

ગુજરાતીના ચાહકોનું દ્વિમાસિક
માર્ચ ૨૦૦૦

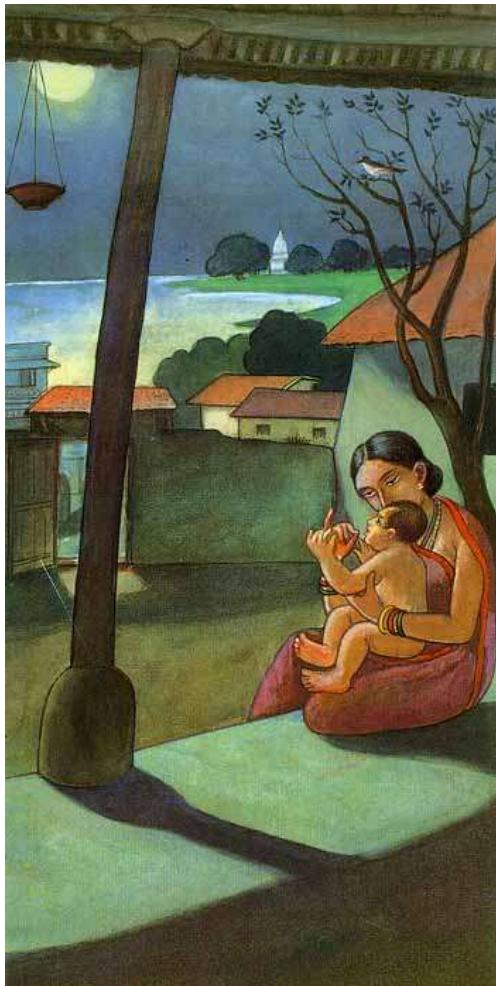
૪

કિશોર રાવળ

Kishor Raval

7901 Henry Ave G109
Philadelphia PA 19128
kishor@markis.com
(215) 482 0924

From www.kesuda.com

ચાંદાપોળી રવિશંકર રાવળ

તળાવ કંઠે વસેલું, ચાંદનીથી
મહેલું, રૂપાણું ગામહું, અને
સૃષ્ટિ સુમધુર આલાપ લેતી હોય,
એવે ટાણે...

મા બાળકને બેઠી બેઠી ચાંદાપોળી કરાવે.

"ચાંદાપોળી,
ધીમાં જબોળી,,
બાબલાના મોંમાં
હઙ્કુક્પોળી..."

અજાયબ વીસમી સદી
કોકિલા રાવળ

ટેલીઝીન, ટી.વી અને ઈટરનેટ

કેવી અદ્ભૂત શોધ!
દૂરના આવ્યા નજીક
અને
નજીકના ગયા . . . . . દૂર!

નેણલે ખોરી પ્રીત
કાન્તિ મેપાણી

આજ પિયુ મારો આવશે જાણી નેણલે ખોરી પ્રીત.

દેયું મારું લિંચકા લેતું, રોમે રોમે ગીત.

ઉબર ઉબર સાથિયા પુલં,
ટોડલે બાંધુ તોરણા,
ગોઝે ગોઝે દીવડા મેલું,
કુલડાં વેરં અંગણા.

ઢોલિયા ઢાણ્યા સાગ સીસમના, આવશે મારું મીત.
આજ પિયુ મારો આવશે જાણી નેણલે ખોરી પ્રીત.

ચુડલો પહેરું, નથડી નાખું,
આંખમાં ભરું અંજન
મોરલે મદ્દયો કમખો પહેરી,
ગમતું ઓહું ગવન.
સરખી સહિયર પૂછતી અલી, આટલી વેલી શીદ?
આજ પિયુ મારો આવશે જાણી નેણલે મોરી પ્રીત.

માળો

ચન્દ્રેશ ઠાકોર
માળામાં પોષાતાં
પંખીના બગ્યાને
પાંખ આવે
અને
એ ઉડી જાય.
માળો સૂનો પડે
માળો ગમગીન થઈ જાય

પણ
એ બગ્યું એમ તે નહીં
તો બીજો માળો કેમ બંધાય?

મતબેદ

હિતેન આનંદપારા
શમજાએ લીધી છે હઠ હું તો આવીશ
ને પાંપણ કે' મારે મીંચાવું નથી
હરિયાળી લાગણી મેં ડેર ડેર રોપી
પણ ધરતી કે' મારે સીચાવું નથી

સ્મરણોના કલરવમાં ઊરો જે ચહેરો
એ ચહેરાને ઓળખ એક આપો

સોસરવો એને ઉતારી દો હૈયામાં
દુનિયાનાં બંધન ઉથાપો

હૈયાને કરવી છે પ્રીત
ને આ મન કે' છે નાહકનું મારે અટવાવું નથી

વરસાદી ટીપાંઓ પટકાઈ ઊછળે
ઉછળને આંખમાં સમાય
કીકીએ જાળવેલી અલ્ફડ છબી
આગસ ખંખેરી ઊભરાય

કીકીને ઊજળી થવાની છે ઈંચા
ને આંખો કે' મારે ભીજાવું નથી

સૂર્યનું પ્રથમ કિરણ

પ્રકાશક:

Image Publications Pvt. Ltd
Princess Street
Mumbai 400 002
મૂલ્ય : રૂ. ૭૦

બંધ પોથી તિમિર

બંધ પોથીનાં પાનાં આપણો
ફરી મળ્યાં,
ભાવીના ગર્ભ કોનાથી કળ્યા?
ઘન્ય થતાં ઉર ઉભય
કથી રહ્યા ગોપિત કથા,
બંધ પોથીનાં પાનાં ફરી ઉભળ્યાં,
રે ઉભળ્યાં!!

નિષ્કારણ રમ્યાં રેતમાં
દોટ મૂકીને.
એ ઊભરાતા ઉદ્વિમાં

એમ જ કારણ વગર આવતી ભરતી-ઓટ;
 છલોછલ એ ઉર, સૃષ્ટ, જીવન,
 મનને ક્યારેય પડી તી તરંગોની ખોટ?
 આલર મંદિર કેરી
 રણજાળી ઊરી ફરી મનોમન.
 કેવા ઘડીભરમાં ઊભા થઈ ગયાં હતાં
 સપનાનાં વન!
 આંજે
 તુજ આંખોમાં અપલક
 ફરી પાખ્યો
 ભવ્ય અવ ભૂતકાળની અલામ જલામ.
 હાં, હાં, અરે!
 રામે આણતી કિનારે
 ઝૂમેલા નાવને હવે.
 મા ફરી લટકાવતી
 બિદુઓ પલકે આ ભવે,
 મારા સમ.
 મનેખ પામર આપણે.
 શો વાંક તુજ!
 જો ઉરે તુજ ઠાલો ઘૂઘવતો રહ્યો

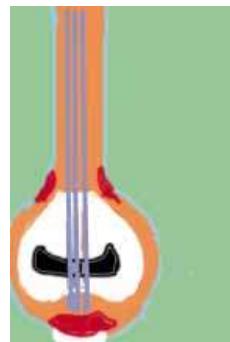
અમૃતનો ધૂંટડો-
 વા જો તરસ્યો રહ્યો મુજ કંઠ,
 શોખાતો રહ્યો ધૂંટડો?
 જાણું ધું સંઘર્ણ,
 મૃગને થલે મનખા દેહ મારિયો;
 બાણાવળી દશરથ હારિયો.
 જાણું ધું સંઘર્ણ,
 અર્થ ન થઈ શક્યા નેહનો
 આપણે બસે એક થઈ.
 તેથી જ તો અટૂલા ફરીએ છીએ.
 મૂર્તિઓ દર્દની થઈ.

સુપરબોલ કિશોર રાવળ

અફ્સોસ મોટો કે હું નાસ્તિક ધું
 નહીં તો રામ અને રહીમને
 એક પ્રશ્ન પૂછત,

જ્યારે તેમની બે ટીમો
 પટ પાડીને ખુનખાર કુટબોલ રમતી હતી,
 ત્યારે એ સુપરબોલ જોતાં જોતાં
 તાળીઓ પાડતાં,
 સીટીઓ બગાડતાં,
 ધાણી ફાકતાં
 તે બસેને

બીઅર પીવાની કેવી મજા આવી?

નશીલી ધૂન!

આશીક

હદ્યના સ્પંદનોને સ્પર્ધવાનો પ્રયત્ન છે
 મારી રચનાઓને ગીતમાં દાલવાનો પ્રયત્ન છે
 થાય છે એની તમારા ઉપર શી અસર કહેજો જરા
 ઘારની નશીલી ધૂન વગાડવાનો પ્રયત્ન છે

હલકો સો અણસાર

આશીક

દઈ દો તમારા હદ્યનો હળવો સો અણસાર,
 નકારો હશે એમાં તો પણ મીઠો હશે,
 તમારી નજરોને વાળો આ તરફ ક્ષણભર,
 એઈ એક ક્ષણ પણ જિન્દગીનો મોટો હિસ્સો હશે,
 સાથે સાથે બસ ચાલો ડગલાં બે ડગલાં,
 મારી તમારી મંજિલનો એક જ રસ્તો હશે...

ચહેરાઓ
રણધીર નાયક (મંન.)

ઉદાસીના મહોર પહેરી ફરતા ચહેરા
 સ્વાર્થ બુરખા ઓઢી મળતા ચહેરા,

દઈ, ફરિયાદ અને મતલબ પૂરા થયા
 લાગણીને લાત મારી ખસતા ચહેરા.

ભીત, બારી, બારણાં પોપચાં ઢાળતાં રહ્યા
 સ્મૃતિના રૂમાલે અશ્વ લૂંછતા ચહેરા.

ઉબરા, વરંડી કે પાદરની યાદ વાગોળી
સ્પર્શની મીઠી ભીનાશે લસતા ચહેરા.

હુવા, દવા અને પ્રાર્થના ફીજ થઈ ગયા
હવે શ્રદ્ધાની ચ્યુર્ટગગમ ચાવતા ચહેરા.

કલાકો, હિવસો ને વર્ષો વીતી ગયા
માદરે વતનની યાદે ભીજતા ચહેરા.

વસમી વિદાય, વસમાં લ્હાલ કિશોર રાવળ

આજે જાણી વથા
જોડિયા બાળની મા તણી,
જે એકને ઝૂરે અને
બીજે બમણું લ્હાલ વરસાવે,
પેટમાં શેરડો
કે કયાં લગણ
આ અર્ધુ વદેલું સુખ
પણ લલાટે લખાણું હશે!

તેવી વલવલતી
એક-સ્તના હું!

હાઈકુ? કાય કુ? કિશોર રાવળ

હાઈકુ કેમ બનાવશો?

ત્રાણ લીટીની રચના અને એ ત્રાણમાં ૫,૭ અને ૫ અક્ષરો આવે. ઘણા અક્ષરની ગજાતરીને બાજુએ મૂકી, ત્રાણ લીટીની રચનાને પણ હાઈકુ કહે છે. છેણી લીટીમાં ચમત્કાર, કંઈ તોફાન, કંઈ નખરું હોય તો વધુ જામે. પંડિતો ભલે જગતે પણ મને ત્રાણ લીટી આપો અને છેણીમાં થોડું જાદુ ઉમેરો એટલે આપણે ખુશ ખુશ!

જાપાનમાં સૌને ચિતરતાં આવડે એટલે દરેક હાઈકુ સાથે નાનું નાનું ચિતરામણ તો હોય જ. એવું કરો એટલે કોઈના કહેવા મુજબ ઉધિયું અને જલેબી જેંબું થાય, કોઈના કહેવા મુજબ દાવત સાથે શરાબ બરોબર થાય...

મોપાટ

પાંચ અક્ષર
પાંચ અક્ષર ને બે
રેચે હાઈકુ!

નજરુંનાં મારણ ગૌતમ દોશી

ગાલે ટપકું કાજળનું કરી લેજે
નહિં તો ફૂલોની નજર તને લાગશે.

અંધારી રાતે, તારલાં તને જોઈને
ઢંડી આહો ભરીને રહી જાય છે!
પૂનમની રાતે તને જોઈને
ચાંદ ઈંઘથી જલી-જલી જાય છે!

દમયંતીનો સ્પર્શ તારા નયાનોમાં છે
ઉખા સંધ્યાને જીવિત તું કરે છે!
તને, મારા સ્વપ્રોમાં તું જોઈ લે
મત્ત્ય સ્વપ્રો, સજ્જવ તું કરી દે!

નરેન્દ્ર પંડુયા (ભાવનગર)

થોડામાં જાળું,
રચના કલ્પનાની
કરે પ્રસન્ન

શીક્ષ રચના
ઢાલવે હૃદયને
સંતૃપ્ત કરે.

અક્ષરો થોડા
કલ્પના ભારોભાર
નીચોવે ભાવ.

કાકા પૂછે કાકીને

"મને બતાવ,
હાઈકુ કેમ થાય."
"એમાં શું? આ થું!

હવે થોડા નમૂનાઓ આપું?

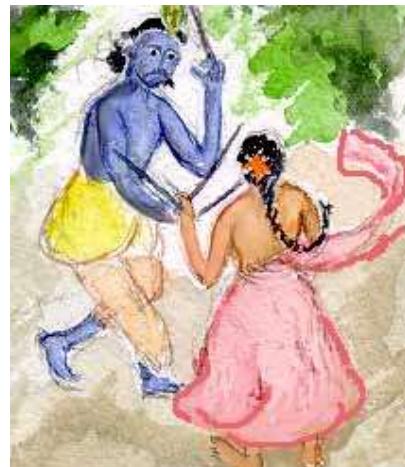
હાઈકુ

નટવરલાલ પ્ર. બુચ

('કાગળનાં કેસૂડાં' માથી)

બુચભાઈ સિવાય બીજાને આ ન સૂ:

નામે હાઈકુ
જાપાનમાં પાઈકું
રે' શું દાયકુ.

રાસ

નરેન્દ્ર પંડુયા (ભાવનગર)

રાસ ગોપીનો
રોમેરોમમાં શ્યામ
ઘેન બંસીનું

બંસીના સૂરે
રાસ રમંતી રાધા
આગળ શ્યામ

રાસની ઘાસી
ગોપી, મધુવનમાં

એક છેછી વીરી ખોટી પરી. હાઈકુ લાંબુ ચાલ્યુ.

બધ્યે હાઈકુ
હાય મને થયું હું રૈંધો
મેય હાઈકું.

ચિરાગ ઝાગી

છે ઘણું એમાં,
મહાકાવ્ય નાનામાં
રંગ હાઈકુ.

અંખે શ્યામને

મને બગાવો
કિશોર રાવળ

હાઈવેર કે
સોફ્ટવેર છોડી,
(કોઈ તો) લો (મને) હેયાવેર!

મને ખબર છે કે કૌસમાં શબ્દો
મૂકવી તે અંચદી કરી કહેવાય!
હાઈકુ ન થાય તો પણ એ વિચાર
મીઠોમધ જેવો નથી?

ભૂકુંપો
કિશોર રાવળ

ભૂકુંપે ધરા
ટપારે, પરોણા જ
આપણે અહિ!

કાન્તિ
નટવરલાલ પ્ર. બુચ

સાસુ વહુથી,
ગુરુજનો શિષ્યોથી,
ફરે ડરતાં

'કાગળનાં કેસૂડાં' માથી
તિખાશની મિઠાશ
નટવરલાલ પ્ર. બુચ

મહાસાગરે
મિષાશોના, ચટણી
મીઠી વીરડી.

'કાગળનાં કેસૂડાં' માથી
વિરહાઈકુ સમમ
નટવરલાલ પ્ર. બુચ

સાત હાઈકરું આ સમક વાચ્યું અને થયું કે વિરલ વેદના તો જુગોથી બદલાણી નથી. શબ્દોનું સંગીત જૂદું એટલું જ.
એક પાંચના ડંકા વિસ્મય પમાડે છે. મનમાં આવતા વિચારો અસ્થાને છે?
શું કહેવા માગે છે? છે કોઈ અભાબેલી જે મનનું સમાધાન કરાવે?
'સાડીસૂને દોરડે, ઘોટિયું રડે', વાહ, બુચભાઈ, વાહ!

પણ્યાં પિયર

સ્નૂનું ઘર, તમારી
સ્મૃતિ સભર

પાંચના ડંકા.
પડી પડી જગાડે,
તમે સાંભય્ય.

ચૂલો પેટાવું
મૂળી હુંફાળ જવાલ:
તમે સાંભય્ય.

સ્વપ્નીલ નિદ્રા;
તમરાંના ઝંકારે
ઝબકી જાગું.

નહાઉં ઘોઉં;
સાડીસૂને દોરડે
ઘોટિયું રડે.

રંગીન ખાલા-
-વીટી ઘઉંવણી ચા:
તમે સાંભય્ય.

જ્યાં જ્યાં નજર
કરે નટનાગર
યાદી તમારી.

મારો મમરો કિશોર રાવળ

આપણા મલકનાં માયાળુ માનવી

૧૯૮૮નાં હું ઘણા સમયે અહિથી ભારત જવા નીકળ્યો. મનમાં એક બહુ ઉંમગ હતો કે ત્યાં જઈને લોકોને મળી મારું અમેરિકા કેવું સારું છે તેની વાતો કરીશ અને રાજકીય કારણોએ ઊભી કરેલી, અમેરિકા વિશેની અવળી અસરનો ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી સમાન ધ્વંસ કરીશ. તેમાં કેરાલાના કોવાલમ્બુ બીચ પર ચાલતાં મારાં નસીબ ઉઘરી ગયાં; મને હાઈ એટેક આવ્યો અને ભારતની મનમાં ભૂસાતી જતી આકૃતિ સતેજ થઈ.

સાંજના ટાણે આઈ વાગે હોસ્પિટલ શોધવાની જરૂર પડી. જવા માટે ટેક્સી હોટેલથી પા માઈલ દૂર ઊભી રહી. રેતીમાં હોટેલ પાસે આવવાનું અશક્ય હતું. રાત માટે લેંબા ખમીસ પહેરેલા, હાથમાં આવ્યા તે વાધરીવાળા જોડા પહેરી લીધા. સ્ટ્રેચર જેવું કશું ન મળે. હોટેલ વાળાએ સાંજના બીચ પર ફરવા ગેલેલા મારા દીકરાને અંધારામાં ખોળવા એક માણસને તાબદતોબ મોકલ્યો. ઉતાવળે અમે ભાગ્યા. હોટેલ વાળાએ પહેલા પેસા ભરી જાઓ તેવી કોઈ માગણી ન કરી. ત્યાં ફરવા આવેલ એક અજાણ્યા જુવાને જોયું અને ઘાર્યું કે ભાષાના પ્રોબ્લેમમાં તેની મદદ જોઈશ એટલે માયું મારીને તે અમારી સાથે ગાડીમાં ઘૂસ્યે ગયો.

રાતના મોડા હોસ્પિટલમાં પહોંચ્યા અને ખબર પડ્યા કે તે ખાનગી હોસ્પિટલ હતી અને બદારના માણસોને લેતા નથી, પણ પરિસ્થિતિ જોઈને દાખલ કર્યો. પાંચ છ હજારનું ખૂબ જ જરૂરી ઈજેક્શન કોઈ કેટિ ચેક કર્યા વિના આવ્યું અને મામલો કાબૂમાં આવી ગયો.

સાથે આવેલા પેલા જુવાને, મારા કુટુંબના બીજા માણસોને માટે રહેવાની સગવડ કરાવી આપી. પોતાના પેસા ખરચી ચાપાણી પાવા અને પછી રજા લઈને ગાયબ થઈ ગયો. કોકિલાએ પેસા આપવા માંડ્યા તો એક સરસ સિમત સાથે ના પાડી-અને સવારમાં વહેલો પાછો તહેનાતમાં હાજર.

ત્યાંથી પ્લેનમાં મુંબઈ જતાં ફરી જરા ગુંગળામણ થઈ આવી. પરિચારિકા પાસે જાહેર કરાવ્યું કે કોઈ ડોક્ટર હાજર હોય તો મદદ જોઈએ છે. અને પાછળની સીટ પર જ એક ડોક્ટરે ઊભા થઈ નાડી તપાસી, આઠ બીજા પેસેન્જરોએ ઊભા થઈ પોતાની નાઈટ્રો ટેબ્લેટ મને ધરી.

હું જેને જરા પણ ઓળખતો નહોતો તેવા મારા ભાઈના બોસને પૂછેમાં જેવી મારી ખબર પડી ત્યારે તેણે માનતા લઈ લીધા કે જે સાંજે થાઈશ તો પોતે શીરડી જઈ પૂજા કરશે.

મુંબઈની હોસ્પિટલમાં હું હતો ત્યારે બાજુમાં મારા કુટુંબને રહેવાની કોઈ સગવડ નજીકમાં ન હતી. કોઈની બહેનના પાડેશીના કોઈ ઓળખીતાએ બે જણા માટે તેમના સાંક મુકડ સંસારમાં જગ્યા કરી આપી એટલું જ નહિ પણ રાતના અગિયાર વાગે સમ દઈને જમાડતાં અને સવારમાં સૌને કામ ઉપર જવાની ઘમાલમાં પણ નાસ્તો ચા કરાવતાં.

હોસ્પિટલમાં બે હસમુખી કેરાલાની યુવતીઓ સારવારમાં હતી. એક પેસા કમાઈને તેની માને પોતાના દાયજી માટે સાચવવા માટે મોકલતી અને બીજી ભષતરમાં થયેલા ખર્ચ માટે લીધેલા પેસાનું દેવું ચૂકતે કરવામાં પડી હતી. કામઢી, હસતી અને નિષ્ઠાવણી!

"મૂક્ષુ કરોતિ વાચાલમ્બુ" - બોલતાની બોબી બંધ કરનારે મને વધુ બોલતો બંધ કર્યો અને અમેરિકાએ વધુ વાત જોવાની રહી...

ચાર્લી બ્રાઉન અને કાનુંડો કાળો કિશોર રાવળ

૫૦ વર્ષ પહેલાં ચાર્લ્સ શુલ્કે ચાર્લી બ્રાઉનનું સર્જન કર્યું અને ચાર્લી બ્રાઉનનું તરબૂચ જેવું ટાલિયું માથું, જારી ગતાગમ નહિ એવો એ છોકરો વારેવારે ટેબા ભાય અને ફરી પાછો ઉભો થઈ અને અકારણે ઉભરાતા આન્ત્વિશ્વાસથી ફુનિયા હલ કરવા માટે પાછો તૈયાર! લોકોએ આ આણઘડ, અખૂદ અને આશાવાદી છોકરામાં પોતની જાતને જોઈ અને ક્ષણ એકમાં જ 'આ મારી વાત, આ હું' એમ થઈ ગયું અને સૌને મનમાં વસી ગયો.

ચાર્લ્સ શુલ્કે જેવા કોઈ અનામી, અદ્ભૂત માણસે ૩-૪ હજાર વર્ષો પર કૃષણનું સર્જન કરી આપણને ધન્ય કરી દીધાં છે. એ માણસની એક મેધા તો કૃષણને કાળો કરવામાં છે. આપણા દેશમાં કાળા ગોરાના ભેદ તો હતા અને ચાલ્યા આવે છે. પણ કાળો કૃષણ સર્જ, પાકા રંગના માણસોને પણ પોતાના રંગ વિષે એક અભિમાન અને ગર્વ કરતાં કર્યા. હવે તેમણે એ રંગ માટે સંતાવું ન પડે, સંતાપવું ન પડે. શું એ માણસની દૂરંદેશી અને આપણા દેશના માનવીઓને માટે કેવી અમૃત્ય ભેટ?

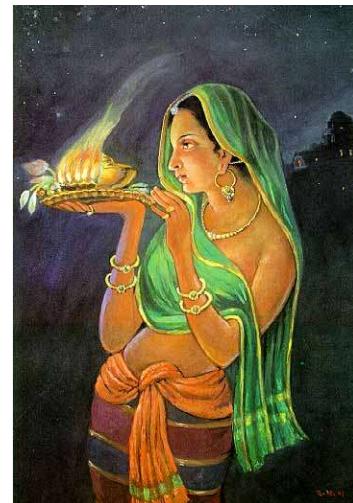
રાસ રમતા કૃષણ અને ગોપીઓની વિંગમસ્તીમાં સૌને પોતાના મનમાં થતાં વિચારને એક પ્રોત્સાહન મળ્યું. એમના રાસ, ગીતો, વાંસણીની મોહિની, એનાં કામણ એ બધાને કૃષણના સજ્જક એક અણાધ્યું અને અમૃત્ય સ્વીકાર્ય સ્વરૂપ આયું. વનમાં ગ્રબેશેલા પંડિતોએ, મારા ખ્યાલ પ્રમાણે ઈષ્ટથી જ, આપણા સમાજ પર લાંદેલા કામ, સેક્સ વિષેના અનુગ્રહને અને તેનથી પેદા થયેલી વિકૃત મનોદશાને ધોવામાં આ કૃષણ કોન્સેપ્ટ ખૂબ જ મદદરૂપ નીવૃદ્ધ્યો છે. કૃષણનું સર્જન ન થયું હોત તો આપણો દેશ એક ન્યુરોસિસમાં ઝૂબી ગયો હોતો.

૫૦ના દાયકામાં અમેરિકામાં કોઈ યુનિવર્સિટીના કેમ્પસમાં પેટી રેઇડ થયેલી તેના સમાચારે બહુ ઉહ્તપોહ મચાવી દીધો હતો. કૃષણના એ દિશાનાં ગ્રયોગો તો બહુજ અસ્વસ્થાથી ગવાણા અને હજ પણ ગવાય છે.

કૃષણનો રાધા પ્રત્યેનો, એક પરકીયા પ્રત્યેનો, પ્રેમ આપણને શાતા આપે છે કે મનમાં ઉગતાં આકર્ષણોને દબાવી ન શકો તો પાપ નથી! અને એક અનેરી શ્રદ્ધા ગ્રગ્યાયે છે કે આપણે માનવી જ છીએ અને બરોભર જ છીએ. It is o.k. to be human.

કૃષણ એટલે જિંદગી માણવાનો હક્ક. સત્યમું, શિવમું, સુંદરમું સાથે આનંદમું! -જિંદગી માણવાનો સંદેશ. એ આદિ ચાર્લ્સ શુલ્કને મારાં સલામ!

(એક નોંધ: ચાર્લ્સ શુલ્કની નિવૃત્તિની વાત જાણી અને તરત જ તેમનાં અવસાનના ખબર પડ્યા. વિચારો ચાર્લી બ્રાઉન તરફ વધ્યા. બ્રાઉન કાળા રંગોનું સંકલન થયું અને આ આ વાત સુધી. આ વિચારો સ્વેરવિહારને અનુમોદન કે પ્રોત્સાહન આપવાના ઈરાદાથી નથી લખાણા પણ જાત ઉપર વધુ પડતું દોષારોપણ કરવા સામે અને પોતાની અને બીજાની જિંદગીને અનુચ્ચિત વિખાદમાં ઝૂબાડી, ચુંથી નાખવા સામે છે.)

પૂજારિણી જવેરચંદ મેધાણી

(રબીન્દ્રનાથ ઠાકુરની 'કથા ઓ કાલિની'માં જાતજાતની વાતો પદ રૂપમાં લાખેલી તેમાંથી અથરેક વાર્તાઓ ચૂંટી 'કુરબાનીની કથાઓ'માં જવેરચંદ મેધાણીએ ગુજરાતીમાં રૂપાંતર કરીને મૂકી. તેમાંની આ વાર્તા રજુ કરવા પાછળ બે ખેચાણ છે. એક તો ભૂસ્યું ન ભુસાય તેવું સચોટ શ્રીમતીનું શબ્દચિત્ર અને એ શ્રીમતીની ભાવનાઓ તાદૃશ કરતું રવિશંકર રાવળનું એક રંગચિત્ર. આ બસેને એક જ સાથે રજુ કરી મનમાં ખૂબ જ સંતોષ થોડી ખાન્તી થશે છે.

વાર્તા અહિ મૂકવા માટે મેધાણી પરિવારનો અને ચિત્ર માટે રાવળ પરિવારનો આભાર માનું છું.)

અઢી હજાર વર્ષની જૂની વાત છે. મગધ દેશના રાજા બિમ્બીસારે પ્રભુ બુદ્ધને આજ્જી કરી, "હે દેવ! શ્રીચરણના નખની એક કણી મળે તો બહુ જ સુખ પામીશ."

"એ કણી લઈને જગતમાં શાં શાં ધર્તિંગ ફેલાવવા માગો છો, ભૂપતિ?" બુદ્ધે હસીને પૂછ્યું.

"એક જ ધર્તિંગ, પ્રભુ! અહિસા અને સત્ય ખાતર આત્મસમર્પણનો સંદેશ."

રાજબંગીચાની અંદર એક ખૂબામાં નખની એ કણી દાટીને એના ઉપર બિમ્બીસારે સુંદર સ્તૂપ ચણાવ્યો. દેશદેશના કારીગરોએ આવીને સ્તૂપ ઉપર બારીક નકશી મૂકી. એ પથ્થરો જાણો હમણા બોલી ઉઠશે. પોતાના જ રૂપ ઉપર મુગ્ધ બનીને પથ્થરો નાચી ઉઠશે. એવી શોભા શિલ્પકારોએ વિસ્તારી દીધી.

રોજ સાંજ પડે ત્યારે મહારાજનાં મહારાણી અને રાજબાળાઓ સાનાન કરે, શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરે. સ્તૂપની આસપાસ કૂલોની માળા રાત્રિભર મહેરી રહે; અને કનકની આરતીમાં દીવાઓની જ્યોતિમાલા પરોઢ સુધી જગહણી રહે.

સંધ્યાએ સંધ્યાએ નવી પૂજા, નવાં પુષ્પો અને નવી જ્યોતિકાઓ.

વર્ષો વીત્યાં. બિમ્બીસાર રાજ મરણ પામ્યા. યુવરાજ અજાતશત્રુ સિહાસને બેઢા. બ્રાહ્મણધર્મના એ ભક્તે નગરીમાં લોહીની નદીઓ વહાવડાવી, ને પિતાનો ધર્મ ઉખેડી નાખ્યો. યજની જવાલાઓની અંદર એણે બૌદ્ધ ધર્મના શાસ્ત્રો સમર્પા દીધાં. રાજનગરીમાં એણે સાદ પડાવ્યો કે "ખબરદાર! પૂજાનાં રાજ જ પાત્રો છે:વેદ, બ્રાહ્મણ અને રાજ. ચોથાની કશાની યે પૂજા કરનારનો હું પ્રાણ લઈશ."

નગરનાં નરનારીઓ કમ્પી ઊદ્ઘાં; બુદ્ધના નામનો ઉચ્ચાર બંધ થયો; યજની વેદીમાંથી ઠેરઠેર જવાલાઓ છૂટી ને ખાંડ ખાંડ કરતી આકાશમાં ચઢવા લાગી.

સાદ પડ્યો તે દિવસની સાંજ આવી. રાજમહેલની એક દાસી નહાઈધોઈને તૈયાર થતી હતી: ફૂલો અને દીવાઓ સજી કરતી હતી; એના હોઠ ઉપર બુદ્ધેવના નામોચ્ચાર રમતા હતા.

એવી તે એ નારી કોણ છે? કાં એને ભય નથી? એણે શું રાજ-આજા નથી જાણી?

શ્રીમતી નામની દાસી હતી. રોજ સાંજે રાજમાણીઓ સ્તુપની પૂજા કરવા જાય ત્યારે આ અભણ ને અજાન દાસી પૂજાની સામગ્રી સજી કરી હાથમાં ઉપારી પૂજનારીઓની સાથે જતી; જઈને એક ખૂણામાં ઊભી રહેતી; કાંઈ આવડે તો નહિ, પણ આંખો મીચિને ઊભીઊભી રોજ એ કાઈક બબ્દૂયા કરતી. એની કાલીવેલી વાતો કેમ જાણે કોઈ અંતરિક્ષમાં સાંભળું હોય, મીઠા મીઠા ઉત્તર દેતું હોય, તેમ આ દાસી છાનીમાની હસ્યા કરતી.

રાજ-આજા એણે સાંભળી હતી.

ધૂપદીપ લઈને દાસી શ્રીમતી રાજમાતાની પાસે આવી ઊભી રહી; બોલી કે "બા! પૂજાનો સમય થયો."

મહારાષ્ટ્રીનું શરીર થરથર કંપી ઊદ્ઘાં. ભયભીત બનીને એ બોલ્યાં: "નાદાન! નથી જાણતી? સ્તુપ ઉપર ધૂપદીપ કરનારાને કાં તો શૂળી મળશે. કાંતો કાંનું પાણી મળશે. ભાગી જા ગોલી! પૂજાનું નામ હવે લેતી ના!"

શ્રીમતી પાછી વળીને રાજરાણી અમિતાને ઓરડે પહોંચી. રન્જિત આરસી ધરીને રાણીજી અંબોડો વાળતાં હતાં, ને સેંથામાં છટાથી હોળો પૂરતાં હતાં.

શ્રીમતીના હાથમાં પૂજાની સામગ્રી જોઈને રાણીજી જબક્યાં: હથ હલી જવાથી એનો સેંથો વાંકો ચુંકો થઈ ગયો.
શ્રીમતી કહે: "રાણીજી! પૂજાનો સમય થયો."

રાણી બોલ્યાં: "સાથે સાથે મરવાનો પણ સમય થયો છે કે શું? જલદી ચાલી જા અહીંથી. કોઈ જોશે તો રાજજીનો કોપ સળગશે. મૂરખી! પૂજાના દિવસો તો ગયા."

આથમતા સૂરજની સામે ઝરખો ઉઘાડીને રાજકુમારી શુકલા એકલાં પડ્યાં પડ્યાં કવિતાનું પુસ્તક વાંચવામાં મગ્ન હતાં. ઝાંઝરનો ઝષ્ણકાર સાંભળી બારણા સામે જુએ - ત્યાં તો પૂજાનો થાળ લઈને ઊભેલી શ્રીમતી!

"કુંવરીબા! ચાલો પૂજા કરવા."

"જ એકલી તું મરવા!"

*

નગરને બારણેબારણે શ્રીમતી રખડી; એણે પોકાર કર્યો કે "હે નગરનારીઓ! પ્રભુની પૂજાનો સમય થયો, ચાલો, શું કોઈ નહિ આવો? રાજજીની આટલી બધી બીક? પ્રાણ શું આટલા બધા વહાલા?"

કોઈએ બારણા બીજી દીધાં, કોઈએ શ્રીમતીને ગાળો દીધી. કોઈ સાથે ચાલ્યું નહિ. શ્રીમતી એ રચ્ય સંધ્યાકાળની સામે જોઈ રહી.

દિશાઓમાંથી ઊચે ઊભું ઊભું જાણે કોઈ કહેતું: "સમય જાય છે, પુની શ્રીમતી! પૂજાનો સમય જાય છે." શ્રીમતીનું મોં પ્રકાશી ઊદ્ઘાં; એ ચાલી.

દિવસની છેલ્લી પ્રભા અંધારામાં મળી ગઈ. માર્ગ આખો નિર્જન અને ભયાનક બન્યો. લોકેનો કોલાહલ ધીરે ધીરે બંધ પડ્યો. રાજજીના દેવાલયમાંથી આરતીનાં ડેકા સંભળાયા. ચાત પડી. શરદના અંધકારમાં અનંત તારાઓ જબકી ઊદ્ઘાં. દ્વારપાણે રાજમહેલનાં બારણાં બંધ કરી બૂમ પાડી કે "કચેરી બરખાસ્ત!"

એ મોડી રાતે રાજમહેલના પહેરેગીરો એકાએક કેમ ચમકી ઊદ્ઘાં? એમણે શું જોયું? ચોર? ખૂની? કે કોઈ ભૂતપ્રેત?

ના, ના! એમણે જોયું કે રાજબગ્નીયાને એક ખૂણો, ગાઢ અંધકારની અંદર, બુદ્ધેવના સ્તુપની ચોપાસ કોઈક દીપમાળ પ્રગટાવી રહ્યું છે.

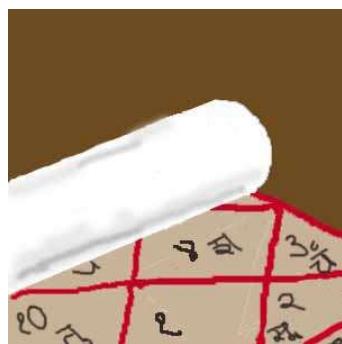
ખુલ્લી તલવાર લઈને નગરક્ષકો દોડતા આવ્યા. સ્તુપ પાસે જઈ જુએ છે, તો એક સ્ત્રી સ્તુપની સામે ધૂંટણ પર બેઠી છે; એની બિડાયેલી આંખો અને કાંઈક બડબડી રહેલા હોઠ ઉપર એક હાસ્ય ફરકી રહેલું છે. અંતરિક્ષમાં તને એ કોણ મિત્ર મળ્યો હતો, ઓ તરણી?

નગરપાલે આવીને એ ધ્યાનમન શરીરને ઢંઢોળ્યું; સવાલ કર્યો કે "મૃત્યુને માથે લઈ અહીં આરતી કરનારી ઓ ફીટેલી! કોણ છે તું?"

"હું શ્રીમતી: બુદ્ધની દાસી."

ઉઘાડી તલવાર શ્રીમતિની ગરદન પર પડી. સ્તુપનો એ પવિત્ર પાખાણ તે દિવસે લોહાથી બિંઝાઈ વધુ પવિત્ર બન્યો.

શરદ ઋતુની એ નિર્મણ રાનીએ, રાજબાગના ખૂણાની આંદર, એકાડી ઊભેલા એ સ્તુપને ચરણે, આરતીની દીપકમાળાનો છેલ્લો દીવો ઓલવાઈ ગયો; પણ પેલી મરનારીના અંતરની જ્યોત તો જગજુગાંતર સુધી યે નહિ બુઝાય.

જન્માકાર...લગ્નની સફળતાનો નકશો

હરિવદન કાપડિયા

જારે અમેરિકન કાઉન્સિલમાંથી વિરાગને વીજા મળ્યો ત્યારે ઘરમાં આંદ છવાઈ ગયો. વિરાગના અમેરિકા જવાની તૈયારીમાં પરિવાર વ્યસ્ત બન્યો. એના દાદાની અને માબાપની ઈચ્છા એવી હતી કે એ લગ્ન કરી પછી અમેરિકા જાય પણ હાલ તુરત લગ્નની જવાબદારી લેવા વિરાગ તૈયાર ન હતો. એટલે દાદા અને માબાપની ઈચ્છા પૂરી કર્યા વિના જ એ અમેરિકા ગયો.

સમયને વહેતા વાર નથી લાગતી. જોતજોતામાં વર્ષો વહી ગયાં અને વિરાગ હવે અમેરિકાનો નાગરિક બની લગ્ન કરવા માટે ભારત આવી રહ્યો હતો, ગામેગામથી ટપકાઓ ભેગા કરી માબાપે ચાર-પાંચ છોકરીઓ પસંદ કરી હતી. માબાપ રૂઢીયુસ્ત હોઈ જુદા બે-ત્રણ

મહારાજને ટપકા બતાવી ગ્રહોની સમાનતા, લગ્નજીવનમાં સુખ, સંપત્તિસુખ, સંતતિસુખ અને ગુણાંક વગેરેની માહિતી મેળવી હતી. આ બાબતમાં તેઓ જરા ય ચલાવી લે તેમ ન હતું. ગરીબ વિધવા જમનાની છોકરી વિરાગી જોડે સૌથી વધુ ગુણાંક આવતા પણ વિરાગના માબાપ હિંઘતાં હતાં કે વિરાગ ગરીબ ઘરની આ છોકરી પર કળશ ન ઠાલવે.

અમેરિકાથી આવ્યા બાદ વિરાગે એના મિત્ર વિરાગને લઈ માબાપે પસંદ કરેલ પરિવારોની કન્યાઓને ઘરે જઈ રૂબરૂ મુલાકાત યાને કે ઈટરવ્યુ લેવાનું શરૂ કર્યું. આ મુલાકાત દરમિયાન એ ગ્રણ-ચાર પ્રશ્ન પૂછ્યો... "તમે અમેરિકા આવ્યા પણી નોકરી કરવાનું પસંદ કરશો કે નહિ?", "ડ્રાઇવિંગ શીખવાનું તમને ફાવશે?" "તમને અંગ્રેજ બોલવાનો મહાવરો પાડવો પડશે અને આ સંબંધ થાય તે તમને પોતાને મંજૂર છે કે વિલોના આગ્રહ કે દબાણને વશ થઈને તૈયાર થયા છો?"

નમણી નાગરવેલ જેવી નિરૂપમા, અનેરી અદાવાળી આકાશી, પાણી પીએ તો નાજુક ગરદનમાંથી વહેતું દેખાય એવી નાગકન્યા નિરાલી, રૂપ રૂપના અંબાર જેવી રૂપાલી આ બધાને ત્યાં ચાપાણી કર્યા પણ કંઈ જાયું નહિ. હવે છેષે એ ગરીબ વિધવાની પુત્રી વિરાગીને જોવા ગયો. નામ હતું વિરાગી પણ પ્રભુએ એને સૌદર્ય આપવામાં જરા ય કંજૂસાઈ નહોતી કરી. કોઈ સિદ્ધ હસ્ત શિલ્પીની કલાત્મક પ્રતિમા જેવી વીસ વર્ષની સુંગે, સૌષ્ઠવ્યુક્ત દેહ ધારતી વિરાગી મુંઘ ઘોવના હતી. સાગના સોટા જેવો પાતળો દેહ, દેહમાં ઉભરી રહેવા નારીસહજ વળાંકો, સાચીમાંથી તોકાતી સંગેમરમરના શિલ્પ જેવી પાની, સુરાહી જેવી તોક અને એના ઉપર ચાર ચાંદ લગાવી દે તેવું લંબગોળ મો, ઘનૂષના આકાર જેવી ભમરો નીચે ગોઠવાયેલી બે સુંગે અને ચંચળ છતાં શરમાળ આંખો જોનારને મુંઘ કરી દે. ગરીબનું સંતાન હોવાથી શ્રીમંતાઈની અદા એનામાં ન હતી. સાદાઈ, સંસ્કાર અને સમજજાની મૂર્તિ જેવી હતી. વિરાગને એક નવો ફણગો કૂટ્યો. "તમારા મનમાં આદર્શ લગ્ન જીવનની કંઈ વ્યાખ્યા ભરી?" તેણે પૂછ્યું. "અંતિમ સહારો" જવાબ મળ્યો. "અંતિમ સહારો? એ કેમ, સમજાવશો?" "જુંદગીમાં આવતા હરકોઈ કોયડામાં ઉકેલવામાં કોઈ ન મદદ કરી શકે ત્યારે લગ્નસાથી પાસે કોઈ પણ અચકાટ વગર, પૂરી શ્રદ્ધાથી જઈ શકાય, મદદ માગી શકો અને સો ટકા મળે જ ત્યારે એ ખરું લગ્ન જીવન કહેવાય."

વિરાગ આ જવાબથી મંત્રમુંઘ થઈ ગયો. વિરાગને આ રૂપગર્વિતા, એની સાદગી અને લંજની વ્યાખ્યા ગમી ગઈ. બીજો કોઈ પ્રશ્નની જરૂર નહોતી. વિરાગી માટે એની પસંદગી વિરાગે જાહેર કરી દીધી

વિરાગના આ નિર્ઝયથી એના માબાપને સહેજ અસંતોષ અને આશ્રય થયું. પણ હવે બીજો કોઈ ઉપાય ન હતો. વિરાગીની મા બિચારી ક્યારની વલખા મારતી હતી પણ વિરાગીનું ક્યાંય ગોઠવાતું ન હતું. વિરાગી માટે માગાં તો આવતાં પણ ગરીબાઈ આડે આવતી. સમાજમાં શ્રીમંત કુંઠબ પોતાના સંતાન માટે શ્રીમંત ઘર શોધે, ગરીબ પરિવાર પણ પોતાના સંતાન માટે શ્રીમંત ઘરની અપેક્ષા રાખી રાહ જૂએ પણ સફળ ન થતાં નિરાશા અનુભવે. જે સમાજમાં આવું ચાલતું હોય તે સમાજમાં આર્થિક સંપત્તિની વહેંચણી અસમતોલ જ રહેવાના!

"બિચારી વિરાગીનું નસીબ ઉધી ગયું, વિરાગી તો મહેલની રાણી બની ગઈ. ભગવાને આખરે વિધવા તરફ જોયું નહિ તો એક ગરીબ વિધવાની છોકરીને અમેરિકા-રિટર્ન અમીર ઘરનો છોકરો પસંદ કરે?" સમાજની સ્ત્રીઓ આવી આવી વાતો કરતી.

બંને પણે સંમતિ મળતાં એક જ અઠવાડિયામાં વિરાગ અને વિરાગીના લગ્ન થઈ ગયાં. બીજે દિવસે ખાંગરા કોરીની વિધિ થઈ, રન્યાદેવનું વિસર્જન થયું. માંડોસરો પત્યો અને તે જ દિવસે હનીમૂન માટે બંને ગોવા રવાના થયાં. ગોવાથી આવ્યા બાદ ડાકોર, જલારામ બાપા, ભુવનેશ્વરી, આબુ વગેરે સ્થળે ફરી આવ્યાં. વિરાગી માટે મુંબઈ જઈ અમેરિકાન એમ્બ્સસીમાં વીજાની અરજી કરી આવ્યાં. આમ જોત જોતામાં ગ્રણ અઠવાડિયા તો ક્યાંય પસાર થઈ ગયા તેની ખબર પણ ન પડી. વિરાગને અમેરિકા પાછા ફરવાનો સમય આવી ગયો. "તને વીજા મળે એટલે બીજે જ દિવસે અમેરિકા બોલાવી લઈશ" એવું વચ્ચે આપી, આશ્વાસન આપી નવપરણેતર વિરાગીને સહાર એરપોર્ટ પર હળવું આદિગન આવ્યું.

"તમે તમારી તબિયતની કાળજ રાખજો. હું તો અહિ બાબાપુજ જોડે હું એટલે તમે મારી જરા ય ફિકર ચિંતા કરશો નહિ. તેમની પણ ચિંતા કરશો નહિ. તમે નિયમિત કાગળ લખજો." વિરળની વેદનાભર્યા ભારે હદ્યથી રડમશ અવાજે વિરાગને વિદ્યાય આપતાં વિરાગીએ કહ્યું.

અમેરિકા પહોંચ્યાનો વિરાગનો ફોન આવી ગયો ત્યારે ઘરમાં બધાના મનને શાંતિ થઈ. સાસરામાં વિરાગીને કોઈ કમી ન હતી. પંદરેક દિવસ પસાર થયાં હશે અને બાજુના મહોદ્વામાંરહેતા વિરાગીના દૂરના એક સંબંધીનું અવસાન થયું. આવા પ્રસંગોમાં મોટે ભાગે દાદા જ જ્યા. સ્મરણ યાત્રા ગામને નાકે પહોંચી અને દાદાને હાઈ એટેક આવ્યો અને પડી ગયા. પોલિસનું લફરું થાય તે પહેલાં એમને ઘરે લાવ્યા પણ તરત જ તેમનું પ્રાણ પંખેસું નશર દેહને છોડી ઉડી ગયું. દાદાની અંતિમ સંસ્કાર વિધિમાંથી પરવાર્યી. દાદાની ઈંચા એવી કે એમની મરણેતર ક્યાય પાછળ નકામો બર્ય કરવો નહિ એટલે તે ક્યાય બહુ જ સાદાઈથી પતાવી. દાદાના અવસાનને મહિનો થયો હશે અને એક દિવસ વિરાગીના સાસુ વાડામાં પાણી પર પડતા સમતુલા ગુમાવી બેસતાં લપસી પડ્યાં અને એમના હાથમાં ફેફુર થઈ ગયું અને થોડો માર લાગ્યો. એમની સારવાર માટે વિરાગીની નશાંદ એમના બાબાને લઈ રહેવા આવ્યા. જે ગ્રણ દિવસ થયાં હશે કે એમનો ભાબો બિમાર પડ્યો. ત એવ જરા ય ઉત્તરતો ન હતો. આખરે એને હોસ્પિટલ લઈ ગયા અને બે દિવસ પછી તાવ ઉત્યો.

વળી થોડા દિવસ શાંતિથી પસાર થયા. એવામાં એક દિવસ દુકાનેથી નોકર ખબર લઈ આવ્યો કે વિરાગીના સસરાની એકાએક ત બિયત બગડતા એમને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા છે. એમને હદ્યરોગનો હુમલો આવ્યો હતો પણ તાત્કાલિક સારવાર મળતા બચી ગયા.

સાસરે આવ્યા બાદ એક પછી એક આવા પ્રસંગોની હારમાળા સર્જતા વિરાગી ગલ્બરાઈ ગઈ. વિરાગી સાસુ સસરાની ખૂબ કાળજ રાખતી. યૌવનભર્યા નવદાંપત્ય- જીવનનો આનંદ માશવાને બદલે આટલી નાની ઉમરમાં આમ એકાએક જવાબદારીઓ આવી પડી છતાં તે મનને મજબૂત કરી હિંમતપૂર્વક કામ કર્યે જતી હતી. આમ ને આમ બીજો મહિનો નીકળી ગયો. વિરાગ કામના બોજામાં કાગળ લખી નદોતો શકતો એમ લાગ્યું અને વિરાગીનું મન ચિંતાતુર રહેતું.

આખરે વિરાગનો પત્ર આવ્યો. સામાન્ય રીતે તો કાગળ પર વિરાગના પિતાનું નામ હોય અને આ વખતે પોતાનું નામ હતું. હરખાઈને તે પત્ર લઈ એના બેડરૂમમાં ઢોડી ગઈ..

"કાલી વિરાગી,

" થોડા જ સહવાસમાં કેવાં ગાઢ સંબંધો બંધાઈ શકે છે તે એક અજબનું જાદુ છે અને તેનું વિસ્મય હર પળે અનુભવું છું. ત્યાં ત્રણ અઠવાડિયા ગાળીને આવ્યો અને કામનો ફગલો તૈયાર જ હતો અને તેમાં દૂબી ગયો.

"તને યાદ છે આપણો પહેલી મુલાકાત વખતે વાત થયેલી તે? આજે મારું મન મૂંજાયેલું છે અને શું માર્ગ લેવો તે સૂજતું નથી. એટલે તારી પાસે મૂકું?

"આપણા લગ્ન પછી કુટુંબમાં થયેલા બે-ત્રણ પ્રસંગ પરથી મારા માબાપને તારા વિશે થોડો કચવાટ થયો છે. તે કહે છે કે તારા પગલે કુટુંબ પર એક પછી એક આઝિત આવી છે. જે બનાવો વીસ વર્ષમાં નથી બન્યા તે આ ત્રીસ દિવસમાં બની ગયા. એમનું મંતવ્ય છે કે તારું પગલું અપશુકનિયાળ છે અને એ લોકો એક બેહૂદી જીદ લઈને બેઠા છે કે આ ઘરમાં કાં તો તું રહે અને કાં તો એ લોકો રહે.

"એક બાજુથી જેમણે મને પાળી પોણી મોટો કર્યો તેમને નિરાશ કરવાની મારામાં લિમત નથી. મૂંજાયેલો છું. અને શું કરવું તેનો રસ્તો જડતો નથી. કંઈ મદદ કરી શકે?

"તારો જ વિરાગ"

મધરાતે આખું ગામ નિદ્રાદેવીને શરણે થયું હતું. આવન જાવન થંભી ગઈ હતી. પણ વિરાગીના મનમાં વિષાદનો વંટોળ ઘૂઘૂ કરી રહ્યો હતો. આટાટલી જગાએ જન્માકર બતાવ્યા અને દરેક મહારાજે કહ્યું હતું કે સો ટકા ગુણ મળે છે , સપંતિ સુખ ફગલે ફગલે મળશે, સંતતિ સુખ પણ સારું છે. તો પછી આટલા ટૂંકા સમયમાં આમ કેમ બની ગયું! આ બા-જાણ્યોએ જન્માકર જોવામાં શું જોયું? જન્મકુરળી, ગ્રહોની સમાનતા અને ગ્રહોની દશા આ બધી વાતો અને સાવ પોકળ લાગવા માંડી. પણ મના દેશોમાં ચંદ્ર ઉપર ફરી આવ્યાં અને બીજા ગ્રહો તરફ સેટેલાઈટો મોકલ્યા તે જોતાં આપણો સમાજ કેટલો પણત છે અને જૂના વિચારોમાંથી બહાર જ નથી નીકળતો? ગ્રહો, પનોતી, અપશુકન, ચોઘડિયાં આવા વહેમમાંથી કયારે છૂટશે? આ બધું ધર્તિગ હોય એવું નથી લાગતું? વિરાગી મૂંજાઈ ગઈ હતી. વિરાગ સાથેના ટૂંકા સમયના ઊત્કટ દાંપત્ય સંબંધની યાદ આવતાં વિરાગીની આંખમાંથી આંસું સરવા લાગ્યા. અંધકારની ઓઢણી ઓછેલ મધ્ય રાનીએ એણે પેન અને કાગળ લઈ વિરાગ પર પત્ર લખવાની શરૂઆત કરી.

આ પત્ર આવ્યાને બીજે દિવસે વહેલી સવારે વિરાગી ઘર છોડી મા પાસે જતી રહી. એની સાસુ સવારે ઉઠી. વિરાગીને રૂમમાં ન જોતાં એ રસોડામાં આવી. વિરાગીએ ગેસ ઉપર મૂકેલી ચિંઠી એમની નજરે પડી તે લઈને એમના પતિને આપી. ખાલી બે લીટીઓ લખી હતી.

"બા-બાપુજી, હું મારી માને ઘરે જઉ છું. મને ક્ષમા કરજો. લિ. વિરાગીના પ્રણામ"

દીકરીને વહેલી સવારે અચાનક આવેલી જોઈ એની મા ગાભરાઈ ગઈ. વિરાગીએ માને સાંત્વન આખ્યું. આખો દિવસ એક ખંડમાં સૂનમૂન બેસી રહી. બપોરે જમવા માટે માએ આગ્રહ કર્યો તો ચ તે ઓરડામાંથી બહાર ન નીકળી. મા પણ ભૂખી રહી. વિરાગીને ખબર પડી કે મા પણ બપોરે જમી નથી તો સાંજે એણે આનાકાની કર્યા વગર બા સાથે જમી લીધું. મા દિકરી કશું બોલ્યાં નહિ. રાતનો અંધકાર વધુ વેરો બન્યો.

"પ્રિય વિરાગ

"તમે મદદ માગી અને મને એક રસ્તો સૂજી ગયો. તે મેં અપનાવી લીધો. કોયડાનો ઉકેલ તો કેવી સરળતાથી ઉકલી ગયો?

"આ પત્ર હું મારી માના ઘરેથી લખ્યું છું. તમારા મા-બાપ મારી સાથે એક ઘરમાં રહેવાના બોજામાંથી મુક્ત થયાં. અને તમને તેમની ચિંતામાંથી મુક્ત કર્યા.

"તમારા કાગળમાં તમે વાપરેલું સંભોધન અને પહેલા ફકરો ન હોત તો વાતનો અહિ જ અંત આવી જાત. પણ એ ફકરામાંથી નીતરતી લાગણીનું જાહુ મને પણ સ્પર્શ છે. અને પરિણામે હું મારા મનની દ્વિધા, મૂંજવજી તમારી પાસે મૂકું?

"લોકો માને કે મારું પગલું અપશુકનિયાળ છે. અમને જ્યાલ હતો કે જોણી મહારાજોને પૂછી પૂછીને સૌઅે આ સંબંધ જોડ્યો હતો. વિરાગ, લગ્નની સફળતાનો નકશો જન્માક્ષરમાં નથી હોતો. એ તો હદ્યની લાગણીની ભીતરમાં હોય છે. જગતમાં શંકાનું ઔષધ કદી કોઈએ શોધ્યું નથી. કદાચ કેન્સર જેવા જીવલેશ રોગની દવા ભવિષ્યમાં શોધાય તે શક્ય છે પણ મન સાથે સંકળાયેલ શંકાનું ઔષધ કદી શોધી શકશે નહિ.

"આપણા પરિવારમાં કોઈના કોઈ પણ ગંભીર વાંક વગર કરુણતા સર્જાઈ છે. અકારણનું કોઈ મારણ નથી. મારા કોઈ પણ વાંક ગુના વગર તમારા માતાપિતાને કારણે મારી કેવી કફોડી સ્થિતિ થઈ છે?

"હું તમારા જેટલું ભણેલી નથી પણ જ્યારે પતિ અને પત્ની એક બીજામાં વિશ્વાસ ગુમાવે છે ત્યારે લગ્નજીવન અસફળ બને છે, ભારરૂપ બને છે. ભારતીય સ્ત્રી તરીકે હું એક પતિત્વને મારા જીવનનો મંત્ર માનું છું. શારીરિક ચારિત્રનું મારે મહત્વ છે એટલું જ નહિ પણ નૈતિક ચારિત્ર પણ મારે મન ઓછું નથી. લગ્ન જીવનની સફળતા માત્ર પોકળ પ્રેમ, જાતીય વૃત્તિના સંતોષ પર જ આધારિત નથી, પણ વિશ્વાસ, ઉદારતા, અનુકૂલન અને સમજણશક્તિ પર પણ આધાર રાખે છે. સમાજે મારી નિંદા કરી હોત તો હું તે નિભાવી લેત. પણ ઘરનાં માણસોનાં મનમાં મારે કોઈ

નેપથ્યમાં શું થયું તે કોઈને ખબર ન પડી. પણ આટલું તે જગજાહેર છે કે વીજાનો કોલ આવ્યો ત્યારે વિરાગ ભારત આવીને વિરાગીને લઈ ગયો.

વાદળી

કિશોર રાવળ

કોઈ કોઈ લોકો ચાલીસ પચાસ વર્ષ બરકે પોતાના બચપણને-

"વખ્ટની ડેલી
કાગળની લોડી
ફરી અપાવો એ બચપણનો શ્રાવજા..."

બીજાંઓ જંબે જતી રહેલી જુવાનીને-

"ફરી મારે તનમનિયે રંગે રોળાવું છે,
પેલા વીજાનિયે વંટોળે મારે ધૂમવું છે,
ફરી એક દાન આવીને બિંજાવી દે, જોબનિયા,
એક દાન થનગન નચાવી દે..."

મારા મનની વાત પૂછો તો હું મારી પદ્ધતીનું બાળપણ ફરી મળે તેની ચાચના કરું!

બાળકનાં પહેલાં ત્રણ વર્ષો જ 'તમે મારા દેવના દીઘેલ છો' તેનો અર્થ પૂરો સમજાવી શકે. પછી એ પહેલું બાળક હોય કે પાંચસું, બેબી હોય કે બાબો. માટીના લોંદામાંથી એક અનેરું વ્યક્તિત્વ ફૂટે, તમને જોઈને એક ઉમળકે દેખાડે, આંખો ચમકે, નકલ કરતાં કરતાં ક્યારે અક્કલ આવે, અક્કલ આવ્યા પછી વાંદરવેડા કરતાં કરતાં શંખો પકે, ભજ્યા વગર 'મે' અને 'હું'ની ભૂલ કર્યી વગર પટપટ બોલવા લાગે, અંગૂઠા અને બે આંગળીથી આસાનીથી રોટલીના ટુકડા કરી દળમાં જબોળીને ખાય, એ એટલો વિસ્મયકારક, અદ્ભૂત અનુભવ છે કે "માંલી પદ્ધયા મરજીવા માણો".

શબ્દો આવડે એટલે પછી પ્રશ્નો શરૂ થાય. પ્રશ્નોમાં વિજ્ઞાનીનું કુતુહલ હોય.

"આપણે ઉભા થઈએ તો ખોળો ક્યાં જતો રહે?"

"મભીને છાતીમાં ખાડો કેમ હોય છે?" આઈન્સ્ટાઇનની રિલેટિવિટી એ એક પ્રશ્નમાં સમજાઈ જાય!

ક્યારેક અમોઘ માખણમાર બને, "તમારા જેવું સુંવાળું સુંવાળું મારાથી કેમ ગવાતું નથી?"

"પણ, તમે કેટલા રૂપાળા છો?" અને આપણે રોજ કાચમાં મોહું જોતા હોઈએ એટલે ખબર તો હોય, પણ આંખોમાં તરતી નિર્દોષતા તમને તો વિચારતા કરી મૂકે કે આપણી જોવામાં કઈ ભૂલ તો નથી થતી ને!

ક્યારેક વિકટ પ્રશ્નો પૂછી અકળાવે.

"ભગવાનને અંધારામાં કેવી રીતે દેખાય?"

"કોઈ હિ' મહી-પણ હોકરાં કરતાં નાના કેમ ન હોય?"

"આપણે બે રોટલી ખાઈએ તો પેટ ભરાઈ જાય, પણ બે વાતાથી કેમ ન ભરાય?"

પલ્લવી બે વર્ષની થઈ ત્યારે અમારા એક પાડોશીએ અમને બોલાવ્યાં. "મારી બિલાડીને બચ્ચાં આવ્યાં છે. પલ્લવીને રમાડવાની મજા આવશે."

અમે ત્યાં ડોકિયું કર્યું. પગિયાના એક ખુણામાં એક ગુણપાટ ઉપર બે ઈંટની ઉપર ટોપલો ગોઠવી ઘર બનાવેલું. અંદર બિલાડી તેનાં પાંચ બચ્ચાં સાથે સૂતી હતી. બે બચ્ચાં આંખો બંધ કરી ધાવતાં હતાં અને બે ભરેલે પેટે ઊંઠતાં હતાં. એક બચ્ચું જરા પાછલા બે પગ પર બેસીને પોતાના હાથને ચાટતું હતું. બીજાં બચ્ચાઓ કાળાં અને બદામી રંગનાં હતાં. આનો બરફ જેવો સર્કેદ વાન જૂદી ભાત પાડતો હતો.

મેં એ બચ્ચાના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો અને પંપાળીને પલ્લવીને જરા અડવાનું ગ્રોટ્સાહન આપ્યું. નાના હાથ એ બચ્ચા ઉપર ફેરવતાં મોં પર થોડી બીક અને સાથે આનંદના ઉભરાનું મિશ્રણ દેખાયું એ અત્યારે પણ મને તાદૃશ છે.

"ઉચ્ચકીને હાથમાં લે, કઈ કરશે નહિ."

બીતાં બીતાં બચ્ચું ઉચ્ચકું. એકજ હાથમાં સમાય તેવું આ જીવતું રમકું મળી ગયું.

અમારા પાડોશીએ પુછ્યું, "પલ્લવી, તને ગમે છે આ બચ્ચું? ત રે લઈ જેવું હોય તો લઈ જઈ જા!"

પલ્લવીએ મારી સામે જોયું. "લેવાય?"

"તને ગમે છે? તો લઈ જઈએ. તારે તેનું ધ્યાન રાખવું પડશે. ત ને રોજ હુધ પાવાનું, ધી લગાડી રોટલી ખવડાવવાની. કરીશ?"

"એવું તો બહુ ગમે. લઈ જઈશું?" આંખમાં કાકલૂદી હતી. કેમ ના પડાય?

પાડોશીએ પુછ્યું, "અનું નામ શું રાખીશ? નામ તો પાડવું પડશેને? નહિ તો તેને કેવી રીતે બૂમ પાડી બોલાવીશ?"

બચ્ચાને પંપાળતાં પંપાળતાં થોડો વિચાર કર્યો. "વાદળી. હું એને વાદળી કહીશ."

"પણ એનો રંગ ક્યાં વાદળી છે?" મને નવાઈ લાગી.

"પણ, એ વાદળી નહિ. હું તો આકાશની વાદળીની વાત કરું છું. એક નાની વાદળી જેવું સર્કેદ અને પોંચું પોંચું છે. હાથમાં વાદળી લઈને ફેરવાની કેવી મજા આવે!"

પલ્લવી મોટી થાય ત્યારે જરૂર કવિ બનશે, મેં મનમાં વિચાર્યું. પેલા ઔરનગ્નેબ પાડોશીએ રમુજ કરી, "વાદળી ક્યારેક વર્ષે પણ ખરી, હોં પલ્લુ." મને એના પર થોડો ગુસ્સો આવ્યો.

વાદળી ઘરે આવી અને પછી પલ્લુને રંગરંગ વાદળિયા!

"પણ, આપણે માશીની બીજલાનું નામ પાડ્યું ત્યારે ઓળિઝોળી કરી હતી તેવી રીતે આને પણ કરવું પડશે ને?"

"ઓળિઝોળી બાર દિવસે હોય. એટલે વાર છે. જરૂર કરશું"

એટલે બે દિવસ પછી બે બહેનપણીઓને બોલાવી. એક ચાદરમાંથી જોળી બનાવી. પણ વાદળીને જેવી અંદર મૂકી એટલે બીક લાગે અને કુદકો મારી પલ્લવી ઉપર ચડી જાય. થોડી માથાકૂટ કરીને નક્કી કર્યું કે વાદળીને લઈ ને પલ્લવી પણ જોળીમાં લાંબી થાય. પલ્લુ અંદર સૂતી, હાથમાં વાદળી. પછી

"ઓળિઝોળી પીપળ પાન

પલ્લુએ પાડ્યું વાદળી નામ"

કઢી નામકરણ કર્યું. પલ્લવી અને વાદળીની જોડી એવી તો જામી ગઈ. સાથે રમીએ, સાથે જમીએ, સાથે કરીએ સંઘળા કામ! સિવાય કે નાલાવાનું. નાલાવાને બદલે વાદળી પોતાની પાતળી જીભથી આપું શરીર ચાટે અને સાફ રાખે. પલ્લવીને એ જોઈને બહુજ અચરજ થતું. એણે પણ પોતાનું શરીર ચાટવાનું શરુ કર્યું અને નાલાવામાંથી પાછી પાની કરે. ચામડી ઉપર લાગેલી ધૂળ પેટમાં જાય તેની સામે તો બસ, "વાદળીને વાંધો ન આવે તો મને પણ નહિ" તેવી સક્કડ દલીલ થાય. તેને સમજાવવી પડી કે બિલાડીની જેમ આપણી જીભ આખા શરીરે ન પહોંચી શકે.

પલ્લવી નિશાળે જાય ત્યારે વાદળી બગીચામાં આંટા મારી જિસકોલાં સાથે દોડાદોડી કરે, ક્યારેક ચણાતી ચકલીઓ ભગાડે. પગીના કૂતરાથી થોડું અંતર રાખે. પણ કૂતરો સૂતો હોય તો પાસે જઈ સુંધી આવે અને ક્યારેક છેડતી કરી ભાગે.

પલ્લુ નિશાળેથી આવે એટલે બારીમાં વાટ જોઈ બેઠી હોય ત્યાંથી છલંગ મારી તેની પાસે પહોંચે અને તેના પગમાં ગુંજણીઓ ખાય. પછી બજે દૂધ નાસ્તો કરે.

પલ્લુ ઉંધી વળીને વાંચે તો તેના ખભા પર બેસીને ઉંઘે. પલ્લુ લેસન કરતી હોય તો રબ્બર મોમા લઈ તેને ચાવવા માંડે અને બઢ પડે. એક વખત કર્યી પલ્લવીના સેવટરનો એક ઊનનો દોરો મોમા આવી ગયો એટલે આવી બન્યું. દોરો બેંચીને દોડી અને સેવટરની એક બાંધ ઉકેલાઈ ગઈ અને સેવટરને કંડમ કરવું પડ્યું.

રાતના પલ્લુની બાજુમાં એક પાયા આગળ વાદળી માટે આસન રાખેલું. પલ્લુ વાદળીની પીઠ પર હાથ દબાવી સુવડાવે. જેવી પલ્લવીની આંખ મળી જાય એટલે વાદળી ઉંઘે પલ્લુ ઉપર ચડી તેની છાતી ઉપર ગોટો કરીને બેસે ત્યારે જ ઉંઘ આવે.

અમનાં બહેનપણાં અમને પણ ઈષ્ઠ કરાવે એવાં!

અને ત્યાં સાજ અને સૂરમાં શબ્દો ભણે તેમ પલ્લવીને આગલા જનમની સહિયર સમી નાની બહેન મળી.

પહેલે દિવસે તેના બોળામાં બેનને સુવડાવીને બેઠી. બેબીનો હાથ પોતાના પંજા ઉપર મૂકી સરખામણી કરતાં પોતે કેટલી મોટી છે તેનો ઘ્યાલ આવ્યો. મોટીબેનનું બિરુદ્ધ ખૂબજ યોગ્ય લાગ્યું અને પસંદ પડી ગયું. "નાના નાના હાથ એ તાળી પાડે સાથ એ તો કેવી અજબ જેવી વાત છે." તે બાળમંદિરનું ગીત યાદ આવ્યું અને ગાતી જાય અને બેબીના બજે હાથોથી તાળી પડાવવા યન્ન કરતી જાય.

"આપણે એનું નામ પાડવું પડશે ને? શું નામ પાડશું?"

"તને ગમે તે. તું કરી શોધી કાઢ." મેં સૂચન કર્યું.

"મને વિચાર કરવા દો. બે ત્રણ દિવસમાં શોધી કાઢીશ."

થોડા દિવસ પછી પૂછ્યું કે શું નામ પાડશું. "વર્ષા રાખીએ તો કેમ? વાદળી અને વર્ષાની જોરી જામે!"

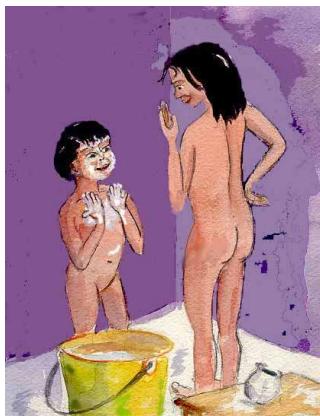
વાદળી અને વર્ષાની વચ્ચે પલ્લવી ઝૂલે. અમે જરા ચેતવીએ કે વાદળીને વર્ષાથી જરા હુર રાખવી. કંઈ નખોરિયાં ભરી જાય નહિ. પણ ડાંગે માર્યા પાણી જેણું. એ કંઈ છુટા ન પડે. વર્ષા પણ આ પ્રાણી અને આ માનવ એમ ભેદ શીખ્યા વગર જ મોટી થતી ગઈ.

વર્ષા પલ્લવીની વાદે વાદે ખાતાં શીખી, ગાતાં શીખી, બોલતાં અને ડોલતાં શીખી. કદે છે ને કે છોકરાં ડનબંધી સસ્તાં, પણ અમને તો એક જોરીમાં જલસા થઈ ગયા. કેમ વર્ષા મોટી થઈ તે ડગલે ને પગલે જોયું છે અને છતાં ખબર નથી પડી.

વર્ષાને ભૂખ ન લાગી હોય અને પછ્યું ઘરમાં હોય ત્યારે વર્ષા બીજા કોઈ માણસને ઓળખે જ નહીં. વર્ષા બોલવા લાગી એટલે પલ્લવીનું નામ તેણે પાલુ કરી નાખ્યું.

વર્ષા પલ્લવી સાથે એક થાળીએ જમવા બેસે. તેની જેમ જ સબડકો ભરીને દાળ ખાય તે કોણી સુધી અને કોણીની પેલી પાર કપડાં લગી પહોંચે. જમતી વખતે ફોક કાઢીને ખાલી ચડી ભર જ જમવાં બેસાડતાં.

બને બેનો ન્હાવા જાય તો સાથે. મોટી ડોલમાં પાણી કાઢે. બારીમાંથી સાખુ ઉતારે અને અંગ ઉપરથી કપડાં. વિંગામસ્તી શરૂ!

પલ્લવી નિશાળમાં શીખેલું ગીત ગાય.

પંખી નાનાં થાવું ગમે

જીણે સાંદે ગાવું ગમે

ઉભા ઉભા નાવું ગમે

ત્યાં પેલી ટિણકી પોતાનું બે પૈસાભાર ઉમેરે.

નાગા નાગા નાવું ગમે

પલ્લવી આગળ ચલાવે

જળની માછલી થાવું ગમે

બિલ્લી બચ્યું થાવું ગમે

વર્ષાને સ્કુરે. મોં પર સાખુ લગાડી ડોળા ફાડે

સાખુ સાથે રમવું ગમે

પલ્લવી જવાબ આપે

ભૂતડી જોઈને બીવું ગમે

બને જણા હસી પડે, વર્ષા કહે "હાઉ!" અને પોતાનો હાથ ક્યાં છે તે જોઈને બીજું વાક્ય ઉમેરે.

કુંઠી ઉપર ખાશવું ગમે....

માણસે જ્યે વર્ષ સુધી સંન્યાસની વાટ જોવા કરતાં છોકરાંઓ નાનાં હોય ત્યારે કામમાંથી સંન્યાસ લેવાનો પ્રબંધ કરવો જોઈએ જેથી આ પળો પૂરા પ્રેમથી માણી, મમળાવી, વાગ્યોળી શકાય!

-અને એમાં, સંસારીનાં સુખમાં વીજળી પડી. એક દિવસ વાદળી ગુમ!

અમે, પગીએ, પાડોશના પલ્લવીના ગોઠિયાઓએ બધાએ થાય તેટલી તપાસ, થઈ શકે તેટલી જગાએ કરી. કંઈ પતો ન ખાધો.

પલ્લવીની રૂચી જતી રહી. વાતાઓમાં આવે છે તેનાથી ઉધું થયું. રાતે ન ઘટે એટલી દિવસે ઘટે અને દિવસે ન ઘટે તેટલી રાતે. અમારા ચાસ પણ તૃઠી ગયા. ત્રણેક દિવસ પછી સૂચન કર્યું કે આપણે બીજી બિલાડી લાવીએ તો કેમ અને પછી, પેલા સીજરે પોતાના મિત્ર બ્રૂટસના હાથે જ છહી ખાઈ મરતાં કહું હતું તેમ, "બ્રૂટસ, તું પણ..." એવી કાતીલ દૃષ્ટિથી મારી સામે જોયું. મનમાં ક્યાં કુબુંદિ સૂજી એમ જાતને ફિટકાર આપ્યો.

માબાપ પણ આમાં શું કરે? ભલા, માબાપ કેમ થવું તેની કંઈ નિશાળ હોય છે ખરી? ઠંંજા ગગરી જાય તેવું કામ છે. એવું પણ નહિ કે એક બાળકથી મળેલું જ્ઞાન બીજાને વખતે પણ કામમાં આવે. બધાં બાળકો જુદાં જ બીબાંમાંથી બનેલા હોય છે-ભલે કોમોજોમ સરખાં હોય!

આશાસનીય ન હોય તેવા બાળકના માબાપને આશાસન આપવા કદી પ્રયત્ન કર્યો છે? ઠંંજા ગગરી જાય તેવું કામ છે.

દાંત હુખતો હોય તો ડાંબે પડુંસે સૂંઘો કે જમણે, અવળા સૂંઘો કે ચના. એમ જ કોઈ વાતે પછ્યું શાતા ન વળે. પેલી વર્ષા વીમાના એજન્ટની જેમ પાલુને વળગે. ઘકો મારે તો રબ્બરના દડાની જેમ ભખ્મ કરતી પાણી વળગે, વઠ પડે તો પલ્લવીને નાના બે હાથમાં લઈ ગાલે ચૂમી કરે. જાણે અચલ પર્વત પર અપરિમિત વાયુના જંજાવાતો! તે જોતાં અમે બીતી નજરે બેંકાં રહીએ.

એક વખતે વર્ષા પલ્લવીના દૃષ્ટરમાંથી એક ચોપડી કાઢી ચિન્નો જોતી હતી અને પલ્લવી આવી. પલ્લવીએ બૂમ પાડી ચોપડી ઝૂંટલી લીધી. પેલીએ માત્ર એક છોભીલું સ્થિત આપ્યું એટલે પલ્લવીનો ગુસ્સો વધ્યો. બે ખભા પકડી વર્ષાને ચચીપાટ સુવડાવી દીધી. તેની બને બાજુ ગોઠણ રાખી ધૂરકી. "તું પેલી વાદળીની જેમ ચોટ ચોટ કેમ થાય છે?" એક દિવસ તું પણ તેની જેમ ભાગી જઈશ-મને ખબર છે. તને એમ કે હું પાછળથી રહીશ. એવું કાંઈ નથી થવાનું, તને કહી દઉં છું. પણ મને બીજી વર્ષા લાવી દેશે. જરી રહે અહિથી."

"તું મને છોડ તો જઉ ને? આમ પકડી રાખે તો કેમ જવાય?" પછ્યું એ તેને છોડી. વર્ષા ઉભી થઈ. વીલે મોકે ઓરડાની બહાર જતી રહી. અને બે મિનિટમાં પાછી આવી. "પાલુ, વાદળી મળી ગઈ!"

પલ્લવી ચમકીને બેઠી થઈ ગઈ. વર્ષાના બને હાથ પીઠ પાછળ હતા. મોહું મરક મરક થતું હતું.

"દેખાડ." પલ્લવીએ હુકમ કર્યો.

વર્ષાએ હાથમાં પકડેલી બાથરૂમની ન્હાવાની વાદળી કાઢીને ધરી. ખડાખડાટ હસી પડી. પછ્યું રૂદ્ર સ્વરૂપ પ્રગટ થયું. "તું મને જરા પણ ગમતી નથી."

"પણ તું મને ગમે છે ને?"

સુતત મનામણા અને રીસામણા ચાલે પણ ગજગ્રાહનો કંઈ અંત નજરમાં ન દેખાય.

તેમાં ગામમાં તાવના વાયરા શરૂ થયા અને વર્ષાબેન પટકાયાં.
ડોક્ટરે તપાસીને દવા આપી. પોતાં મૂકવા કહ્યું અને કહે કે ચિંતાને કોઈ
કારણ નથી. સવાર સાંજ પોતાં મૂકી ઉષાતામાન વધવા ન દઈએ.
રાતના પણ વારા કાઢતા બેસીએ. એક દિવસમાં વર્ષાનું મોં ઢીલું થઈ ગયું.

પછવી બીજે દિવસે મારી પાસે આવી. "વર્ષા મરી જવાની છે?"

હું તો સરૂપ થઈને જબકી ગયો. "અમારા બેન કહેતાં હતાં કે આ તાવમાં
બે માણસો મરી ગયા. આ તાવ બહુ ભયંકર છે અને બધાને દવા નથી
લાગુ પડતી."

મેં હસતે મોકે કહ્યું, "ગાંડી રે ગાંડી, વર્ષા તો બે દિવસમાં
ઉભી થઈ જશે. તેને કંઈ થવાનું નથી."

"હું તેને પોતાં મૂકું?"

મેં તેને દેખાડૂંનું કે કેવી રીતે પોતું પલાળી, નીચોવી ને કપાળ
ઉપર મૂકવું. એક એક મિનિટે પોતાં બદલાવવાનાં. પછવી બાજુમાં બેઠી
અને સૂતેલી વર્ષાને પોતું મૂકવું. હું બાજુના ઓરડામાં જરા નજર નાખતો
બેઠો.

"પાલુ." મેં વર્ષાનો અવાજ સાંભળ્યો.

"ચૂપ. જો હું પોતાં બદલું છું. ઉચ્ચી નીચી થતી નહિ હો. તને ત
ાવ આવે છે ને તે હમણાં ઉતરી જશે." પછવીના અવાજમાં ઘણે વખતે
મુલાયમતા સાંભળી.

"તને વાર્તા કરું?" પછવીએ શિયાળ અને સસલાની વાત શરૂ
કરી. વચ્ચે વચ્ચે વર્ષા ટાપસી પૂરાવતી જાય, પ્રશ્નો પૂછતી જાય. થોડી
વારમાં વાર્તા પૂરી થઈ.

"વર્ષા," પછવીનો અવાજ આવ્યો. "એક વાત કરું? હું તને
કહેતી હતીને કે તું મને જરા પણ ગમતી નથી....." વર્ષાએ હંકારો કર્યો.
"એ તો બધું ખોડું ખોડું હતું." પછવી વર્ષા ઉપર જણુંબીને બેઠી હતી. મને
હાથ વર્ષાના ગાલ પર મૂકી ટેરવાથી અડી. "તું ભાગી ન જતી. મને
બહુજ લાલી છો, હો!"

"એ તો મને ખબર જ હતી." વર્ષાએ બે હાથ લાંબા
કર્યા. પછવી વર્ષાની છાતી પર માથું નાખીને વળગી.

પંદર મિનિટ કંઈ નીરવ શાંતી લાગી એટલે હું ઉલ્લો થઈ ન
જોવા ગયો. બને બેનો એક બીજાને વળગી સૂતાં હતાં. વર્ષાના કપાળે
હાથ મૂક્યો. તાવ ઓસરી ગયો હતો.

પ્રેફ્રિટકલ માણસ કિશોર રાવળ

હું પહેલેથી જ બધી વસ્તુમાં પ્રેફ્રિટકલ! વાણિયાના કુંબમાં
જન્મ અને પૈસાનું ગણિત, પૈસાનો વહેવાર અને તેની સુગંધ પામવાનું
અને માણવાનું ગળથૂથીમાંથી જ મળેલું. છ-સાત વર્ષનો હતો અને મારા
દાદાએ એક અમૃત્યુ ગુરુમંત્ર આપેલો. "કોઈને તમાચો મારવાનું મન થાય
તો પહેલાં તેને પૂછવું કે હું તને તમાચો મારું તો તું મને કેટલા પૈસા આપ.
જો ચમચમતા હાથ સિવાય બીજું કંઈ મળવાનું જ ન હોય તો ટેબલ પર
હાથ પછાઈ સંતોષ માનવો..."

"આમાં મને શું મળે" એ એક વિચાર જ જીવનમાં હર પળે
માર્ગદર્શન આપી શકે છે, એક સમતુલા જીળવવામાં ઉપયોગી થાય છે. ત
નો અર્થ એ નહિ કે કોઈને મદદ ન કરવી કે કોઈને હાથ આપી ઉચ્ચે ન
લાવવો. પણ જેની કૃતકૃત્યતા આપણને કંઈ ફાયદો કરાવે તેવું લાગે તો ત
તરફ પહેલાં વળવું.

બહુ જ નાની ઉમરે નક્કી કરેલું કે લોકો મોટા ઉપાડે પ્રેમમાં પડી આંતરજાતીય લગ્ન કરે અને પછી બે કુટુંબો વચ્ચે પડદા પડે અને કંઈક કેટલાય મનામજા રીસામજા અને લોહી ઉકાળે વર્ષો પછી કદાય થેડો મેળ ભણે. નોટ એફિશિયન્ટ એટ ઓલ! પ્રેક્ટિકલ માણસ હંમેશા આનો વિચાર કરી જ્ઞાતિની જ છોકરી સાથે પ્રેમમાં પડે, અને જ્ઞાતિમાં જ લગ્ન કરવાં એમ નક્કી કરે એટલે પૈસાપાત્ર સાસરું શોધવાનું શું ખોટું?

એટલે મારો ડોળો કોલેજકાળથી જ પેલી સુનીતા ઉપર. છોકરી પાતળી, હસમુખી અને મારી રમુજો ઉપર બિલભિલ કરતી હસે, તેના પિતા ગુણાકાર જ્ઞાતિમાં આગળપડતા અને કપાસ, તેલી બીયાંમાં ખૂબ જ પૈસા બનાવેલા, અને અમારા કુટુંબને ઓળખે.

એટલે આપણે જરા આગળ વધા અને ટબૂડી લાથમાં આવી ગઈ. ગુણાકારને પણ હું ગમતો એટલે શાંતાકાકીની હોડી પણ મારી બાજુએ આવી.

ભણી ઊર્યે અમેરિકા આવવાનું નક્કી થયું અને તે પહેલાં લગ્ન કરવાં તેવો એકમત થયો. ગુણાકારએ મને બોલાવી કહ્યું “જો ભાઈ, હું લગ્ન પાછળ પૈસા ખરચવામાં નથી માનતો. પાંચ-પચીસ માણસોને ભેગા કરી વિધિ પતાવી એક જમણ આપવાનું. લાખ રૂપિયા લગ્ન પાછળ વાપરવા કરતાં દીકરીના લાથમાં જ લાખ કેમ ન મૂકું?” એટલે આપણને પ્રેક્ટિકલ માણસને ગળે વાત ઊતરી ગઈ. લગ્ન વખતે ગુણાકારએ બે લાખ યુનિટ-ટ્રસ્ટમાં આચ્ચા તે હજુ વરસે પચીશ ટકા જણતા આવ્યા છે, અને ઉપરથી ૫૦૦૦૦ રોકડા તે અમેરિકા આવવા કરમાં આવ્યા.

લગ્ન વખતે સુનીતાના પ્રાણસુખમામા પહેલી વાર મળ્યા. સુનીતાનું સૌથી પ્રિય પાત્ર. નાનપણનાં મોસાળનાં મીઠાં સ્મરણો અને મામાએ કરાવેલી મજા સુનીતા અવારનવાર વાતોમાં લાચા વગર ન રહે. ખબે મણમજા મીહું કરીને મામાએ તેમના ઘરની પાછળના ઓંબાવાડિયામાં ફેરવેલી અને કેરીઓ ખવડાવેલી તેનો અપૂર્વ આનંદ તના મો પર થનગનતો. ગાંધીજી સાથે દાંડિકુચમાં પણ તેમણે ભાગ લીધેલો તે બદલ તેમને ખૂબજ ગર્વ હતો. લાઠીમાં રહે, ખાદી પહેરે, શાળામાં ભાણવે. ખૂબ જ સાદા. મને લગ્ન વખતે ગળગળા થઈને ખાલી એટલું જ કહેલું, “ભાઈ, આ સુનીતા તો મારું રાંકનું રતન છે. જાળવજે.” વધુ જરાય ન બોલી શક્યા.

અમેરિકા આવી ભાયો બિઝનેસ! બે વર્ષ પછી કામે લાગી ગયો અને સાથોસાથ ધંધો શરૂ કર્યો. પાવડે પાવડે પૈસો બનાવ્યો. સુનીતા ઘરમાં કામ કરે અને એકાઢો જોબ પણ કરે. મારો પૂરો રંગ લાગી ગયો એટલે દિવસે અને દિવસે વધુને વધુ ક્લાલી લાગે. અમે સિનેમાના પેમલા પેમલીની જેમ હું તને ચાહું છું અને તું મને કેટલું ચાહે છે તેવા વેવલાં વેડાંમાં કદી નહિ પેલા. એવું કહેવામાં શું ફેર પડે? અમથો સમય જાય અને ખબર છે કે બજે એક બીજાને ગમીએ છીએ તો ખાલી મોણ શું કામ નાખવું?

અમારે પહેલો બાબો આવવાનો હતો એટલે ગુણાકારને ખબર આચ્ચા તો એ અને કાકી સુવાવડ ટાણે આવવા તૈયાર થઈ ગયા. સુવાવડ પછી અમેરિકા થોડું ફરી લેવું એટલે ચાર મહિનાનો સમય ફાજલ કરી આવવાનું નક્કી કર્યું. વિજા મળ્યો અને બે ટિકિટો પણ ફડાવી લીધી. પણ બે દિવસ પછી એક ટૂંકો ફોન કર્યો કે હમણાં પોતે આવવાનું ઠેલવ્યું છે, ખાલી કાકી જ આવશે અને કારણો સમજાવતો કાગળ ટપાલમાં મોકલે છે. આઠ-દસ દિવસે કાગળ આવ્યો તે મેં મઠીને મારા ટેબલ પાછળની ભૂત પર લટકાડ્યો છે. તેમાં લખ્યુંહતું,

” બે ટિકિટ તો કઢાવી પણ પછી વિચાર આવ્યો. આ મામલો પહેલી સુવાવડનો છે અને શું થાય ને શું નહિ તે ન કહી શકાય. બધું સમુ સૂતર્યુ ન પણ નીવડે. કંઈ આદું અવળું ઉતરે તો કંઈ ફરવા ન જવાય અને બે ટિકિટના ખર્ચ માથે પડે. એટલે તમારા કાકી આવી જાય અને લોહી ઝડી દેખાડે પછી હું પાછળથી નીકળું”

આનું નામ પ્રેક્ટિકલ માણસ!

અમને દેશ છોડ્યાને બાર વર્ષ થઈ ગયાં. અમે બધાએ સાથે જવાનું નક્કી કર્યું. ત્યાં જવાના ખર્ચ, સગાં-લાલાંઓ માટેની અને પેલા કસ્ટમવાળાઓને માટેની ભેટોના ખર્ચ તો સમજ્યા પણ નશ અઠવાડિયાની ઓટ્રિપ દરમિયાન પૈસા બનાવવાની કેટલી તકો જિતી કરવી પડે એ વધુ ખટક્યું. પણ અમે તૈયાર થયા. સુનીતાને તેના મામાને મળવાની ખૂબજ ઈચ્છા હતી અને મને લઈને તેમને ત્યાં જવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.

મારે એક દિવસ કંઈ કામ માટે રાજકોટ જવાનું થયું. અમે નક્કી કર્યું કે હું ત્યાંથી પાછા ફરતાં મામાને ઘરે ઊતરતો જઉં, સુનીતા ભાવનગરથી પહોંચે અને એક-બે દિવસ મામા સાથે ગાળી પાછા ભાવનગર જવું.

તે દિવસે મારી બસ સવારે ૧૦ વાગે પહોંચ્યી. સુનીતાને ગ્રાણેક વાગ્યાની બસ મળે તેમ હતું. મેં તો સરનામા પ્રમાણે મામાનું ઘર ગોતી કાઢ્યું અને પહોંચ્યો. મામા હિંચકે બેઠેલા, મામી અંદર રસોડામાં હશે. “આવો આવો” કહી મામાએ આવકાર આચ્ચો. ઓળખાણ ન પડી હોય ત મ લાગ્યું. મેં કહ્યું, “હું સુનીતાનો વર, અમેરિકાથી આવું છું.”

“કેઠ અમેરિકાથી આંઈ ઘોડાગાડી આવે ખરી?-પણ આ સુનીતા કોણ?”

મને એમ કે રમૂજ કરે છે. મેં હસીને કહ્યું “ઘોડાગાડીવાળાને શું? પૈસા મળે એટલે ગમે ત્યાંથી ગમે ત્યાં લઈ જાય.” પછી સુનીતાની ઓળખ આપી. “સુનીતા તમારા બેન શાંતાબેનેની દીકરી.”

“શાંતા તો ત્રણ સાલ પર ગુજરી ગઈ. એને કોઈ દીકરી હતી જ નહિ.”

હું મુંઝાણો કે હમણાં જ ભાવનગર શાંતાકાકીને મળીને આવ્યો છું. ખોટું ઘર તો નથી ને? “તમે પ્રાણસુખભાઈ જ ને?”

“છા, છા, આ બેઠો. પણ શાંતાની દીકરીની વાત તમે ક્યાંથી સાંભળી? બિચારી છોકરાં ઝંખતી ઝંખતી ગઈ.”

ત્યાં મામી અંદરથી આવ્યાં. તેમને મારી ઓળખ આપી એટલે તરત કહે, “તો સુનીતા ક્યાં છે?” મેં સમજાયું કે સાંજની બસમાં આવશે એ. ત્યાં મામા મામી ઉપર તાડુક્યા, “તું પણ એના ગાડે બેસી ગઈ? જે વાતને મૂળ જ ન હોય તેને ડાળી ક્યાંથી? શાંતાને દીકરી કે દી’ હતી તે દીકરીના વરને આવકારે છે? કંક ગોટાળો છે.” બિચારા મામી કહે કે, “જરા ધીમા પડો. મને પણ ખબર છે પણ આ તો વાત કઢાવવા પૂછું છું. તમે અધીરા થઈ ગયા. હું ક્યાં કોઈ મોસાનું કરીને બેઠી તે આમ અકળાઈ જાઓ છો. માનો ને ઘરે મેમાન આવ્યા છે. જો, હું પાણી લઈ આવું. જમવાનું હમણા તૈયાર થશે. આ તડકામાં જમવા ટાણે કોઈ આવે તો કંઈ જમાડવા તો જોઈએને? બીજી વાત કરો.” મામીએ મને

આંખ મારી એક આંગળીથી લમણે આંગળી ફેરવી સૂચવ્યું કે મામાનું ચક્કર ઠેકાણે નથી. હું સમજ ગયો. અને શાંતિથી બેઠો. "તે ક્યાંથી આવ્યા?" મામાએ પૂછ્યું.

"હું રાજકોટ ગયો" તો. મને થયું કે તમને મળતો જઉં. "શું વાત કરવી તેની મૂંજવાણ હતી. પણ ત્યાં સ્હુરણા થઈ. "મામા, સંભળ્યું છે કે તે મેં દાંડી કૂચમાં ગયા હતા. મને તેની વાત કરો ને!"

મામા બદલાઈ ગયા અને ખુશ ખુશ થઈ જૂનો દિવ્લોજાન દોસ્ત મળી ગયો હોય તેમ વાત શરૂ કરી. "હું તો છેક પહેલેથી તે છેલ્લે મીંઠ ચોરવા સુધી સાથે જ હતો. મારી હારે સરોજની નાયડુ હતા, જાંબલી રંગની સાડી પહેરી બધા ખાદીધારીઓમાં જૂદા પડતાં... તેમણે મદ્રાસના કોરોમોન્ડલ કિનારાના માછીમારોનું બનાવેલું એક અંગ્રેજ ગીત પણ ચાલતાં ચાલતાં અમને સંભળાવેલું..." શું વાતો ચાલી! જીઝી જીઝી વિગતો ક્યાથી યાદ કરીને એક સિનેમાના પટ પર જોતાં હોય તેમ મને ત દૃશ કરી.

જમવા બેઠા પણ દાંડીકૂચ પૂરી નો થઈ. મામીને કહે, "જો આ ભાઈ દેશપ્રેમી છે. આ ઉમરે આટલા રસથી એ કૂચની વાત સાંભળનાર કોઈ મજવા મુકેલ છે. જરા બરોબર પીરસજે, હો." એમ મામા અને મામીના બસે તરફથી આગ્રહ થતાં જરા વધુ ખવાઈ ગયું.

જમ્યા પછી મામી મામાને કહે, "જરા હવે આડા પડો. મેમાન થાકીને આવ્યા છે. ઉઠીને પછી તમારી કૂચ આગળ ચલાવશો." રાત રોકાવાનો છું તેમ ખાતી થઈ એટલે મામા માંડ બાપોરાં કરવા ગયા. મામી સાથે થોરી વાત કરી. મામીએ સમજાવ્યું કે હવે મામાને ઘણું ઘણું ભૂલાઈ ગયું છે અને કોઈને ઓળખતા નથી. હું ઉઘવાનું બદાનું ગોતી એક ચટાઈ પર ઓશરીમાં પડ્યો. મામી બધું આટોપવામાં અને સાંજે ભાણીને શું ખવડાવવું તેની રમજટમાં પડ્યાં.

મારું મન વિચારે ચર્દું. મને પણ મામાની જેમ સુનીતા, છોકરાં ભૂલાઈ જાય તેવું ક્યારે બની શકે ખરું? સોળ નવા ચુમ્માલસો યાદ રહે અને ૫૦૦૦૦ ના ૧૩ ટકા લેખે ચકવુંધિ વ્યાજ કેટલું થાય તે ફટ ફટ ગણી શકું પણ આ સુનીતા કોણ એ ભૂલાઈ જાય તો? કંઈ સમજાય નહિ તેવી અકળામણ થઈ આવી.

સાંજે ત્રણ વાગે મામાની નજર છટકાવી હું સુનીતાને લેવા બસ એસ.ટી.નાં સ્ટેંડ ઉપર ગયો. સુનીતાએ પહેલું જ પૂછ્યું કે હું મામાને મળ્યો, કેવા પ્રેમાળ લાગ્યા. મારામાં હિમત નહીં કે સાચો જવાબ દઈ શકું. પણ પ્રેક્રિટકલ માણસ એટલે મેં તે અધરું કામ મામા ઉપર જ હોડ્યું. તે જ ફોડ પાડ્યો. "તારી જ વાત જોવાય છે." એમ કહી વાત ઉડાડી.

ધરે પહોંચતા જ મામાની પાસે હીથેકે પહોંચી પગે લાગ્યી. "બેન, તું કોણા?"

"હું સુનીતા, મને નો ઓળખ્યો?"

"આ તો બ્રાબ્રાણ અને બકરાં જેવું કર્યું તમે લોકોએ. આ ભાઈ પણ પોતાને મારી ભાણી સુનીતાના વર તરીકે ઓળખાવે છે. પણ તમે સો વાર કહો તો હું ન માનું. મારી બેન છોકરાં જંખતી જ મરી ગઈ..."

સુનીતા પળમાં જ સમજ ગઈ. ઓશરી ઉત્તરીને પાછળનાં આંબાવાડિયા તરફ ચાલવા લાગ્યી.

મામા કહે, "પછી સરોજની નાયડુ મારી જમણી બાજુએ જંડો લઈને..." હું જરા વિવેકથી તમને રોકી બોલ્યો, "મામા, આપણે જરા

ચા પી ને ઉઘ ઉડાઈયે અને પછી વાત કરીએ નહિ તો આ બધું ભૂલાઈ જશે. એક મિનિટમાં આવું" એમ કહી હું સુનીતાની પાછળ ઉપર્યું.

એક આંબાના જાડ આગળ માથું નાખી સુનીતા ધૂસ્કે ધૂસ્કે રડતી હતી. મારા પગલાં સાંભળી આંસુથી ખરડાયેલું મો મારી તરફ ફેરવ્યું અને બોલી, "તેમણે મને જરા ય ન ઓળખી, કોઈ પરખ જ નહિ..."

આખી બપોર મેં આ વિષે જ વિચાર કર્યો હતો. પ્રેક્રિટકલ માણસ એટલે ક્યારે વિચાર બંધ કરવો જોઈએ અને ક્યારે કંઈક કરી દેખાડવું જોઈએ તે સુઝ તરત પડે.

હું સુનીતા પાસે ગયો. તેને છાતી સરસી દબાવી. કંઈ જૂનાં સ્પંદનો કોણ જાણે કયાંથી ફદ્યમાં જાગૃત થયા! મેં તેના તરફ પીઠ ફેરવી, તેના હાથ મારા બંને ખબા ઉપર નાંખ્યા, વાંકા વળી, અમારામાંથી કોઈને પણ ક્ષોભ કે બાલીશતા લાગે તે પહેલાં તેને ખંધોળે ચડાવી. શું થઈ રહ્યું છે તેનું ભાન થાય તે પહેલાં આંબાવાડિયામાં પહેલાં ધીમે ધીમે અને પછી જરૂરથી દોડ્યો. દસ-બાર પગલે સુનીતાનું રડવું ઉડી ગયું અને પુરાણા રણકારવાણું જિલબિલ હસવું સંભળાયું. તેનો શાસ મારા કાનમાં હુંકારો "કેમ, આજે તોફાને ચર્દ્યો છે?"

"પ્રેક્રિટકલ માણસ છું ને એટલે!"

(મારો મમરો: અમુક વાર્તાઓ નાના બાળકની જેમ તમારી પાછળ પડે કે "મારો વારો, મારો વારો". રોબર્ટ ઓલેન બટલરની આ એક વાર્તા 'A trip back' 'A good smell from a strange mountain' માંથી, ખાઈ પીને પાછળ પડી હતી. એક બાજુ ઋક્ષણ અંદા કર્યું લાગે છે અને બીજી બાજુ ગુજરાતીમાં આ એક નવી ઓળખ આપવાનો ઉમંગ છે. ગમણે તેવી આશા રાખ્યું છું)

વિચિત્ર વીણા

કિશોર રાવળ

લોકો ધારે છે કે ડેક્ટરો નિર્દ્ય હોય છે. માણસનાં(સ્ત્રી કે પુરુષનાં) હરેક અંગો રોજ તપાસે, નિરાયે, અડકીને, દબાવીને ચિકિત્સા કરે એટલે માનવ દેહ તરફ એક નિસ્પૂહ, સ્થિતપ્રણ જેવી મનોવૃત્તિ કેળવે. "દર્દી મરવા પડ્યો હોય કે મરી પણ ગયો હોય ત્યારે તમે લોકો હાથ ધોઈ કિજ ખોલી ચીજકેદિકનો ટુકડો માણી શકો. તમને કંઈ ન થાય." એવો આરોપ મૂકે.

તો જવાબમાં હું એક જ વાત પુછું. માનો કે એક દર્દી ગુજરી ગયો અને ડેક્ટર આંસુસ સારવા બેસે, આંખો લાલધૂમ થાય, નાકમાં શેડા આવી જાય અને હાઈપરવેન્ટિલેશન થઈ જાય. એવી સ્થિતીમાં તમને, બીજા દર્દી તરીકે, હાથમાં લે અને તમે હજુ એનેસ્થેશિયાની ઉડી ઉઘમાં પડ્યા ન હો, તો કેવાક ખુશ થાઓ કે તમને આટલો લાગણીવાળો ડેક્ટર

મય્યો? શેડા તાણતો ધૂજતી સ્કાલ્પેલ ઉપાડે તો તમારા મોતિયાં મરી જાય કે તમે ગદ્ગદ થઈ જાઓ?

બીજી ફરિયાદ એ છે કે દેહ સૌદર્ય તરફ ડોક્ટરો થોડા ઉદાસીન હોય છે. એ પણ સંદર્ભ ખોટું જ છે. ઓપરેશન ટેબલ પર કોઈનું પેટ ખોલીને ઉભા હોય ત્યાં બલારના માણસો તો એક નજર નાખીને ઉલટી કરે-ડોક્ટરો આટલા વર્ષોથી એકના એકજ રહેલા મોડેલને જોઈને ત ક્ષેત્રબીધી, વિસ્મયથી અને ક્યારેક અવિક આનંદથી પણ ટ્યુમર જોતાં ઉભા હોય. પેટની બખોલામાં હોજરી, કલેજું, નાનાં, મોટાં આંતરડાં જે રીતે સહીઓ પુરાણા સંકેત મુજબ, આપણે મુસાફરી માટે સૂટકેઇસ બાંધીએ તેના કરતાં પણ વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવાયેલા પડ્યાં હોય તે હજાર ઓપરેશન કર્યા બાદ પણ વિસ્મય પમાડે છે. અને તમે કદ્દા કે સૌદર્ય તરફ ડોક્ટરો ઉદાસીન હોય છે! વાહ!

કદાય તમે શરીરના બાબ્ય સૌદર્યની વાત કરતા હશો. એ જોવાની તક ડોક્ટરોને ઓછી મળે. ઓપરેશન માટે દર્દી ટેબલ પર આવે ત્યારે મરમત કરવાના ભાગ સિવાય બધું ઢાંકેલું જ હોય એટલે સમગ - સૌદર્ય જોવાની તક બાપડાઓને ક્યારે મળે?

અમારા જેવા પ્લાસ્ટિક સર્જનો તેમાં ઘણા જૂદા. શરીરનું બહારનું સૌદર્ય એ અમારો મૂળ વિષય છે, મૂળ હોય છે. પરિણામે તેનું મૂલ્યાંકન કરવા, તેમાં કોને ખોડ કહેવી અને કોને કેવી રીતે સુધારવી તે જોવા અમને વધુ મોકાણા છે. આ હોઠ ડાબી બાજુએ જરા જાડો છે, નાક ઓકડમ સીધું છે, થોડું આમ મરડવાથી આનાં ચીકબોન્સ સાથે સમન્વય સારો થશે, અહિ એક કાપ મૂકી, પા ઈચ્છ ચામરી મેંચી હોય તો ઉમ્રમાં ૧૦ વર્ષ જુવાન લાગે એવા એવા વિચારો મગજમાં ધૂમતા હોય.

અને એક જ આદર્શ માનવીને ધોરણ તરીકે રાખીએ તેવું પણ ન ચાલે, નહિ તો અમારા હાથ નીચે નીકળેલા બધા જોડિયાં ભાઈ-બેન જેવાં લાગે. નાક, હોઠ, ગાલ, ખભાના ખૂણા, છાતીનો ડિંચોળો, નિતંબોના વળાંકો વગેરે વગેરેમાં જૂદાં પરિમાળો વાપરી સમગ્ર સૌદર્ય બહેલાવવા અમે મથીએ. અમે પણ કલાકાર છીએ ને? -અને અમારી કૃતિઓ જીવંત હોય છે કોઈ મશીન કે મોટર મૂક્યા વિના!

અમારા મોટા ભાગના ઘરાકોમાં સ્ત્રીઓ હોય છે. પુરુષો આકર્ષક દેખાવા માટે પ્લાસ્ટિક સર્જરી શોધતા નથી, કારણ માનસ-શાસ્ત્રીઓને માલૂમ. દે'વાણંદ જેવા કેટલાંક અપવાદો હોય છે જે દર મહિને ૧૦ થી ૧૩ તારીખ આ માટે ફાલ રાખે.

કોઈ અક્સમાતના પરિણામે, કોઈ પતિસેવામાં ઉષાપ આવી હોય તેના પરિણામે કે મારામારીમાં વિકૃત થયા હોય તેવા ચહેરાઓ હાથમાં આવે અને આંગળીઓમાં જે સર્જના પ્રગતે તે અદ્ભૂત અનુભવ છે. કટકે કટકે તૂટેલા અરીસાના કટકાઓ સાંદીને અરીસો ફરી બનાવવા જેવી આ પ્રવૃત્તિ છે.

શુંગાર માટેની સર્જરી, કોસ્મેટિક સર્જરી, શક્રિતાને વધુ કસે. લગભગ સંપૂર્ણ સુંદરતાવાળા શરીર પર, ઈશ્વરની ઉણપો શોધી સુધારવાના અધિરા પ્રસંગો આવે ત્યારે પેલા કમ્પ્યુટર સાથે શતરંજ રમતા કાસ્પેરોવની જેમ થનગનાટ થાય, "આવી જા આઈ.બી.એમ. હું દેખાડી આપું."

સૌદર્ય અમારું હોય છે, રટણ છે અને તે છિતા તેમાં એક નિર્દેષતા હોય છે. પાર્ટીઓમાં ચહેરા જ નહિ પણ અંગમરોડ જૂઓ, હાથમાં અનેકવિધ પીણાઓ પકડીને જૂલતા હાથની નજીકત જૂઓ, ટીકી ટીકીને જૂઓ, નોંધ કરીને મગજમાં ટાંચણ મારો. એવે ટાંચે કોઈ "અતિસુંદર વદન મનોહર" મળી જાય ત્યારે એમાં શું શું થઈ શકે તેવો પ્રશ્ન રોજના કોસરવ પણલની જેમ છંછેઠે.

એવી સર્વરૂપસંપત્ત જેવી વીજાને મેં પાર્ટીમાં જોઈ અને મગજના ચક્કરો બે-ચાર દાંતા ચૂકી, ગીઅર બલાર જતાં રહ્યાં. (આ તો એક રૂપક તરીકે કહું છું. બાકી તો મગજ પૂરું સાખૂત હતું.) મોટા પાયા પર ફ્લોન કરવામાં આવે તો અમારો ઘંધો પૃથ્વી પરથી નાખૂં થઈ જાય તેવો ચહેરો. તેને વધાવી અને તેમાં સૂર પૂરાવે તેવો દેઢ. બેશરમ હું, એક નવ્યુવકની જેમ જોઈ રહ્યો મંત્રમુખ થઈ ને-

"હેલો, હું વીજા છું. વીજા પકવાસા."

મેં મારી ઓળખાણ આપી અને હસતાં હસતાં કહું કે, "એક વસ્તુ તો પૂર્ણાં વગર કહી શકું કે તમે વિચિત્ર વીજા તો નથી જ!"

"અભિપ્રાયો બાંધવામાં બહુ જ ઉતાવળા. એમ કેમ માની લીધું? વિચિત્રતામાં પણ પ્રકારો હોય છે અને વગ્નિકરણ કરવું અધરું છે."

"મને તેમાં રસ નથી... સુચિત્રતા મને વધુ પસંદ છે. અને એ મળે એટલે વિશેષજ્ઞ બાજુએ મૂકી જીકી આંખો કરી માણસમાં માનું છું." બસે હાથ પાછળ રાખી, ગરદન ઊંચી કરી, બદન જરા આગળ ધરી નૈશાં નચાવતાં બોલી, "તો માણો. થાકો ત્યારે કહેજો તો બીજી સુચિત્રતાની બીજી બાજુ દેખાડીશ."

"એ તો તમારા માટે કલાઈડોસ્કોપ જેવું છે. જરાક ફેરવો તો રૂપ નવો મરોડ લે, નવો રંગ લે, નવો મૂડ સર્જ."

પાંચ મિનિટમાં અમે જૂના જોગી જેવાં આત્મીય થઈ ગયાં. હું ચિકિત્સક રીતે આ અવ્યાલ નંબરના નમૂનાનો અભ્યાસ કરતો રહ્યો. તેણે મારા કુતુહલનો, મારી જિજ્ઞાસાનો, મારા ઈરાદાનો જૂદો અર્થ કર્યો. મારા માટે આ કંઈ નવો અનુભવ નહોતો-ભૂતકાળમાં થઈ ચૂકેલા થયેલા અનુભવનું પુનરાવર્તન હતું.

મારામાં હજુ જુવાનીનો તરવરાટ હતો, અપારિણીત હતો અને એક કાબેલ પ્લાસ્ટિક સરજન તરીકે ટૂંકા સમયમાં નામના પણ કાઢી હતી એટલે આવા આશધાર્યા હલ્લાઓથી પરિચિત હતો. તે ઉપરાંત, હું માણસ છું, પુરુષ છું, સૌદર્યસાધક છું અને સાથે સાથે અમીબાને નિહાળનાર વિજાની પણ છું. મને મંજુલ અવાજ, નાજુક સ્પર્ધ એ બધાં ગમે છે, પણ પેલા સિનાદ્રાએ ગાયું છેને કે

અતિ સુંદર મુખું તારું,
કેવું મનહર મુખું છે!
મધુરું, મીહું રિમત જિલેલું
કેવું મીઠું રિમત!

પણ નેતિ નેતિ કરે મારું મન,
ન ઝંપે એ વદન,
ન તલસે એ રિમત.

મને આ પહેલાં જ એક બીજી સાથે સુમેળ મળી ગયો હતો અને વચ્ચનો દેવાઈ ચૂક્યાં હતા એટલે આ લટકા, આ નખરાં, આ વીજાવાનથી હું તદ્દન અવિમ રહી શકું એવાતમાં કોઈ શંકા ન લાવતા.

મને ગ્રશ તો એ થયો કે આ મારી ઉપર આટલી લળે છે કેમ. હું દેખાવમાં ખોટો તો નથી પણ આ તો ભલભલાને આકર્ષ તેવું ચુંબક હતું. તેને મારાથી પણ ઉત્તમ નમૂનો સહેલાઈથી મળી જાય!

જરા વાત વધે તે પહેલાં મેં કહું, "વીજાબેન, આ બે કલાકથી આપણે આ પાર્ટીમાં બીજાઓને ભૂલી બેઠા છીએ, તમારી સાથે વાતો કરવા મળી અને અહિ આવ્યું વસૂલ થઈ ગયું પણ એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જરૂરી લાગે છે. તમને ખોટી આશા આપવાની રિમત નથી કે નથી

નાલાયડી. વાતો કરવા સિવાય બીજાં અડપલાં કરવાની આદત પણ નથી.

"મને બીજ પ્રિય વ્યક્તિ મળી ગઈ છે અને અમે એક બીજાને કોલ પણ આપી દીધા છે. સોરી"

વીજાનો ચહેરો બદલાઈ ગયો. આંખોમાંથી આંસુ પડવાં લાગ્યાં. હું અવાજક થઈ ગયો. સાંત્વન આપવા મેં બીતાં બીતાં તેના જાભા ઉપર હાથ મૂક્યો.

"વીજાબેન, શું થયું? માફ કરો મને. તમે આગળ વધો અને પછિદાટી ખાઓ તેના કરતાં વહેલું જ કહી દેવું મને ઉચિત લાગ્યું. મને તો એમ કે પાર્ટીમાં એક આંખ અને મન ઠારે તેવી વ્યક્તિ મળી ગઈ અને સાંજ સુધરી ગઈ. પણ તમે લાગણીનાં પૂરમાં આટલાં ઝેંચાઈ જશો એ તો મારી કલ્પના બહારની વાત નીવડી. મેં ભૂલ કરીને..."

તેણે એકદમ સ્વર્થ થઈ, હસીને મારી સામે જોડ્યું. મારા હોઠ પર આંગળી મુકી મને બોલતો બંધ કર્યો. પછી આંખો ઢળી બોલી, "વાંક મારો જ છે. મૈં તમને સ્વાર્થ માટે જૂદે માર્ગ ખેંચ્યા." અવાજમાં ડુમો હતો, આંખોમાં જળજળિયાં. પાલવથી આંખો લૂછી આગળ ચલાગ્યું. "મને જબર હતી કે તમે ખાસિટક સર્જન છો અને મારે તમારી મદદની જરૂર છે. તમે મારો કેદીસ હાથમાં લેવાનો ઈન્કાર ન કરો તે માટે મેં તમને આળમાં લેવા પ્રયત્ન કર્યો. માફી તો મારે માંગવી જોઈએ."

મામલો ઘેરાણો. "જો વીજાબેન, એ તો મારો ધંધો છે. હું શા માટે ઈન્કાર કરું છે? તેમાં વશીકરણ કરવાની કોઈ પણ જરૂર નહોતી. બસ, કાલે ફોન કરીને ઓફિસે આવી જાઓ. હું સેકેટરીને કહી દઈશ એટલે ગમે તેમ કરીને મારા સમયપત્રકમાં તમને ગોઠવી આપશે. ઓ.કે.?" પછી મને વિચાર આવ્યો. "કંઈ પૈસાનો પ્રોબ્લેમ-

"ના, ના. પૈસાનો કોઈ પ્રોબ્લેમ નથી. જરૂર હું ફોન કરીને કાલે આવીશ. એક વચન માંગું?" હું આતુરતાથી ઉભો. "મને ખાસિટક સર્જરી માટે ના ન પાડતા, હો?"

"ના શા માટે પાડું?"

"વચન આપો."

"વચન."

બીજે દિવસે બપોરે વીજા આવી અને મારી ઓફિસમાં દાખલ થઈ. એ જ મોહક મુખ્ય- મોહક સિમત અને એ જ કોરી ખાતી સમયા મોજૂદ!

અમે બેઠા. "બોલો, શું સેવા કરી શકું? કઈ જાતની સર્જરી કરાવવી છે?"

"કાલનું વચન તો યાદ છે ને?"

"હા, પુરું. બોલો."

"મારે સર્જરી કરાવીને મારો ચહેરો..." તે અટકી. અવાજમાં એક ઘેરાશ હતી. "થોડો કુરૂપ કરાવવો છે."

હું ભડક્યો. મનમાં થયું કે એ તો કેમ થઈ શક-નૈતિક રીતે. ટેકનિકલ શક્યતાનો તો સવાલ જ નહોતો. તેનું જાદૂ તો પણે હતું જ. ના ના નહિ કરું એમ બોલી દેતા રહી ગયો. થયું કે કોયડો તો સમજું.

"વીજાબેન, મને કારણ સમજાવશો?"

"હું પરણેલી હું અને મારે વર છે, તે મને ખૂબજ લાલો છે. અમારું લંજ જીવન ચાર જ વર્ષનું પણ આનંદ દ્રવતું! પૈસાનો કદી કોઈ પ્રશ્ન જ નહોતો અને નથી. એક બીજાને જોઈને ઉમંગે ઉછળિયે. અને તેમાં ગયા વર્ષ મનીખને તેની કેમિકલ ફેક્ટરીમાં એક અક્સમાત થયો. હુટતાં

હુટતાં એક બાટવીમાંથી એસિડની છોળ તેના મોં પર પડી. તેનું અર્દુ મોહું કાયમ માટે કુરૂપ કરી નાખ્યું. આંખો બજે બચી ગઈ.

"ધા રૂજાયા, પાટા ખુલ્યા અને પોતે કાચમાં પોતાનો ચહેરો જોયો અને પોતાને જ ઉલટી થઈ ગઈ. અને ત્યારથી તે મારાથી અને અરીસાથી ભાગતો રહ્યો.

"એક વખત મેં સૂચન કર્યું કે આપણે ખાસિટક સર્જરી કરાવીએ તો કેમ. અને તેનો તેણે ઉંઘો અર્થ કર્યો. તે સમજ્યો કે મને પણ તેનું મોં જોઈને ઘૃણા ઉપજે છે એટલે આ સૂચન કર્યું.

"ત્યારથી અમારી વચ્ચે પડ્યો પડ્યો ગયો. હું તેના માટે જીણ અને તે મને વિકારે કે મારો પ્રેમ શરીરના બાધ સ્વરૂપ સાથે જ હતો. કેવી રીતે દેખાનું કે મારી લાગણીઓ પહેલા જેવી જ અકબંધ છે અને લેશ ઘટાડો નથી થયો?

"અંતે વિચાર આવ્યો કે આ પગલું લઈ હું પણ તેની જેમ જ કુરૂપ થઈ શકું છું. પછી તેની ફરિયાદનું કોઈ કારણ ન રહે.

"એક બે ખાસિટક સર્જનોને મળી પણ તેમણે ઘસીને ના પાડી. તેમાં તમારું નામ હાથમાં આવ્યું અને જૂદી રીતે પ્રશ્ન હલ કરવા નિર્ણય લીધો. ખીંજ, ના નહિ કહેતા મને..." મન પરનો વલોવાટ ચહેરા ઉપર પ્રતિબિંબિત હતો.

ગની દહિવાલાએ એક સરસ શેર લખ્યો છે.

ખુદાએ મહાકાવ્ય આદમનું સર્જ
કરાવ્યું રજૂ સ્વર્ગમાં હૂર દ્વારા;
કવનમાં હૃદયનો જ્યાં ઉલ્લેખ આવ્યો,
ફરિયાદો બોલ્યા: 'હુબારા! હુબારા!'

"વીજાબેન, હું ખોટો પડ્યો. તમે વિચિત્ર વીજા જ નીકળ્યા.

"જો વચન આવ્યું છે તે પાણીશ ખરો. પણ મારી રીતે. તમારા વરની અહીં જરૂર પડ્યો. બે કારણો માટે. એક તો તેને જોવા છે જેથી શું ફેરફાર કરવા તે જરા ચોક્કસાઈથી જોઈ શકાય-અને બીજુ કારણ એ કે અમુક કાગળો પર તેની અને તમારી સહીઓ જોઈશે. અત્યારે તેનો સંપર્ક સાધી શકાય?"

ફોન કર્યો. મનીખને મારી ઓળખ આપી અગંગબગડું પટાવ્યો કે તેની તાબડતોબ અહીં જરૂર છે. "જલ્દી આવી જાઓ." તે વિગતો પૂછવા ગયા પણ મેં વાત ટાળી. જરૂર કરવાની અગત્ય તેને ગળે ઉતારી.

અધ્ય કલાકમાં તે આવ્યો. દરમિયાનમાં મેં વીજાને બાજુના રૂમમાં સેરવી દીધી હતી.

મનિષ આવ્યો. "શું છે? શું થયું છે તેને?"

મેં તેને બેસાડ્યો. તેનો ચહેરો નીરખ્યો. "તેને કંઈ થયું નથી, થવાનું છે તે માટે તમારી સહી જોઈએ છે." સામે બે ઓપરેશનની મંજૂરી આપવાનાં બે ફીર્મ મૂક્યાં.

"શેનું ઓપરેશન?"

"તમને બોલાવવાનો મૂળ હેતુ તો મારે તમને જોવા હતા જેથી વીજાનો ચહેરો તમારા જેવો ઘડી શકાય!" લાગણીશૂન્ય અને અલિન્ડ ડોક્ટરનો નમૂનો જ જોઈ લો!

"શું?" એ ચમક્યો. મેં કારણ સમજાવ્યાં. મગજમાં ઉત્તરતાં એક પળ લાગી અને આંખો ભીની થઈ ગઈ.

"વીજા કયાં છે? મારે મળવું છે."

વીજાને બોલાવી આવ્યો. મનીષને જોયો, મનીષની આંખોમાંથી દડતાં આંસુઓ જોયા, વીજા દોડીને તેને વળગી પડી-અને મનીષ તેને. હું તેમને એકલાં મૂકી બહાર સરકી ગયો.

સર્જરી સરસ પાર પડી-વીજાની નહિ, મનીષની!

મનમાં આં શબ્દો આવ્યા અહ્મુ બ્રહ્મા; હું જ બ્રહ્મા, હું જ વિધાતા, હું જ સર્જનહાર! મેં છત સામે ઉચ્ચી આંખે જોયું, "આવી જા, IBM"

રબડી જલ્દી

માઈકોવેઈવનો જાડૂ

ભારતી અને કનક રાવળ

સામગ્રીઓ

કેટલું	માપ	વસ્તુ
૮	આઉસ	સ્વીટન્ડ કન્ટેસ્ડ મિલ્ક
૧૨	આઉસ	ઇવાપોરેટેડ મિલ્ક
૧/૨	પિંટ	હેવી કીમ
૭.૫	આઉસ	રિકોટા ચીજ (પાર્ટ સ્કીમ)

બનાવવાની રીત

૧. ઉપરની બધી વસ્તુઓને એક બ્લેડરમાં નાખી લેજવો. બહુ વધુ પડતું વલોવતા નહિ.

૨. માઈકોવેઈવને અનુકૂળ મોટા વાસણમાં ઠલવો. હવા જય તેટલું ઢાંકો જેથી ઉભરાઈને અવન બગડે નહિ.

૩. બે ભિન્નિટ ગરમ કરી, બહાર કાઢી ફરી હલાવી એક રસ કરો. આમ આ પગલાનું ફરી બે વાર પુનરાવર્તન કરો. વાસણ ગરમ થશે એટલે લેતાં મૂકતાં સાચવશો.

૪. જરા હરી ગયા પછી તમારા સ્વાદ મુજબ કાંતો કેસર, પિસ્તા, જયફળ નાખો કે વેનિલાનું એસેન્સ નાખો. અને જોઈએ તે પ્રમાણે ઉપર ચારોળી, પિસ્તા કે બદામની કાતરી છાંટી સુશોભિત કરો. ગરમ કે ફિજમાં ઢાંકી કરીને પીરસી શકાય!

રમત

મહાભારતના પાત્રોમાં મને લાલો પેલો ભીમારો. અને એનું કારણ શોધવા જવું પડે તેવું નથી. મારા મનમાં ખૂબ જ સ્પષ્ટ છે. તે તેની વિનોદવૃત્તિ-સેન્સ ઓવ હ્યુમર- જે તેને માનવ સ્વરૂપ આપે છે. તમે હસશો કે ભલાભાઈ, શાર્જનેગર જેવું બાહુ બળ, સુમો પહેલવાન જેવો જઠરાજિન કહો તો સમજાએ પણ વિનોદવૃત્તિ? હા, હા, હા, આ શું નવી જોક છે?

હું પુરાવો આપું. ભગવાન પહેલીવાર ભીમ પર ખુશ થયા અને કહ્યું કે માગ માગ માગે તે આપું તો એક ક્ષાણના પણ વિલંબ વગર કહી દીધું, "હે ભગવાન, એવું કરો કે હું ખાંડ ત્યારે ખાધાની જે જે અવળી અસર હોય તે મારા પરમપ્રિય મામા શકુનિને મળો." ભગવાને "તથાસ્તુ" તો કહ્યું પણ પછી ભીમ ખાવા બેસે અને પેલો શકુનિ ટોઇલેટમાં જે બેઠો હોય તેને બહાર કાઢી ઘૂસી જાતો હોય તેવી કોઈ સાબિતી નથી. પણ એ અગણ્યનું પણ નથી. પૈસા આઈડિઓના છે. વૈર વૃત્તિને વિનોદમાં પલટવી એ એક અદ્ભૂત શક્તિ ન કહેવાય? પ્રજ્ઞા પારમિતા!

ચાલો આજે આપણે રમત રમીએ કે ભગવાન તમારા પર ફિદા થઈ જાય અને અંગ ભંગી કરી ઉભા રહે અને કહે "માગ, માગ. માગે તે આપું-ન આપું એક લોટરીનો નંબર."

તો તમે શું કહો? સજ્જનતાથી તમારા દુશ્મન સાથેના વેરનો બદલો લો? તમારી હેઠું કોરી ખાતી ખામીઓને ખૂબીઓમાં પલટવો? ત મારી અંતરતમ વાલી વસ્તુ, વ્યક્તિ કે વાનગી માગો? બોલો બોલો ...

મનેતો આ ઈચ્છા સ્ફુરે છે

પ્રભો,

પાનખરમાં વૃક્ષો વસ્તંત્રે પણ શરમાવે તેવા રંગો ધારણ કરે છે તેમ માણસોને પણ તેમની વાળખરમાં એવો જ રંગ પાને!

અરે, આ શું થઈ ગયું? કોઈએ સાંભળ્યું અને વરદાન મળી પણ ગયું. મને હતું કે હું ખાલી રમતો રમતો હતો.

ઓછ gee, થેન્ડ્રસ!

ઈશ્વર મૂડમાં છે તેનો લાભ લઈ તમારી ઈચ્છાઓ વ્યક્ત કરો.

નશાળમાં બાળકોને તેમની 'કામ કરતી' માનું ચિત્ર કરવાનું સૂચન અપાયું. સૌએ પોતાની દૃષ્ટિએ દેખાતી મા આલેખી. નીચે થોડા નમૂનાઓ આપુંછું.

હવે એક અનુગમ

૫ હિંદીથી ગુજરાતી પ્રતિમા ભરું

- ૧ મારું જીવન કોરી પાટી
કોરી જ રહી ગઈ.
- ૨ એક હવાની લહેર આવી, તૂટ્યું ડાળીથી કુલ
તૂટ્યું ડાળીથી કુલ
ન ડાળીની, ના કુલની, કોણી હતી એ ભૂલ
કોણી હતી એ ભૂલ?
- ૩ મન ડોલે, મારું તન ડોલે
મારું દિલંકું થયું બેહાલ કે
કોણો છેડી આ બાંસુરી
- ૪ થોડું છે, થોડાની જરૂરત છે!

હવે બેએક ઈચ્છિકશાસ્તી ગુજરાતી જોઈએ.

૫ બાબુ, બિન્દુ બાલદી લઈને જ્યા'તા કુંગર પર બાબુ પડ્યો દડબદ દડબડ બિન્દુ ગબડી તેની પર!

- ૬ વા'લા વા'લા ઘેંટાભાઈ
છે કે પાસે ઉન?
હા જી, હા જી, ત્રણ ભરીને ગૂણ!

નિશાળમાં બાળકોને તેમની 'કામ કરતી' માનું ચિત્ર કરવાનું સૂચન અપાયું. સૌએ પોતાની દૃષ્ટિએ દેખાતી મા આલેખી. નીચે થોડા નમૂનાઓ આપુંછું.

આ પ્રીતિએ કરેલું ચિત્ર તેની માને વેક્યુમ કરતી દેખાડે છે. તેની મા એક બેંકમાં મેનેજર છે.

રચાને ઘસી ઘસીને ભોય સાફ કરતી મમ્મી દોરવાનું સૂજ્યું અને જૂઝો તેની કણા! તેની મમ્મી ઇટિસ્ટ છે.

સોનલ માનો વિચાર કરે તો બસ રસોડાની મધમઘતી સુગંધ જ મનમાં આવે. જરા પણ થંભ્યા વગર એક જ મિનિટમાં આ રૂપ રજૂ કર્યું. તેની મા હોસ્પિટલમાં નર્સ છે.

હીરકે કંબુટર પર કામ કરતી તેની મા ચીતરી. અને તેની મા આજે છ મહિનાથી કંબુટર પર બેસીને રેઝયુમે બનાવી બનાવી મોકલે છે અને હજુ કંઈ પત્તો નથી ખાતો!

પ્રફુલ મારો પી.એ. છે
પ્રયકારી ૨
કિરીટ રાવળ

હું	બે પૂર્ણવિરામથી શાંતિ થઈ?
-----	---------------------------

	(તમે ડોકુ ધૂણાવી મોં પર સંતોષ દેખાડો છો.)	
હું	ચાલો, આગળ વાત કરું. એક વખત રીગલ સિનેમામાં ફિલમ જોવા જવાનું હતું. બસ સ્ટોપ પર ૮૪ એક્સપ્રેસની વાટ જોતા ઉભા હતા. પ્રહુલે ૧૨૦/૩૨નો ડૂચો ગલોઝામાં નાખ્યો અને બસ આવી. ઘક્કા મારીને પ્રહુલને બસમાં ચડાવી દીધો અને પાછળ હું ચર્ચ્યો. બસ એકદમ હુલ હતી, પ્રહુલ હતી તેમ કહો તો પણ ચાલે. બેસવાની જગ્યા ન હતી એટલે ઉભા ઉભા જવાનું હતું. બારી પાસે એક પારસી મારીડો બેઠો હતો અને જામેજમશેદ વાંચી રહ્યો હતો. બસમાં જગ્યા નહોતી એટલે કોઈ બસ સ્ટોપ પર ઉભી રહે નહિ. થોડા વખત પછી પ્રહુલના ગલોઝાં ભરાવાં લાગ્યાં અને મોઢાનો રંગ તરબુચની બદલે ટમેરા જેવો થવા લાગ્યો.	(પણ પ્રહુલનું નિશાન ક્યારેક લક્ષ્ય ચૂકી જાય છે. અમે બે બેઠા હતા તેના ધરે. એ લોકો બીજે માળે રહેતાં હતાં. તેના બાપા આવ્યા)
	(મેં પ્રહુલને યાદ અપાવ્યું)	બાપા મારે પેલા દવાવાળાને પૈસા આપવા જવાનું છે એટલે હું બહાર જઉ દું.
	(પ્રહુલ આંખોથી જ દેખાડ્યું કે સૌ કાબૂમાં છે. થોડી વારે લાલ સિજનલ ઉપર બસ બે પળ માટે ઉભી રહી. પારસી મારીડો અને જામે- જમશેદ વચ્ચેથી પાનની પિચકારી સીધી ફૂટપાથ ઉપર ગઈ. પારસી પૂતળાની જેમ સ્તબ્ધ થઈ ગયો. જરા પારો નીચે ગયો એટલે...)	પ્રહુલ બાપા, આજે તમે પેલા હોળીના ઘેરૈયામાં ફસાશો. બહાર જવાનું રહેવા દો. હું જ હમણા પંદર મિનિટમાં જઈને આપી આવીશ. તમે ચોપડી લઈને વાંચો નિરાંતે.
	પારસી	બાપા ભલે, પણ તું ભૂલતો નહિ. હો?
	(હવે પ્રહુલની વાચા ખૂલી હતી.)	(બાપા આગલા રૂમમાં ગયા. બે મિનિટમાં રંગ જાખ્યો અને પ્રહુલે અભરપાત્ર જેવી ,અક્ષયપાત્ર કરતાં ઉધી, બારીની કચરાપેટી તરફ મોં ફેરવી સિકન્થી પિચકારી મારી. ૩૦ સેકન્ડમાં તેના બાપા રૂમના બારશામાં પ્રગટ થયા. બાપાને જોઈને પ્રહુલ "ખુખુખુખુ" હસી પદ્રો.)
પ્રહુલ	તે તમારું છાંપું, પાટલૂન, બખીસ જોઈ લો. નાડા, કસ્તી પણ જોવા હોય તો જુઓ. એક પણ ડાઘ છે? આરામથી છાંપું વાંચો.	પ્રહુલ બાપા, મેં ના પાડી તો ય તમે બહાર ગયા અને ઘેરૈયાની જપટમાં આવી ગયા ને?
	(બિચારો મારીડો આગળ બોલી શકે તેમ જ નહોતું. ફોર્ટ ઉપર અમે સાથે ઉત્તર્યા. મેં પ્રહુલ વતી માઝી માગ્યી..)	(સમજવા છ મહિના નીકળે તો પણ આ સરસ જોક છે. પ્રયત્ન કરતા રહેજો.)
પારસી	સાલા ગઢેરાએ બિલકુલ મારી સફર બગારી નાખી. એકની એક લાઇન અંદેરીઠી ફોર્ટ સુધી વાંચ્યાં આઈએ.	નામરૂપ જૂજવાં તરભો તરવાડી
	(પ્રહુલ ડાહાપણનો દરિયો ખરોને)	અમારા એક સંબંધી. બહુજ મોટી ઊમરે એમનાં લગ્ન થયા.. 'એમના લગ્ન થયા' એમ કહેવા કરતાં 'એમણે પરણી નાખ્યુ' એમ કહેવું વધુ ઉચિત છે.
પ્રહુલ	નો સમજય તેવું હોય તો વાંચ્યાં જ જોઈએ ને. મેં એક જોક છ મહિનાપહેલાં વાંચી છે. ગોલીબારના કોઈ વાંચ્યે પૂછાડ્યું હતું કે બાઈ અને મુંબાઈ વચ્ચે શું ફેર. તંત્રીએ જવાબ આખ્યો કે "તરાના અને મુ--- જેટલો". ફરી ફરી વાંચ્યાં ગયો અને ઠેઠ ગયે અઠવાડિયે બતી થઈ કે"—"ક્યા અક્ષરો માટે હતું. શું હસ્યો છું હું તે દિ! થાય તેવું!	આટલા બધાં વર્ષ સુધી એ કેમ હુંવારા રહ્યા એની પણ એક વાત છે. બિખાપિતામહે એમના પિતાની કામવૃત્તિની તૃતી માટે આજીવન કોર્માર્યવૃત્ત સ્વીકાર્ય હતું એ તો જગજાહેર વાત છે. અમારા આ સંબંધીએ પણ પોતાનો મોટો ભાઈ ના પરણે તાં સુધી પોતાનું હુંવારાપણું લંબાવાનો નિર્ધાર કર્યો. હવે એમનો મોટોભાઈ છુટક લાણે જમનારો એને એક વીશી બંધાવવી કેમ ફાવે? આવી ફિલસૂફીવાળો માણસ લગ્ન કરી એક ખીલે બંધાવાનું પસેંદ કરે ખરો? આ બધું જાણતી એમની માઝે એમને સમજાવ્યા! 'ભાઈ, ઊમર વધી જરે પણી કન્યા મેળવવાનું મુશ્કેલ બનશે!' પણ, એમ એ માને ખરો? એ એકના બે ના થયા.
		આ બધી ગડમથલમાં એમની મા પણ ભગવાનને ઘેર સિધાવી ગઈ. ત્યાર પછી અમારા સંબંધીની આંખ ઉધી. મોટાભાઈના પરણવાની

अमरा निर्जरा देवास्त्रिदशा. .

નામરૂપ જૂજવાં
તરભો તરવાડી

અમારા એક સંબંધી. બહુજ મોટી ઉમરે એમનાં લગ્ન થયા. 'એમનાં લગ્ન થયા' એમ કહેવા કરતાં 'એમણે પરણી નાખ્યું' એમ કહેવું વધુ ઉચિત છે.

આટલા બધાં વર્ષ સુધી એ કેમ કુવારા રહ્યા એની પણ એક વાત છે. લિખપિતામણે એમના પિતાની કામવૃત્તિની તૃતી માટે આજીવન કોમાર્યવૃત્ત સ્વીકાર્ય હતું એ તો જગાહેર વાત છે. અમારા આ સંબંધીએ પણ પોતાનો મોટો ભાઈ ના પરણે ત્યાં સુધી પોતાનું કુવારાપણું લંબાવવાનો નિર્ધાર કર્યો. હવે એમનો મોટોભાઈ છુટક ભાણે જમનારો એને એક વીશી બંધાવવી કેમ ફાવે? આવી ફિલસ્સુલીવાળો માણસ લગ્ન કરી એક ખીલે બંધાવાનું પસંદ કરે ખરો? આ બધું આણતી એમની માઝે એમને સમજાયા! 'ભાઈ, ઉમર વધી જશે પછી કન્યા મેળવવાનું મુશ્કેલ બનશે!' પણ, એમ એ માને ખરા? એ એકના બે ના થયા.

આ બધી ગડમથલમાં એમની મા પણ ભગવાનને ઘેર સિધાવી ગઈ. ત્યાર પછી અમારા સંબંધીની આંખ ઉઘડી. મોટાભાઈના પરણવાળી વાટ જોતાં જોતાં થાડીને એ લગ્ન કરવા તૈયાર થયા. આ ઉમરે, માથાના

વાળ પણ પાકીને ખરવા માંડ્યા હતા ત્યારે, એમની સાથે લગ્ન કરવા કાચી કુંવારી કન્યા તો તૈયાર થાય જ નહિ ને? આ કયાં શામળશાના વિવાહનો યુગ હતો?

તોય તેમની એક ઉસ્તાદ બ્લેને પોતાના ભાઈ માટે એક ત્યક્તા શોધી કાઢી અને ઘરિયાં લગ્ન લઈને એમને ઘર આંગણે પરણાવી દીધા. આ ઉમરે વળી માંડવા શું રોપવા? અને રિસેપ્શન પણ શું રાખવા? વળી એમનાં પત્નીને તો આ લગ્ને બીજી વારના, એટલે અને પહેલાં લગ્ન જેટલો ઉમળણો થોડો હોય? એટલે બધું ટૂંકા બર્ધમાં પતી ગયું.

પરણીને ગ્રીનકાર્ડમાં નંબર લાગ્યો એટલે એમની પત્નીય અમેરિકા આવી ગઈ. પણ અહિ એક નવી વાતનું હુંઘ ઊભું થયું. એમનાં પત્નીનું નામ અતિશુભલક્ષ્મી. આ નામ જુનવાણી તો ખરું ઉપરાંત એ લાંબું પણ એટલું બધું કે કોઈને એ બોલવું ફાંચે નહિ. એટલે અમારા સંબંધીએ પોતાના પત્નીનું નામ બદલવાનું નક્કી કર્યું. એમનાં પત્નીનેય આ વાત ભાવી કારણ કે એમના નામ સાથે સંકળાયેલો પોતાનો ભૂતકાળ ભૂંસી નાખવાનો આના જેટલો સરળ રસ્તો બીજો કયો હોઈ શકે? બેઉ જણાએ મળીને નવા નામની શોધ કરવા માંડી. ગુજરાતી છોકરીઓનાં નામની થોડીક ચોપડીઓ પણ જોઈ. છેવટે એટલાં બધાં નામમાંથી એક નામ એમણે પસંદ કર્યું.

ભારતની ગ્રાસ પવિત્ર ગણાતી નદીઓ: ગંગા, યમુના અને સરસ્વતી. એમાંથી એમણે 'યમુના' નામ પસંદ કર્યું. પણ એ નામમાં ત કલીક એવી ઉભી થઈ કે એમનાં સગાંબાલાંને એમની વહુને 'જમના' કહીને બોલાવે. અને એમણી વહુની ઉમર જોતાં 'જમના' નામ છાજે પણ ખરું. પણ એ બેય ધર્ષણાધરીઆજી-કોઈને 'જમના' નામ ગમે નહિ. એને કોઈ 'જમના' કહી બોલાવે તે ગમે નહિ. 'જમના' અને 'યમુના' બંનેનો અર્થ પણ એક જ, પણ 'જમના' નામ ગ્રાચીન લાગે અને 'યમુના' નામ અર્વાચીન લાગે.

એટલે વારેવારે અમારા એ સંબંધીને પોતાનાં સગાંબાલાંને ટોકવાં પડે. જમના નહિ કહેવાનું, યમુના કહેવાનું. શરૂશરુમાં એ શાંતિથી સગાંબાલાંને સમજાવતા, પણ એમની ઉમર વધી તેમ એમની ધીરજ ઘટી. એટલે કોઈ એમનાં પત્નીને 'જમના' કહે તો એમનો પિતો જાય. એમનાથી ઘાંટો પડાઈ જાય. 'યમુના' કહીને બોલાવતાં શું થાય છે? એટલું યાદ કેમ નથી રહેતું?

પણ એમના ગુસ્સાની બીજાને શું પરવા પડી હોય? બીજાને મન તો 'જમના' અને 'યમુના' બધું ય સરખું. છેવટે એ થાક્યા. ગામને મોઢે કયાં ગરાણું બાંધવા જવાય છે? ભલે જેને જેમ કહેવું હોય તેમ કહે: 'જમના' કે યમુના. એમણે પોતાના મનને વાળી લીધું. જમના-યમુનાની તરખડ છોડી. અને નરસિંહ મહેતાના પેલા ભજનમાં આવે છે ને: 'નામરૂપ જૂજવાં, અંતે તો હેમનું હેમ હોયે!' જમના કે યમુના ગમે તે નામે બોલાવો-પણ એ એમની ઘરવાળી તો ખરી જ ને!

(મારો મમરો: અને બુચભાઈએ કહું છેને 'ખોખરા પિયાલા માંહે, ચાહ તો મીઠી જ લાગે છે.' અમારા કાઠિયાવાડમાં નવી વહુના ઘડેલા રોટલાના સંદર્ભમાં એક કહેવત છે, "વાંકા ટૂંકા તોય વહુનાને?" આ બધાં- તભા તરવાઈના સંબંધી, નરસિંહ મહેતા, બુચભાઈ અને આ કહેવત- કહે છે એક જ વસ્તુ: રૂપ ભલે જૂદાં, પણ વસ્તુ એકજ!)

વેરની વસુલાત

વાસુ રાવળ

મૃત્યુધંટ વાગી ગયેલો હતો ત્યારે એક વડિલે પોતાના વડિલને બોલાવી પૂછ્યું કે "કોઈ રીતે વડિલની ડિચ્છી જલ્દી ખરીદી શકાય ખરી? સાંભળ્યું છે કે એવી કોઈક સંગવડ ઉપલબ્ધ છે."

વડિલે સમજાયું કે "ત્રાણથી ચાર હજાર રૂપિયામાં ટપાલથી જ આ બની શકે છે. પણ શા માટે? હવે તો તમે કંઈ કોરટમાં જઈને કોઈ કેરિસ લડી શકો એવી શક્યતા તમારા ડેક્ટરના અભિપ્રાય મુજબ તો મને દેખાતી નથી."

વડિલ કહે કે, "'લ્યા, તારે રોટલાની સાથે કામ છે કે ટપટપ સાથે? આ લે. કેઈમમાં મદ્દીને લાવજે.' એમણે એક ચેક લખી આપ્યો જેમાં ડિચ્છીની ફી, ટપાલ ખર્ચો, વડિલની ફી, કેઈમના પૈસા વગેરેનો બંદોબસ્ત કરવામાં આવ્યો હતો.'

બે દિવસે વડિલ ડિપ્લોમા લઈને આવ્યો. કહે છે ને કે મરતા માણસને ખુબ જ આઘાતના કે આનંદના ખબર આપવા નહિ. નહિ તો લગભગ ખાલી ટાંકીએ ગારીને પેટ્રોલ આપ્યા જેવું થાય-અને થયું. છેલ્લે, છેલ્લાં ડયકાં ખાતાં હોય તેવું લાગ્યું. તલપાપડ થયેલા વડિલે પૂછ્યું, "આ ખર્ચો શા માટે?"

મરતા માણસની આંખના એક ખૂણામાં સિમત દેખાયું. તુટક તુટક અવાજે જવાબ આપ્યો, "એક વડિલ દુનિયામાંથી ઓછો..."

(મારો મમરો: અલ્યા ભાઈ, હું આવી જડપથી કામ કરતો વડિલ ગોતું છું. મને તેનો પતો મેળવી આપને?)

થોડી પ્રશ્નોરી

અનિલ ભહુ

ભાવનગર ગયો ત્યારે સવારના પછોરમાં મારા માસીનો દીકરો ભાઈ કિરીટ કહે "બોલો, અનિલભાઈ, નોટિયા લાવું કે વર્ષિપિયા?" આપણે મુંગાળા એટલે કહે "ગરમાગરમ મળ્યો હો?" તો ય બની ન થઈ એટલે એણે ઘટ્રસ્ફોટ કર્યો. "અંગ્રેજમાં શબ્દો નોટ અને વર્ષિપ એટલે? ગાંધ અને ભજવું. હવે બોલો શું લાવું? ગાંધિયા કે ભજ્યા?" મેં પણ

અરસલ કાઠિયાવાડીમાં કહ્યું "નોટિયાની સાથે લોદરના અથાણાનો બાચકો ભરતો આવજો." અને બાપુ, ગરમ ગરમ ગાંઠિયા સાથે ગાજરનું કચુમ્બર ખાતા જામોકામી થઈ ગઈ.

અનિલ ભણ્ણ સ્વપરિયયમાં પોતાનું એક મુશ્કૃતક આપે છે.

શિર્ષક : એવા રે અમે એવા,
તમે કહો છો રે વળી તેવા

મગજમાં ગુંચવાયેલા દોરા હતા,
હદ્ય હતાં પણ બધા કોરાં હતાં;
પાગલ હશે, કે હશે પયગમ્બરો?
નજીક જઈને જોયું તો પ્રશ્નોરા હતા!

(મારો મમરો : એડિસનમાં સુખદિયાની દુકાને ફરસાશ ખરીદવા ગયો હતો અને એક ઘરાકની ફર્માઈશ કાન પર પડી. "એ ભાઈ, મને બશેર હલવાનો દીકરો આપજો, હલવો નહિ છો" અને સામે હસીને દુકાનવાળા દાદાએ બશેર હલવાસન બાંધી આવ્યું. આપણાને ઘ્યાલ નથી પણ કેટકેટલા ભાષા-સર્જકો આપણામાં છૂપાયેલા હોય છે. - અને ક્યારેક એ સર્જનો બની સર્જરીઓ પણ કરી નાખે ખરા.)

હવાઈ મહેલો
હેન્રી થોરો

પ્રયોગોથી હું આટલું તો હું શીઝ્યો જ છું: કે કોઈ શ્રદ્ધાથી પોતાના સપનાંની દિશામાં ધેપે અને કલ્પનાની પાંખે ધારેલું જિવન જીવવા મયે તો થોડાં સમયમાં જ અણધારી સફળતા મળશે. કંઈ કેટલીય અડચણો પાછળ રહી જશે, કંઈ કેટલીય સીમાઓ પાર થઈ જશે; તે માનવીની આસપાસ અને તેના અંતરમાં નવાં, મૂળનાં અને વધુ ઉદ્ઘાસિદ્ધાંતો રચાવા લાગશે. હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધો તેથી કરેલું મિથ્યા નહિ થાય; બાંધવાની એ જ સાચી જગા છે. ખાલી નીચે પાયાઓ જ ચણી લો.

અપનાવેબલ તકિયા કલામ

અનિલ ભણ્ણ

અમારી મોટી પુત્રવધુ પારુલને નવા શબ્દ પ્રયોગ શોધવાની અને યોગ્ય સ્થળે વાપરવાની ગજબની કાવટ છે. અમારી નાની પુત્રવધુ પૂર્ણિમાએ કેંક સરસ વાનગી બનાવી હોય અને જમતી વખતે એમ પૂછે કે "હું ભાબી, ઉચિયું કેવું લાગ્યું?" અને જો જેઠાણીને બહુ ભાવ્યું ન હોય તો આ જબરી જેઠાણી પોતાનો આગવો અભિપ્રાય ફટાક દઈને એક જ શબ્દમાં આપી દેવાનાં કે "ખાંધેબલ છે."

વળી તીયું તમતમતું ખાનારી આ વાણિયણ કોઈને ત્યાં જમવા ગઈ હોય અને એને રસોઈ સાવ ફિક્કીફચ લાગી હોય તો એનો ચિત્તાર એક જ, તદ્દન ઓરિઝિનલ શબ્દમાં સચ્ચોટ કહી દેવાની. એ કહેવાની "તદ્દન નાઈટ્રોજન હતું!" આ નાઈટ્રોજનના ચુણાધર્મો તમે જાણો છો? તે રંગ હીન, ગંધહીન અને સ્વાદહીન હોય છે. કમાલનો શબ્દ ઘડી કાઢ્યો છે ને પારુલે? આ એક શબ્દ બોલો પછી વધારે તમારે કંઈ કહેવું જ ન પડે.

જો કે પારુલનું તકિયા કલામ જેવું એક વાક્ય મને બહુ ગમે છે. અને એ છે કે "ભઈ, એટલી તકલીફ તો રહેવાની." અમારા બે પુત્રો પ્રેમલ અને નિમિષ કોઈ બાબતમાં નિરાશ થઈ ગયા હોય કે પછી અમારી ત્રણ પૌત્રીઓ કૂશણા, રાધા કે અમૃતા પડી આખીને આવ્યા હોય કે મારા પત્ની વીજા કોઈ વાત પર નારાજ થઈ ગઈ હોય તો પારુલ તર્ત જ બોલી પડવાની કે "ભઈ, આટલી તકલીફ તો રહેવાની." મને લાગે છે કે આ એક નાનકડું વાક્ય આપણો આપણા જીવનમાં ઉત્તારીએ તો રોજિંદા વ્યવહારમાં સરતી, અનુભવાતી નજીવી પણ ઘણી બધી ચિંતાઓ, નિરાશાઓ સહજ સરળ બની જાય. જુંગાણીમાં એવા કેટલાય નાના નાના પ્રસંગો ઉદ્ઘાસ્યા જ કરતા હોય છે કે આપણે પાછા પડી જઈએ. જેમકે બસ ચૂકી જવાય, અગત્યનું કામ ન થાય, ફિલ્મની ટિકિટ ન મળે, દીકરીનું ગોઠવાતું ન હોય કે બિરસામાંથી પાડિટ ચોરાઈ ગયું હોય તો આવા પ્રસંગે આપણે મનને સમજાવીએ કે "ભઈ, આટલી તકલીફ તો રહેવાની." તો ઘણી બધી રાહત થઈ જાય, મન શાંત થઈ જાય ને મુશ્કેલીમાં હવે આગળ શું કરવું તેનો માર્ગ પણ મળે. જીવનમાં આ તકિયા કલામ છે ને અપનાવવા જેવો? તો આજથી જ કરો કંકનાં.

અને છેખ્યે, પ્રિય વાચક, આ લેખ વાંચતા તને કંટાળો આવે તે તને એટલું જ કહેવાનું છે કે "ભઈ, એટલી...."

ખાડે ગયેલી અમેરિકાની સંસ્કૃતિ(?)

કિશોર રાવળ

(મારો મમરો: નીચે લખેલી વાતમાં શબ્દો મારા પોતાના છે, શબ્દોમાં વ્યક્ત થતું સત્ય પ્રમાણિકતાથી જાળવવા પ્રયત્ન કર્યો છે પણ તું માં સ્મૃતિ પરના આવરણો માટે બાંધ છોડ કરવી રહીએ)

૧૯૫૦-૬૦ની વચ્ચે ચિન્મયાનંદ અમેરિકાની મુલાકાત લઈ પાછા આવ્યા ત્યારે એક જગ્યાએ વાર્તાલાપમાં નીચેની વાત કરેલી.

"મારે માટે અગાઉથી કેટેલીકિ યુનિવર્સિટીઓમાં હિંદની સંસ્કૃતિ અને ધર્મ ઉપર બોલવાના કાર્યક્રમો ઘડાઈ ગયેલા. પહેલી સંસ્થામાં ચારેક દિવસનો કાર્યક્રમ હતો. પહેલે દિવસે ખાલી ત્રણ જ જ્ઞાન સાંભળવા માટે આવ્યાં હતાં. મને જરા બેદ થયો પણ પછી મન મનાયું કે આ ખાડે ગયેલી પાશ્ચાત્યની સંસ્કૃતિ પાસેથી વધુ શું આશા રાખી શકાય. ખેર, વાર્તાલાપ તો સારો ગયો. આવેલાઓએ બારીકીથી વિચારેલા પ્રશ્નો પૂર્ણયા. શક્તિ પ્રમાણે જવાબો આપ્યા.

"બીજે દિવસે આશ્રમ્યકારક વાત બની. બસો જેટલા સાંભળનારાઓ સમયસર હાજર થઈ ગયા હતા. પાછળથી તપાસ કરતાં જાળવા મળ્યું કે અગાઉ પણ આ વિષય પર બોલનારાઓ આવેલા અને તું મના છીછરાપણાથી શ્રોતાઓ મોં ફેરવી ગયેલા. પહેલા દિવસનું મારું મૂલ્યાંકન વનના વાયરા જેમ બધે પ્રસરી ગયું અને એટલે બીજે દિવસે આટલો અનુગમ.

"આવનારાઓએ પૂછેલા પ્રશ્નો પણ મને ચકિત કરી દેતા. ખાડે ગયેલી પાશ્ચાત્યની સંસ્કૃતિ પાસેથી આટલો જીણવટનો અભ્યાસ ક્યાંથી એ મને ખદખદા કરતું. પછી વિચારી, તપાસ કરતા મેં નીચેની તારવણી કાઢી.

"આપણે અભ્યાસ ઉપર મન કેન્દ્રિત કરવા માટે જીવનની જરૂરીયાતો ઓછી કરવામાં માનીએ છીએ. સાદાઈ, નિરામિષ આહાર, બ્રહ્મયર્થ વગેરે વગેરે. પાછળનો હેતુ એ કે બીજા આકર્ષણો ઓછાં રાખવાં.

"અમેરિકામાં તો છોકરા છોકરી પંદર સોળ વર્ષના થાય ત્યારે સૌને નાના મોટા કામ મળી શકે અને સૌ પોતાનું જીવન સ્વતંત્રપણે ચલાવી શકે. નાટક, સિનેમા જોવાં હોય તો એ કરી શકે, મોટર જોઈએ તો સૌ ડોલરમાં એકાદું ઢાંઢિયું પણ મળી જાય, રેડિઓ, ટી.વી., ફિઝ બધું

જ હાથવગું અને પરિણામે કોઈની ખેવના જ ન રહે. જોઈશે તે જોઈએ ત્યારે મળી રહેશે તેવું થોડું અભિમાન પણ ખરું. પણ પરિણામ તો બને પદ્ધતિથી એક જ.

"ભાષાવા આવનારાઓ પણ આ ભાષાવાથી વધુ પૈસા મળશે એટલે તેનો અભ્યાસ કરો એને બદલે શેમાં રસ છે તેનો વિચાર કરો. ભારતની સંસ્કૃતિમાં ઊરો રસ હોય તો જ તે શીખે એટલે સાચા, ઉદાષ્ણવાળા પ્રશ્નો પૂછી શકે."

ટોપીવાળાં

ચન્દ્રવદન ચી. મહેતા

(મારો મમરો: ચં.ચી. તેની 'બાંધ ગઠરિયાં'માં એક રસિક વાત રજૂ કરે છે અને અંગ્રેજોનું એક નવું જ ચિત્ર દેખાડે છે. નીચે 'રક્ષ ભૂપ'નો ઉક્તે કર્યો છે તે 'ગોડ સેઈવ ધ કિંગ'નું ગુજરાતી રૂપાંતર 'રક્ષ ભૂપ જ્યોર્જને તું હું હે જગત્પતિ' હતું અને નિશાળનાં છોકરાંઓને ગવડાવવામાં આવતું!)

(મામાજ સુરતમાં) ... તાપી નદીને કંઠે પુલ પાસે આવેલો કિંબો બતાવતાં ... અને એક દિવસ અંગ્રેજોની કોઈ પણ બતાવેલી: "૧૯૬૨માં અંગ્રેજો અહીં દાખલ થયા, અને આ કોઈ નાખેલી. અને, ત્યારે તો, એ લોકો વેપાર કરવા આવેલા; તે આપણું મહાજન જમે ત્યારે તેમાં રેશમી અબોટિયું પહેરી અને હાથમાં જ્વાસ લઈ જમવા આવતા. એ તો હવે સાહેબ થઈ બેઠા, અને આપણે એમની નકલ કરતા થઈ ગયા... આજ તમે હવે 'રક્ષ ભૂપ' કરતા નીકળી પડ્યા છો; પણ અહીં એના ટાંટિયા ઠરતાં નવ નેજે પાણી આવી ગયાં હતાં. તાત્યે ટોપે, તિલક મહારાજ અને સયાજીરાવ ગાયકવાડ એ ત્રણ સાથે હોય ને, તો એમને ઘરીના છડા ભાગમાં ઉખેડી નાખે."

ગરવું ગુજરાત - ૨

પ્રતિમા ભંડુ

ભાવનગર

બે પરદેશીઓ હતા તેને ભાવનગર સુધી લિફ્ટ આપી. અમારા લાંબા રૂપમાં વચ્ચે વિસામો ખાવા ભાવનગર ગોઠવ્યું હતું સાંજે તપ્પેશ્વર ગયા.

સુંદર જગ્યા છે. ટેકરી ઉપર રચેલું આ આરસનું મંદિર ચૂક્યા વગર ન રહેતા. ઉપરથી આજુબાજુનું ભાવનગર સરસ દેખાય છે. પછી બોરતળાવ ગયાં. થોંણું થોંણું પાણી હતું. તળાવની પાણે ચલાય એવી પગથી છે. તેની ઉપર બોટ હાઉસ છે ત્યાં સુધી ચાલ્યાં. લાંબો વોક લીધો. સાંજનો સમય, મંદ મંદ લહેરાતો વાયરો, મિત્રની સંગત, સમયની પાંબંધી વગર ચાલવાની મજા આવી. શેકેલા પોપટા લીધા હતા તે ફોલતાં ફોલતાં દાણા મૌંબાં સ્વાદા થતા હતા.

બોર તળાવ

પછી નીલમબાળ હોટલ પર ગયા. મહારાજાના મહેલમાંથી હોટલ બનાવી છે. એટલે ઠાઈ હતો. બાગમાં ફર્ની. હોટલની સાથે જ ડાઈનિંગ રૂમ હતો તેના જ ડાઈનિંગ રૂમમાં ખાંસ. નોન-વેજ ખાનારને વધુ મજા આવે તેવું હતું. ભાવનગરની નાની દુકાનનો આઈસકીમ કેમ રેઢો મૂકાય? તે માટે ગયા પણ ખાસ જાખ્યું નહિ.

બીજે દિવસે ૭:૩૦ વાગે તળાજા બાજુ જવા નીકળ્યા. રસ્તા ઘણા પહોળા પણ વચ્ચે થોંણું ઉખડેલું હોય. દૂરથી દેખાય નહિ. પણ ગાડી ખડુખડ થાય એટલે સ્પીડ ઓછી થઈ જાય અને તે રામજીભાઈને પરવરે નહીં. સૂપરન ગાડી ચલાવે, ગાડી જીવની જેમ સાચવે, એક પણ વખત હડસેલો નથી આવ્યો.

રસ્તે જતા તળાજાની આસપાસ સરેફ-રૂપેરી ફૂલોવાળી ટોપી અને લીલાઇમ કપડાં પહેરી અસંખ્ય બાળાઓ ઉભી ઉભી મહાલતી હોય એવા લાગતાં કાંદાના બેતરો જ બેતરોજ આવ્યા કરે. કાંદાના લીલાં પાન -આપણે બજારમાં લીલા કાંદા જોઈએ છીએ તે- એમાં વચ્ચોવચ એક ઉભી દાડી નીકળી હોય એની ઉપર જીણાં જીણાં સરેફ ફૂલો. આ ફૂલમાં બી થ ઇં તે રોપી કાંદા કરે. બી પાકે એટલે કાંદા કાઢે. કુદરતની કેવી બલિહારી!

તળાજા તો જેનોનું મોઢું તીર્થસ્તાન-ધર્મસ્થાન. ઉપર ટેકરા પર ઘવલ દેરાસરો દેખાય અને નીચે જૈનો ન ખાય તે કાંદાની બેતા!

રસ્તે કપાસ પણ ઘણા. કાલા ફાદ્યા હતા તે નજીક જઈ જોવાનું સૂક્ષ્યું. એક નાનું ઘર જોયું એટલે ત્યાં જઈ બેતર જોવા માટે પૂદ્ધ્યું. "જુઓને જે જોવું હોય તે" ત્યાંના માણસની પર્મિશન મળી. એક બજુ પંથી પાણી બદ્દ બદ્દ પડતું હતું. કપાસ ફાલ્યા હતા. હોર હતાં. એમના નાના છોકરાંઓ હતાં તેને તળાજથી લીરેલા ગાંડિયા આપ્યા. ખુશ થઈ ગયા. ખાટલો ટાળી આપ્યો અને ચાની ઓફર કરી. નીલમ અને રામજીભાઈને તો એટલું જ જોઈએ. પટુડા થઈને એવા અંદર પહોંચી જાય અને ઓછી ખાંડવાળી ચહાની વ્યવસ્થા કરી દે.

પછીનો રસ્તો ખરાબ હતો. "ટેક્સ લે છે પણ રસ્તો નથી કરતા" વગેરે રામજીભાઈનું ભાષણ સાંભળનાર શ્રોતા હું જ હતી. પેલા બે તો

જોકે ચઢી ગયેલા અને આમેય ગુજરાતીમાં વાત હોય અને તે પણ રામજીભાઈનું એટલે બીજાને મન તો ભેંશ આગળ ભાગવત જ ને!

અહમદપૂર-માંડવી

રિસોર્ટ

લગભગ પોણા બે વાગે અહમદપૂર-માંડવી પહોંચ્યાં. દાખલ થતાં જ થાક ઉતરી જાય એવો આવકાર ભણ્યો. જૂના નાનકડા પેલેસમાંથી રિસોર્ટ જેવું કર્યું છે. મેઈન પેલેસમાં ઓફિસ, જમવાનો રૂમ,

રમવાનો રૂમ વેગેરે છે. "તમે અમારા ઘરાક નહીં, મહેમાન છો" કહી હસતા હસતા આવકાર્ય અને અમારું કોટેજ બતાવ્યું. મેરીન મકાનની આજુબાજુના વિસ્તારમાં તુચા નીચા ભાગ કરી થોંણું લેન્ડસ્કેર્પ કર્યું છે. અને જુદી જુદી જગ્યાએ પગદંડી બનાવી નાના નાના કોટેજઝ કર્યા છે. કોટેજમાં બલાર નાનો ઓટલો, એમાં પાટિયાવાળો હિંયકો, ખૂરશી વગેરે હતાં. ત્યાં બેઠા બેઠા સુંદર લીલાશ પડતા, ભૂરા રંગનો સાણ પડેરેલો, શાંત મોજા લહેરાવતો, ચોક્કો ચટાક રેતીના પટ સોલાવતો સમુદ્ર અન્તિમ આકર્ષક લાગ્યો. 'અહીં જ વધુ દિન રોકાઈ જઈએ તો કેવું!'

દરેક કોટેજમાંથી પગદંડી ભાગમાં થઈ દરિયે જાય. સમુદ્રમાં ઉભકીમારને કોઈ સમયની પાબંધી નથી, જ્યારે અને જેટલું પાણીમાં પડી રહેવું હોય એટલું રહી શકો- દરિયો પણ ના ન પાડે. કિનારો ઘણો લાંબો અને ચોક્કો છે. બે હોટલ વચ્ચે એન્ટ્રન્સ છે એટલે એ પ્રાઇવેટ છે. આ બે હોટલવાળા જ જઈ શકે. બહારની ગરદી, ગંઢી નથી. જુહના દરિયાનો ખોળો ખુંદી મોટી થઈ પણ આવો સુંદર સમુદ્ર ગુજરાતમા! જમાનાનાં અનુભવો પચાવી પોતાની ગરીબ્બામાં બાળકોને જાણે દાદાજી મલકાતા મલકતા આવકારતા હોય એવું અનોખું, વિશાળતા અને સૌચિત્ત્યાનો સંયમ ઉપર આ સમુદ્રે ફરતાં અનુભવ્યું. કંઈક અનેરા શાંત, સુંદર, સૌચિત્ત્ય, સહજતામાં હીજાતાં હોવાનો ભાસ થયો.

રાત્રે અમે ત્રણેક કુટુંબો હતાં તેમને ભાગમાં કેંપફાયર કરીને જમાર્ગ્યાં. ખાવાનું ખાસ સારું નહોંતું. કોટેજ ઘણા મોટાં, નીચે બે પથારીઓ, પાછળ ટ્રેસિન્ગ રૂમ, બાથરૂમ, ચોક, વચ્ચેના રૂમમાંથી સ્પાઈરલ સીડી ઉપરથી પહેલે માળે જવાય જે અડધો ભાગ રોકે છે. ત્યાં બીજી બે પથારી, પંખો, બત્તી વગેરે છે. ગમતી સોભત સંગે જાવ તો મનની વ્યાવિ દૂર દોડી જાય. ત્યાંનો સ્ટાફ પણ દરેક રીતે મદદ કરવા દોડી આવે.

દીવ

મુખ્ય દરવાજો : સાંજે દીવ જોવા નીકળ્યા. દીવમાં દાખલ થતાં જ મોટો મસ દરવાજો, જાણે શું યે કોઈ આલિશાન ચીજ જોવા જતાં હોઈએ તેવો આભાસ કરાવે. ગેરિટ ઉપર કોઈ બેદું હોય તો દાખલ થવાનો વેરો આપવો પડે. બાકી અભ્યાસ આશરે...હાંકી મૂકો... અંદર જતાં ગામ આવે.

કિલ્બો

રંગબેરંગી પોર્ટિંગિઝ જમાનાનાં ઘર, ફિશ માર્કેટ, વગેરે પસાર કરી, દરિયાઈ પુલ પરથી કિલ્બો જોવા ગયાં. બસે, પુલ અને ગામ, ગમે તેવાં છે. ગાડીમાં ડ્રાઈવ પણ સરસ છે. કદાચ અમે નમતે પહોરે ગયા હતા એટલે સારું લાગ્યું હશે. કિલ્બાના અંદરના ભાગમાં પ્રવેશતાનું મને તો ભૂત્યા મહેલ જીવી લાગણી થઈ. ઘણા મોટા વિસ્તારમાં ફેલાયેલા કિલ્બાના થોડા ભાગમાં જેલ કરી છે. જેલમાં તે દિવસે કોઈ પરદેશીને

પક્કાયો હતો. એની દેખરેખ રાખનાર પોલિસ લટાર મારવા આચ્છો હતો તેણે અમને આ વાત કરી. કિલ્બામાં ઘણું ચાલવાનું, ચઢવાનું છે. હજુ ત્યાં તોપ રાખી છે. છેક ઉપર ચઢીને જોવાથી દરિયો તથા આજુબાજુનું સુંદર

દૃષ્ય દેખાય. ત્યાંથી નોહવા બીચ ગયા. પણ ત્યાં જરાય દમ નથી. અમારી હોટલના બીચ પાસે તો પાણી ભરે. ગંગેશ્વર મહાદેવ પણ ગયા. દરિયાનું પાણી લિંગ પર આવે છે. પણ એ કુદરતી બનેલું નથી, બનાવાયું છે. બાકી તો લોકો તો ખરીદી કરવા બજાર જાય પણ એમાં અમને રસ નહોતો.

તોપ
ગંગેશ્વર મહાદેવ
સોમનાથ

બીજે દિવસે સવારે નાસ્તો કરી નીકળ્યા. પ્રાંચી પછી રસો સારો છે. ૧૧:૩૦ વાગે સોમનાથ પહોંચ્યાં. ત્યાં બે મંદિરો-સોમનાથ અને જ્યોતિર્લિંગના મંદિર રાણી અહ્લયાબાઈએ સરણું કરાવ્યું છે. પૂજા સ્પષ્ટ શલોકો બોલી, સમજાવી કરાવે. તમારી પાછળ પડી જઈ પૂજા કરાવવા દેરાન ન કરે. મંદિર કે ભગવાનમાં રસ ન હોય તો પણ કોઈ સ્થળ કેવી શાંતિ ઉત્પન્ન કરી શકે છે તે અનુભવ કરવા જેવો છે.

સાસણાગીર

ત્યાંથી માર્યાર સાસણાગીર પહોંચ્યાં. કેમકે બની શકે તો અમારે સાંજની સફારીમાં જંગલમાં જવું હતું.

ફોરેસ્ટ લાઉસમાં રહેવા અગાઉથી લઘ્યું હતું. ત્યાં પણ નાના નાના રો-લાઉસીઝ છે. એક જબરદસ્ત મોટો રૂમ, સોફા, ટીવી, બે મોટા રૂમ જેવી બાથરૂમો, ટ્રેસિન્ગ રૂમ-આગળ સરસ ફુલજાડ, બલાર જીણી રેતીનું કમ્પાઉન્ડ, પણ ખાવાનું ઓર્ડર આપો એટલું જ મળે. પહેલેથી ન કહો તો રહો ભૂખ્યા. સિંહ જોવામાં જંગલમાં જવા પ્રાઈવેટ જિલ્સી, જ્યા વગેરે હોય છે. છ જણાના ૪૫૦ રૂ. લે છે. બધી ગાડીને પર્મિશન લેવાં

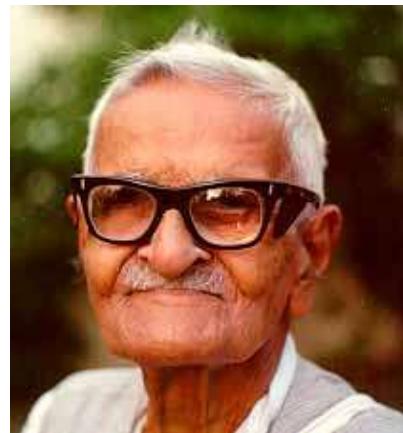
અહિ ફોરેસ્ટ ઓફિસમાં આવવું પડે. કોઈ એમને એમ ન જઈ શકે. સવારે સાડા છ વાગે અને સાંજે ચાર વાગે એમ બે વખત જવાનો સમય હોય છે. ગાડી આવે ને મળે તો ઢીક બાકી તમે લટકી પડો. કોઈ જાતનું રિર્વેશન નહિ. બહારની તાજ હોટલમાથી રૂપો ૩. માં લઈ જાય છે તે પણ ત્યાં ગયા પછી ખબર પડે. માઈવેટ પેટ્રોલથી ચાલતી ગાડી પણ જવા દે છે. અમારે નસીબે અગિયાર જણાની વાન મળી. ખૂબ ખૂબ રખડ્યાં. હરણાં, પંખીઓ, નીલ ગાય, મોર વગેરે જોયાં પણ સિહનું નામ નિશાન નહિ. અને જથ્યાં હરણાં નિર્ભયતાથી વિહરતા હોય ત્યાં વનરાજ હોય જ ક્યાંથી! જંગલ પણ નિઃરસ, કંટાળાજનક લાઘું. ગરમી પણ લાગી-પાછું એ એરીઆમાંથી ૫-૫:૩૦ વાગે બહાર આવી જવું પડે-અને સિહ સાંજે ક વાગ્યા પછી નીકળે. સૌ થાકી, કંટાળી પાછા આવ્યા.

અહિ બાજુમાંજ વળોદિયા પાઈ છે. રૂપ ચોરસ ડિલોમિટરમાં જંગલ જેવું કર્યું છે. એમાં સિહ વગેરે પ્રાણીઓ જોવા મળે છે. પણ અમને તો જંગલમાં જવું હતું આવા પાકીમાં નહિ એટલે વળી પાછા સવારે હું અને મારી તૈયાર થઈ ગયા. નીલમ ન આવી. થોડા વહેલા પહોંચા કે પહેલો નંબર લગાડિયે. કંઈ ફાયદો નહિ. પરમિશન આપનાર માણસ આવે, કેટલા જણા ભેગા થયા છે તે જૂએ, કેટલી ગાડી મળી શકે એમ છે તે જૂએ, પછી તમારું નસીબ નક્કી કરે. "તમારે અહિ આવી જવું, પછી ગાડી પ્રમાણે બધું નક્કી થાય. ગેરંટી નો આપીએ" એ જ વાક્યો વારંવાર સાંભળવા મળે. વળોદિયા જવા સૂચન કર્યા કરે.

પર્મિશન માટે તમારે અલાયદા ફોર્મ ભરવાના. વાતો કરી એ લોકો મદદ કરે. સારી રીતે બોલે પણ ખરા. પાછા કહે, "આટલે દૂરથી આવ્યા છો તો સિહતો જોવા જ હોય ને પણ કોઈ ગરંટી નથી. દસ ટકાને જોવા મળે છે." આખરે ચાર પરદેશીઓ સાથે ખુલ્લી જ્યાંમાં અમે બે ગોડવાયા. શરૂમાં તો ઢીક પણ પછી સૂસવાટાભર્યા પવને અમને કંપાવી દીધા. પેલા ચાર જણા જાડા બ્લેકેટ લાયા હતા, અમને પણ એમાં ઢાંચાં. બધાની આંખો વિસ્ફરિત થઈને ચારેકોર ફરતી હતી. કંઈક ઈશારો થતાં તોકી ટંબાર થઈ જાય. હમણાં કશું દેખાશે, હમણાં કશું થશે એમ આંખ-કાન કૂતરાની જેમ સાટેજ-એવા ચુપચાપ ચારે તરફ જોતાં જોતાં પસાર થતાં હતાં. ત્યાં અચાનક ગાઈડ પ્રાઈવરનો લાથ પકડી ગાડી થૈબાવી અને આંગળી ચીધી.

વનરાજ જાડીમાં ઊભો હતો. ખરેખર તો જ્યાંમાં આવ્યા હતું. પણ અમારો ગાઈડ અમને પાસે લઈ ગયો. કોઈ ઉત્તરવાની મનાઈ છે. પણ અમારો ગાઈડ અમને પાસે લઈ ગયો. કોઈ ઉત્તરી પદ્યું, કોઈ દોર્યું. હષ્ટપુષ્ટ વનરાજ આમતેમ ફર્યો, વળી માણું ઊંચું કરી અમારી બાજુ જોયું. પટાપટ કેમેરા ડ્રિલક થા. કોઈ હાયકારો કરે તો કોઈ સ્તબ્ધ. પછી ધીમે ધીમે સિહ જાડીમાં જતો રહ્યો. પાછા જ્યાંમાં આવ્યાં પછીનું એઝ્સાઇટમેંટ બેકાબુ હતું. ખૂદ ગાઈડ પોતેજ એટલો ખૂશ! પોતેજ તાળી પાડી, "કેવો પકડી પાડ્યો. મેં પહેલાં તેની આંખ જોઈ એટલે બનર પર પરી...." વગેરે વગેરે બોલી ખૂબ ખુશ થાય. થોડી પળોમાં તે હરણાની ખૂમો સંભળાઈ. પહેલાં અમે જથ્યાં સિહ જોયો તે એરીઆમાં અને પછી વારાફરતી ચારેબાજુ હરણાંએ "સિહરાજની સવારી ફરી રહી છે," એમ સાવધાન કરી દીધા. પાછા હાઉસ પહોંચીએ એટલે ત્યાંના લોકો પૂછે "સિહ જોવા મળ્યો?" પેલા ગાઈડ અને પ્રાઈવરે તો હોકારો બોલાવી દીધો. ઘણા ગણા-ચાર દિવસ રોજ જાય જાય તોય સિહ જોવા નથી પામતાં.

(વધુ આવતા અંકે)

અમારા બુચભાઈ

કિશોર રાવળ

(એક કબૂલાત: મારા જ અવાજમાં લખેલો બુચભાઈનો પરિચય પૂરો થવા આવ્યો અને ત્યાં સુધાકર શાહ, અશોક વિદ્વાંસ તરફથી તેમનાં લેખો મળ્યા. અલગ અલગ લખાણોમાં પુનરાવર્તન થવાની બીક લાગી. અને પરિણામે સંકોચ બાજુએ મૂકી મારામાં ખૂટા મુદ્દાઓ મેં આમાં વણી લીધા છે. એટલે એમને બજેને આમાં ભારોભાર ભાગીદાર તરીકે ઓળખાવતાં મને જરા પણ અચકાટ નથી. એ છૂટ લેવા બદલ દરગુજર કરશે તેવી આશા રાખ્યું છું.

'નવનીત સમર્પણ'માં પ્રકાશિત થયેલ મનસુખ સંબંધાના "સો ટચના શિક્ષક: બુચદાદા" માંથી પણ થોડું અહીં ટપકાયું છે. તે બદલ તેમનો અને નવનીત સમર્પણનો આભાર.)

તમે જૂનાગઢની શેરીમાં લટાર મારવા નીકળ્યા હો અને રસ્તામાં નરસિહ મહેતા મળી જાય અને તેમે તેને ઉભા રાખીને પૂછો કે "મહેતા, આ તારો શામળોજ કોણા?" અને પછી તેમની આંખોમાં જે અલોભાવ પ્રગતે તેવો જ અલોભાવ બુચભાઈના સંપર્કમાં આવેલા, મારા જોવા કોઈને પણ, "આ તમારા બુચભાઈ કોણા?" એમ પૂછવામાં આવે ત્યારે જોવા મળે..

પછી પૂછનારનું તો આવી જ બને. ઘરમાં વાળું માટે વાટ જોતી પત્નીઓ ચૂલા પાસે જ બિચારી બેઠી બેઠી સૂર્ય ગઈ હોય, આગળથી લીધેલી નાટક સિનેમાની ટિકિટો રજણી ગઈ હોય કે જરૂર પકડવી પડે તેવી ટ્રેઇનો ચૂકી ગયાના દાખલા બેસુમાર મળે.

બુચભાઈ એ સોને મળવા જોઈએ તેવા પણ અમારા માટે ખાસ અલાયદા રાખેલા એક બેનમૂન શિક્ષક હતા. તેમના વિષે લખવા બેસું તો રામાયણ જેટલું લખાય પણ મારે કોઈને રજણાવવા નથી એટલે એક નાનકડો એવો એક પરિચય કરાવું.

નાગરસહજ આનંદવૃત્તિ પૂરી. રસિક! જિંદગીની હર સ્થિતિમાં, હર પળે કંઈક રમૂજ ગોતી લાવે. હોસ્પિટલમાં ખાટલે પર્યા હોય તો સૂર્યે કે "સામાન્ય રીતે બુચ ઉપર અને બાટલી નીચે હોય, પણ આજે બુચ નીચે અને બાટલી ઉપર છે." સિતેર વર્ષે પહેલીવાર એરોપ્લેનમાં બેસવાની તક મળી તો કહે કે "આ તો આપણે રિહર્સલ માટે કર્યું એટલે હવે વિમાન

આવશે તેમાં કોઈ વાંદ્ઘો ન આવે." દાંતની તકલીફ હતી એટલે એકાએક બધા દાંત પડાવી નાખવા પડ્યા. તેનો અનુગમ? "અત્યાર સુધી હું બીજાને દાંત કઠાવતો, આજે બીજો કોઈ મારા કાઢી જ્યો." અને તે પછી ચોકહું કરાવ્યું તો "ચારે બાજુથી કઠ તે ચોકહું" વ્યાખ્યા તેમના અનુભવનો નિયોડ આપે. તેમની છેલ્લી વર્ષગાડે કોઈએ બીજાને પૂછ્યું, "બુયભાઈને કેટલાં વર્ષ થયા?" બીજાએ ગણતારી કરી કહ્યું, "બુયભાઈને ચોરાણું" આ સાંભળી બુયભાઈ બોલ્યા, "મારું કરી ચોરાણું નથી." અને બે દિવસમાં બુયભાઈ જ બધાની વચ્ચેથી ચોરાઈ ગયા.

ભાવાઓનો બહુજ શોખ અને શોખ એટલે લિક્ષ્ણતથી માણવાની વાત. "સંસ્કૃત મારી દાઢી, ગુજરાતી મારી મા અને અંગ્રેજ મારી પ્રિયતમા" એ શબ્દોમાં એ પ્રેમ દેખાઈ આવે.

વિનોદને વરેલા અંગ્રેજ સમાલિક પંચના એક તંત્રીને પૂછ્યવામાં આવ્યું કે દિક્ષાશાખામાં સૌથી અગત્યના કયા વિષયો છે? તેનો જવાબ મઝ્યો કે "પ્રેમ અને વિનોદ-અને તે જ અનુકમમાં. પ્રેમ વિષે તો કોઈ વિવાદ હોઈજ ન શકે અને આ પ્રેમવિલોણી સૃષ્ટિમાં વિનોદ એક જ જીવન જીવવા જેવું બનાવે છે."

વિનોદ એ બુયભાઈનું મહામૂલું શિક્ષણ. જીવન જીવવા જેવું કરવાનો ડિમિયો એમણે અમને આપ્યો અને મને તો આજે એનું મૂલ્ય વધુને વધુ લાગે છે.

બીજા દરેક વિષયો ભણાવે પણ એક અનન્ય ખુમારીથી-અને પ્રેમથી. હું કેટલાંક તોકાની વિવાથીઓની સંગતમાં આવેલો અને ત્યારે બુયભાઈએ કહેલું એક જ વાક્ય "કિશોર, તમે પણ?" હજ છાતીએ બટકાં ભરે છે.

ધરણા એટલે પ્રાથમિક નિશાળો સિવાયની પહેલી સહશિક્ષણ આપતી ભાવનગરની શાળા. ડિશોરાવસ્થામાં દાખલ થઈ યુવાવસ્થામાં પહોંચતા છોકરા-છોકરીઓનો સાથે ભણે, સાથે ગાય, નાચે, કૂદ અને રમે તેવી આ સુંદર શાળામાં યુગ યુગથી ચાલ્યા આવતા યુવાવસ્થાના આકર્ષણો થાય અને જાતભેદના નઠારા દૂષશાખામાં દુબેલી આપણી સંસ્કૃતિ તેને સમજવામાં તદ્દન માર્ગ વગરની ગોથા ખાય. કંઈ પ્રશ્નો ઊભા થાય ત્યારે છોકરા છોકરીઓના માબાપને સમયસર વાકેફ કરી જવાબદારીમાંથી છૂટી જવાની વૃત્તિ સામે બુયભાઈ બહુજ નારાજ હતા. એ કહેતા કે સહશિક્ષણની ફિલસ્ફૂરીમાં શ્રદ્ધા હોય તો તેમાંથી ઉદ્ભબવતા પ્રશ્નોને ઉકેલવાની પણ તમના, તૈયારીઓ અને હિન્મત હોવાં જોઈએ, ખાડો કરીને દાઢી દેવાની ઉત્સુકતા નહિ. "પ્રેમથી છોકરા-છોકરીઓને યુવાવસ્થાની મોહિની, લગ્ન-જીવનની સમશ્યા હલ કરવામાં કેટકેટલાંઓને મદદરૂપ થયા તે તો કોઈ અંગત સંકોચ મૂકીને કહે ત્યારે ખબર પડે.

પણ ચાલો, બહુ ગંભીર વાતે ચડી ગયા. બુયભાઈને એ નહિ ગમે. તેમનો હિતિહાસ કહું તો થોડી લીટીઓમાં જ આવી જાય એટલે એમાં તમને કરી સાચો પરિચય ન થાય. તેમના પિતા પ્રભુદાસભાઈ ગોડાળમાં પોલિસઅ૱ફિસર હતા. મા નાનપણામાં ગુજરી ગણેલા અને પિતાએ અત્યંત પ્રેમ અને જરૂર આવ્યે શિસ્તથી બુયભાઈને ઉછેર્યા. પૂનાની ફર્યુસન કોલેજમાં સંસ્કૃત અને અંગ્રેજ વિષયો લઈને સ્નાતક થાય. પછી કાયદાનો અભ્યાસ શરૂ કરી અર્થે રસ્તે બંધ કર્યું. સ્વામી રામતીર્થ અને ગાંધીજીના રંગે રંગાયા અને કોઈ સરકારી કે દરબારી નોકરી ન કરવી તેવો નિર્ણય લીધો. મનોમનથી અકિયન રહી સમાજને મદદ કરવા નક્કી કર્યું.

તેમના શબ્દોમાં સારી શરૂઆત થાય એટલે અર્ધુ કામ પત્યું કહેવાય અને નિષ્ફળતા એ પણ અર્ધી સફળતા કહેવાય અને એ હિસાબે પૂરા વકીલ થયા કહેવાય!

૧૯૭૦માં ભાવનગરની દિક્ષણામૂર્તિમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયા. ત્યાં વિનોદવિભાગ ખીલી, ખીલી તો નહિ પણ પ્રકાશમાં આવી. હસ્તાલિભિત પત્રમાં તેમના વિચારો, કવિતાઓ, ટ્રયકાઓ અને સહશિક્ષક દાદા તલવલકર સાથેની પાંચિત્યમય કલમી સાઠમારીઓમાં પંકયા. દાદા ગંભીરતાથી લાંબે અને બુયભાઈ તેની વેધક ચર્ચા વિનોદ અને સાચોસાચ ઊડાણ સાથે કરે. દિક્ષણામૂર્તિ બંધ થયે ત્યાં હરભાઈ ન્રિવેદીએ ધરશાળા શરૂ કરી તેમાં જોડાયા. નવેક વર્ષ ત્યાં કામ કરી, શિક્ષણ વિષેની ફિલ્મુઝીમાં જરા મતભેદ થયો અને નાનાભાઈ ભાવે આંબલાની તેમની ગમ-દિક્ષણામૂર્તિમાં બોલાવ્યા. વેતનમાં તો જીવનની જરૂરીયાતો માટે જોઈએ તેથી પણ ઓછું પણ ગ્રામ દિક્ષણામૂર્તિની વારીઓમાંથી શાકભાજ અને ફળ-ફૂલ ખાવાની છુંબી. ગામણાની ખુલ્લી હવા અને છોકરાં ભણાવવાનું કામ એટલે બહુ જ પ્રસંગતાથી વર્ષો કાઢ્યા. નાનાભાઈ ગયે નિશાળનું સુકાન લેખક, ચિત્રક, દર્શક અને હિસાબનીશ મનુભાઈ પંચોળીએ લીધું. અને બુયભાઈના શબ્દોમાં 'હવે તમારે સૌઓ કેરી ચીકુ માટે પૈસા આપવા પડશે એવો આદેશ મઝ્યો. ચંપલ પાછળ ખરચો કરવો કે નહિ એની દ્વિદ્યા ચાલતી હોય તો પછી કેરી કેમ ખવાય? એટલે એ બંધ થયાં તો કેરી ચીકુ વગર પણ જીવન પૂરું માણી શકાય છે એ જાણવા મય્ય.' ૧૯૮૦થી લોક-ભારતીમાં ઉપનિયામક તરીકે કામ કર્યું, ૧૯૮૮ સુધી અથવાપક તરીકે કામ કરી નિવૃત્ત થયા અને પછી વેતન વગર ત્યાં રહી સંચાલકોને અને વિવાથીઓને અનેક રીતે માર્ગદર્શન આપી રહ્યા હતા. ત્યાંની કહેવાતી આદર્શ દુનિયામાં ઈર્ષા અને તેજેદેશ અનુભવ્યા પણ એનાથી પર રહી અત્યંત પ્રેમ પ્રાપ્ત કર્યો. એમના એક વિવાધિનીએ આપેલું બિરુદ્ધ બુયભાઈને સંપૂર્ણ રીતે વણવે છે; "બુયભાઈ મારી બા", બાને કહી ન શકાય તે બુયભાઈને આસાનીથી, સંકોચ વગર કહી શકાય.

મને એક જરા વિચાર આવે છે. લોટમાં ઘનેઠું નીકળે તે આંકથી ચાળી નખાય, વાલોળમાં ઈર્ણ નીકળે તે હળવેથી ઉચ્ચકી પાંદરે બેસાડી દો, પ્રાર્થનાગૃહની હવા કોઈ બગાડે તો પાંચ મિનિટ બારીઓ ખોલી નાખો. પણ કેળવણીના ક્ષેત્રે છીછારાં મનવાળા માણસો મોખરા ઉપર આવે તેનો શું ઈલાજ? પણ જવા દો. પાછો હું ગંભીર થઈ ગયો.

હવે તેમનો સાચો પરિચય કરાવું. ચાલો મારી સાથે, મેં બુયભાઈને જે રીતે જાણ્યા હતા તે જીણાવવા તેમનાં અનેકવિધ સ્વરૂપોની મુલાકાત કરીએ.

ગુજરાતી ભાષામાં અલંકારોનો પરિચય કરાવતા હતા. દાખલાઓ બિલકુલ મૌલિક અને સચ્ચોટ હોય. ઉપમેયોપમાનો દાખલો આપે "બુયભાઈ એ બુયભાઈ" કહે પણ મોટે ભાગે તો 'ચા ઈ ચા' કહેવું વધુ પસંદ કરે, દાખલો પણ અપાય અને તેમની પ્રિય ચાદેવીને અર્ધ પણ અપાય!

પોતે ગોડળના એટલે ઓનોમેટોપિયાનો દાખલો આપે તેમાં અચુક જ 'અમારી ગારી' "ગોડળ-ગોડળ-ગોડળ" જાય અને તમારી "ભા વ ન ગ ર, ભા વ ન ગ ર" જાય!

રૂપક, મેટાફર માટે ચેતવતા. "રૂપક સુંદર અને સચ્ચોટ લાગે પણ તેનાંથી ભોળવાનું નાહિ. રૂપક એ સાબિતી નથી, વસ્તુને ગણે ઉત્તરાવવાનું અમેઘ શત્ર છે." અને દાખલામાં કહે "ઉનાળામાં દિવસો લાંબા અને શિયાળામાં ટૂંકા એનું કારણ શું ખબર છે? ગરમી વસ્તુને વિકસાવે, ઠંડી સંકોચે. સરસ રૂપક પણ સાવ નરાધાર ખોદું!"

અતિશયોદ્ધૃતમાં બે જેઠાણી-દેરાણીની વાત કરે. "બે જણીઓ પોતાનાં પિયરિયાંની વાત કરે અને એક કહે કે 'તારા પિયરિયાં તો ઓણ અને પોર ઓણ અને પોર હાલ્યાં જ આવે અને મારાં તો આજ આવે તે ઠેઠ કાલે આવે.'"

અનુગ્રાસમાં "બંગલામાં બાબલાની બા નથી તો કંઈ નથી" કહી દાંપત્ય પ્રેમની મીઠાશ પણ ૨જૂ કરે-પછી ભલે તેમને બાબલો ન હોય.

નવી ભાષા શીખવામાં એક સાથે બે અવરોધો ઓળંગવા પડે છે. એક બાજુ નવો શાઢ ભંડોળ અને બીજી બાજુ કપરનું વ્યાકરણ. એને સહેલું કરવા કામચલાઉ બસેને જૂદા પાડે. "ભેંસા: ભુસ્કાનું મારયંતિ" કે "ઉદર બરોતિ" કે "હંડલે મૂષકા: રમન્તિ" જેવી રચનાઓ કરે જે આજે પણ ભૂલાણી નથી.

આજના જમાનામાં અકલ્ય છે કે મેટ્રિકની (હાઈસ્કૂલની છેલ્લી) પરીક્ષામાં નાપાસ થતાં કેટલાય વિદ્યાર્થીઓ નાસીપાસ થઈને આપધાત કરતાં હતાં. અમારા ગુજરાતીના એક શિક્ષક મુદુંદભાઈ પંડ્યાએ એ વિષય પર એક વાર્તા લખવાની હરિઝાઈ સર્જ. બે ગ્રાં જણાયે હૈયું વલોવાઈ જાય તેવી વાર્તાઓ લખી. બુચભાઈ એવું લખે જરા? એમણે 'બારીન્દ્રની પરીક્ષા'માં બારી પાસે બેસવાનું પ્રિય હોય ત થી બારીન્દ્ર કહેવાતા એક વિદ્યાર્થીનું સર્જન કર્યું અને પરીક્ષામાં નાપાસ થે પતિ અને પત્ની બસે એક બીજાના પૂરક હોવા જોઈએ એવો સિદ્ધાંત અપનાવી, મેટ્રિક પાસ થયેલી ભડ્ન સાથે લગ્ન કરવા નિરધારે છે એવી આશાવાદના જ્યાંયકાર કરતી વાત લખી. એમાં 'ઈતિહાસ ભૂગોળની ખીચડી થાય', 'દંત કડ કડ કુંદતો કરાવે' વગેરે વગેરે શબ્દોની રમતો આવે.

રોબીન્દ્રનાથ ઠાકુરના રવીન્દ્ર સંગીતનો વાયરો વાયો અને બુચભાઈને બંગાળી ભાષાની પકડ બેસી ગઈ. એક તો ગીતો ઉપરથી એવા મંત્રય પર આવ્યા કે બંગાળમાં હોલો બહુજ છે અને અત્યંત લોકપ્રિય છે. બધાં ગીતોમાં આવે અને બીજું, બધા ઉચ્ચારો પહોળા. રમેશ કહેવાને બદલે રમેશ કહે. પછી પહેલું બંગાળી ગીત બનાવી નાખ્યું અને કોઈ બંગાળી પણ બે ઘરી થાપ ખાઈ જાય તેવા રવીન્દ્ર-સંગીતના શાળમાં ગાયું. છગન-મગને એક હોલો પાળેલો અને કોઈએ એ હોલો પાંજરામાંથી ઉડાડી મૂક્યો એની વેદના પહેલી પંક્તિમાં જ પુરવાર કરે છે.

"ગોગોને ઉડાયે હિયો હોલ્યો આમાદેર
કોન રાશોભે કિયો એઈ કેર."

બિચારા છગન-મગનનાં આંસુડા વખ્યાં, "શુરોતો થોકી રાંદેર."

ચાના પ્રેમી જ નહિ પણ ભોગી. તક મળો એટલે ચાનું મહાત્મ્ય ગીતોમાં ગાય.

રૂએ દુન્યા પર હિન્દોસ્તાં નથી તો કંઈ નથી
ખૂબસૂરત જિસમાં જાં નથી તો કંઈ નથી
બંગલામાં બાબલાની બા નથી તો કંઈ નથી
અને નિત સવારે ને બધોરે ચા નથી તો કંઈ નથી.

એક વખત અમારા મિત્રની પાસે ઉપરની પંક્તિઓ પેશ કરતો હતો. સરવા કાનના તેમના પત્ની રસોડામાંથી ગીજી લીટી સાંભળી મોટા

સાદે બોલી ઉદ્યા કે "વાહ, વાહ, થાવા ધો!"

'ઉપવાસીના વિચારો' ઉપરના તેમના નિબંધમાં સવારનો પહોંચતાં શરૂ થતી વિચારમાણાઓ બીજી કઈ રીતે શરૂ થઈ શકે? "અજા દૂધવાળી ચાના રંગમાં આકાશ રંગાયેલું હતું...."

સાયગલે ગાયું કે "ચાહ બરબાદ કરેગી હમેં માલૂમ ન થા". ગીત સાંભળીને સાયગલ સાંભળવો નંબં કરી દીધો.

શબ્દો વિષેનો અભ્યાસ ખૂબ જ. જોહણીની ભૂલો વગર સાચું ગુજરાતી લખવાની ખંતથી ડેગવેલી શિસ્ત, શબ્દો શબ્દો વચ્ચેના જીણા જીણા તફાવતોનો અભ્યાસ ઘણો. એક ઉદાહરણ આપું. ગંધ, વાસ, સોડમ, મહેક, ખુશબો, કોહિવાટ, રૂચિ, લહેજત શબ્દો વચ્ચેનાં તફાવત અને અનુસંધાનો માટે પાંચેક પાનાંનો નિબંધ લખી શકે. ક્યારેક વિગતમાં એ જોઈશું.

બુચભાઈનું દાંપત્ય વિશીષ. એમનાં પત્ની પુષ્પાબેન દેખાવડાં, હસમુખાં, જરાક આકારાં. તેમના મનમાં કંઈ આવે તે પહેલાં બુચભાઈ અમલમાં મૂકે એવા મળેલા તેમના તારો. પાંચમાં પાંખ પરોવેલાં કપોત જેમ જીવાં. પુષ્પાબેનને ઘ્યાલ આવી ગમો હતો કે દેહાંત નજીક છે. બધી તૈયારી કરી. બુચભાઈ શાળામાં વર્ગ લેતા હતા. જાણ થઈ, આવ્યા અને જોયું કે પુષ્પાબેન હવે નથી. પડ્યે બેસી પડ્યા. પાણી પીધું, ઘા ખમી લીધો.

શરીર થાક્યું ત્યારે "જીવવાની ઈચ્છા નથી, મરવાની ઉતાવળ નથી" કહી તેમના વિચારો દરશાવ્યા. લોકભારતીમાં બુચનાં વૃક્ષો અપરંપાર. ત્યાંની બાળાઓ અને કન્યાઓ બુચના ફૂલોની વેણી બાંધી અંબોડા શોભાવે છે. "મારી દીકરીઓ મને અંબોડે રાખીને માન આપે તેથી શું રૂદું?" એવો ગર્વ અને અપૂર્વ સંતોષ વ્યકૃત કર્યો.

ગીતામાં સ્થિતપ્રકણના લક્ષણોનું વર્ણન કર્યું છે, "સર્વ વાતોમાં હદ્યના ઉદ્ધાસથી સામેલ રહી પણ મનથી નિર્લેપ વૃત્તિ રાખનારનું નામ સ્થિતપ્રકણ." સાંદ શબ્દોમાં કોઈએ કહ્યું છે "ભાર વગરની ગંભીરતા અને ભારોભાર હળવાશ!"

(મારો મમરો: મેં ઉપર તો લખ્યું કે 'સૌને મળવા જોઈએ તેવા પણ અમારા માટે અલાયદા રાખેલા' તેમાં થોડી મસ્તી હતી, થોડી શયતાની હતી. મને ખાની છે કે સૌના જીવનમાં કોઈને કોઈ બુચભાઈઓ આવ્યા જ હશે. એવાં શિક્ષકો જે આપે છે તેને તેમના મામૂલી વેતન સાથે કોઈ રીતે તોલી ન શકાય. તો એક વિનતી કરું? આ વર્ષે, આ મહિને અરે આજે બને તો આજે, તેમને કહી શકો કે તમને તેમનું મૂલ્ય કેટલું છે? અને તમે તેમને કેટલાં ચાહો છો? 'હું તમને ચાહું છું' એ કહેવા માટે મને આપણી ભાષાની ઉણાપ સાલે છે. કેમ, ક્યારે, કેવી રીતે કહેવું તે તમારી સર્જના ફૂલ-બીમમાં મૂકી શોધી કાઢો!

અને આજે જ.)

તમારાં ફૂલો

Father Valles

You've overestimated my computer skills. Your "minuscule effort" requires techniques that are for the present beyond me. I'll have to wait till Bill Gates simplifies things for me. For the present, a3#B₂+* tredVO^{oo}\//aoin6%&OENV][oRNiO ENV] [oRNiO=INW".% 84RD- anioooo, if you follow me. Sorry to miss your gopika and kesuda. Best wishes to your ve

Sudhakar Shah

You have invented a worthwhile pleasure! It's only a Kishor who can create a Kesuda, not Kishorhai! He has to be a young, imaginative and energetic artist, literati! So Kishor he is going What a wonderful and pleasing creation! The variety, excellence and the presentation are unique. We can see that It is a combined creation by Kishor and Kokila. We like it - we love it: but even more, we are happy that you have found a purpose in life and a goal that both of you can pursue together. Even more, Kesuda brings together many more of your friends - authors, artists, musicians, singers, linguists and lively group of friends.

દીરાગ જા

જેમ રાતે પલાણેલો કેસૂડો રંગ લાવે તેમ કેસૂડાનો નવો અંક વધુ ઘેરાયેલો છે.

Alf Fengler

I looked at your web site; concentrating on the English part, since my Gujarati is somewhat rusty ;=). It looks great - also looks like a lot of work. Just right for you! I printed out your two stories which I liked very much.

Marty Budow

We looked at your magazine and were duly impressed by the graphics. What do you write about? I wonder if a page of Hebrew would look as exotic to you as the Gujarati does to us. ... Enjoyed your story, Simple Souls, very much and that the illustrations added nicely. It reminds me a little of old eastern european jewish tales were one to change the cast of characters, their religion, time and place. Here too, one did not touch members of the opposite sex and life focuses on different, simpler(?) problems.

Saryu Dalal

I am delighted not so much by your creative work but the joy it must be giving you to create such work. I just now opened Kesuda again and was admiring the artwork in your stories...I am overwhelmed!

I am silently celebrating your New Journey

Chandra Jadav

My lack of skill in surfing, skating etc websites, deprived me of the opportunity to read the magazine in gujarati. I managed to read it in English though, and found it interesting, the stories managed to capture the ethos of life, time and culture. Your sketches helped to enhance the story.

For me it was a nostalgic trip, walking a familiar path, I wonder if it is the same for our young generation? It may not, however stories providing guidance in our values, ethical conduct, will in future issues be a great help.

You, sir, are a good story teller.

Mansur Savani

For the first time I visited your web site. I dont find proper words to explain how much I liked it.

Are you too in America? Where?
Yaar zindah sohbat baaki.

દીપક દવે

એ બાપલા ચાલુ રાજજો, ઘણી ખમ્મા સોરઠિયાને!

ભગવતી શુફ્લ

કેસૂડાની કલગી બની રહે તેવી શુભ કામનાઓ.

Ashok Meghani

finally got around to spending time on reading Kesuda.

The format and ideas are great. A really fresh approach and appearance.

As I told you when we talked, I would be happy to do what I can to contribute to Kesudan, then sight unseen. After seeing what you had already laid out, I will feel honored to be on your team.

Tushar Shah

This is a wonderful literary magazine in Gujarati, with a class and style devoted to a wide variety of reflections of our heritage. I have been surfing from time to time .... to quench my thirst too see Gujarati fonts on the net. None of the five web sites happened to be in same category.

(To paraphrase the terms used by realtors) I think on the same token, the most important or the most attractive aspects for a web-site are: contents,contents and contents. Yes design, naviagation, use of different web technology like ASP, PDF format can add some glamour and appeal. However without good and interesting contents it is all like એકડા વગરનાં મીડાન.

Mahendra Jani

I have just finished reading your first issue of Kesuda in Gujarati and am very pleased that you have started this venture.... (this) is to let you know that your work is appreciated and admired by Gujarati lovers on the internet. Please accept my gratitude and keep up the good work.

પરિમલ દલાલ

હાઇક અભિનન્દન. 'કેસૂડો' ખૂબ ગમ્યું. તમારા આ અખતરાને અને પ્રયત્નને પુષ્ટ સફળતા મળે એવી અભ્યર્થના. તમારા નિવૃત્ત જ જીવનમાં તમને પ્રવૃત્ત રાખે અને અમને કેસૂડાના વિવિધ રંગોંની જુગ જુગ સુધી પીવા મળે એવી અભિવાસા, હોકે!

Daksha Mull

Just finished reading your kesudo. Loved your magazine and the format.... Liked the poems, Liked the "vanagi" "hatadi" and the idea of adding the lines to a limerick! It has potentials.

Congratulations on a job well done!
"bhanvagarna" "BHAVNAGARIA"

Panna Naik

What a pleasant surprise to read Kesuda on the net. You have done a great job. I knew your interest in literature but not to this extent.

It was nice to read the poems and other pieces. I am sure it will interest other people. Will be in touch. Thank you once again for letting me know about Kesuda.

ચન્દ્રકાન્ત બોડા

... મને કેસૂડાનાં ફૂલ હાથમાં આવ્યાં. કેસૂડાં તો ફાગણમાં ખીલે જયારે તમારા કેસૂડાં બારે માસ મહેંકી ઉકે એવા છે...મેં ભાવનગર ૪ કલાક ૪ જોયું છે પણ તમારું ભાવનગરનું વર્ષનિ વાંચી લાગે છે કે પૂરું જોવું પડશે... તમારાં કેસૂડાં બારે માસ ખીલતાં રહે અને બધાને મલકતાં રાખે. હું પણ મુરજાતા સુધી કેસૂડાંથી મલકાતો રહીશ.

પ્રતિમા ભટ્ટ

કણાથી ભરેલો તમારો જીવડો જીવનનિર્વાહની લહાયમાં ક્યાં એન્જિનિઅર થઈ ગયો! પણ એ પણ કામ લાગ્યું ને!... તમે કમશિયલ નથી કરતાં તેથી ..વધુ વેચાણ થાય તે માટેની તરફીબોને ડેસ મારી શકો, એનાથી વધુ શું? વચ્ચોવચ ખૂણે ખાંચરે દોરેલાં ચિત્રો પર આફરિન આફરિન. કોડિલાનેનો Y2K ઉપરનો બંગ મજા પડે તેવો છે. 'ઝરખાનો પોપટ' ...આંખ ભીની કરાવી ગયો. ભગવાનને ફરિયાદ કરો તો મારા નામનો ઉમેરો કરજો. 'જૂનું સોનું' હસાવી ગઈ, 'જુકને વાલા ચાહિયે'. લિંડા ખેતાના રોટલીના પાઠોની સહજતા અને રજૂઆત સ્યારી ગઈ

આદિલ મન્સૂરી

ખૂબ જ સરસ છે અને સૂચનોમાં મારે કંઈ કહેવા જેવું છે જ નહિ. તમે ખરી દિશામાં જ જઈ રહ્યા છો. અને જે રીતે હું મદદરૂપ થઈ શકું તે પ્રમાણે થઈશ.

અનિલ ભટ્ટ

'કેસૂડાં' જોયું. ઉદ્ઘિયા-જલેબીનાં જમાણ જેવું! અને મોટા અક્ષર જોઈને આ સિનીઅર સિટીજનને મજા પડી ગઈ!

બકુલ ત્રિપાઠી

કવિતા ટૂંકી હોય તે પહેલાં જોઈ, પણ કંઈ જામ્યું નહિ. વાતામાં મજા આવી ગઈ. પ્રવાસ વર્ષન ઉચ્ચ ક્રીટિનું છે. સમયના અભાવે વધુ જોઈ શક્યો નથી પણ તમે એક હુંફાળું, ઈન્ટિમેટ વાતાવરણ સર્જો છો. આ જાતના હળવા મૂડના પિપાસુઓનો એક નાનો વર્ગ છે તે માટે એક niche સામયિક નીવારશે, મોટા સમૂહ માટે નથી. સૌથી બધું આકર્ષણ તો રંગો અને ચિત્રોનું છે.

હવે બધા રાવળિયાઓનો પ્રતિભાવ જોઈએ.

સુકેતુ રાવળ

કાકા, કેસૂડાં વસન પાડે એવું થતું જાય છે. વઢવાણના ખૂણો બેઠેલા માજ જે સૂજથી અધરો કોયરો ઉકેલે છે તે પર વારી જવાય. વાતામાં જનોઈ વખતે થયેલા નેપથ્યમાં થતાં દોરીસંચારો રમ્જું અને સૂજ દર્શાવે છે. અમે ન જોએલી દુનિયામાં ડેકિયું કરાવે છે. અમદાવાદીઓની સગડીની વાતે ખૂબ હસાયો.

બુલબુલ રાવળ

હું શું કરં છું તે ખબર છે? ...
તમારી રસૂબેનની વાર્તા પૂરી કરી. એનાં પૂરમાં તણાઈ ગયો અને સલબ્ધ બનીને બેઠો છું. કોઈ વાતાએ ક્યારેય મને આટલો હલાવી નાય્યો હોય તેવું મને યાદ નથી આવતું...

જનુ રાવળ

(તારી વાર્તા મળી) અને હું, ભાનવગરનો સંધુય વાંચવા બેસી ગયો. રિટાયર થયા પછે જીભડી ખૂલી ગઈ! ...આમ, સંગ સુરાવટ અત્યાર લગઢા નહોતી મળતી. વાઈસરોય આવ્યા ઈ વાતના સાચાખોટાની નથી પરી પણ એમાંથી જે વાર્તા ઉભી થઈ ત શે (ભાવનગરને) જગકાયું. ભલું થયું એ બધાનું કે જેણે રિટાયર થયા પછી તને લખવાનું સુઝડું. અમે જુની ટેકનોલોજીના માણસું પણ ભાનવગરનાની રમુજું માણી શકીએ છીએ.

કન્ક રાવળ

કેસૂડાં કેવાં?

કે, ગુજરાતના અંગે
યુ.એસ.ના સંગે
પીળાં પલાશના રંગે

કેસૂડાં લ્યો રે કેસૂડાં
લીઓ કેશૂરના કેસૂડાં
'કેસૂડાં' એવાં

કે, એવાંચોને ... મનમાં મલકાવ!
ઈ વાંચોને...નવાઈમાં ગરકાવ!
ઈ વાંચોને ... હૈયમાં હરખાવ!

ઉપાનું આકાશ જેમ રંગોથી ઉભરાય
તેમજ 'કેસૂડાં'ના આગમને
ઈટરનેટનાં અમારાં
કેસરિયું બનાવી દો.

(થોડી નોંધ: અંગે એટલે શરીરે, વાને કે વિશે ફાયે તે ઘટાવી શકાય. અમારાં એક નાનીબાને કિશોર નામ મોંએ ન ચેડે અને હુંમેશાં તેને કેશૂર કહેતાં.)

રમા રાવળ

તમને મારે જેભસ બોન્ડ કહેવા કે શું? જમકુ ડેશી પાસેથી કામ લીધું છે અને વઢવાણનું એક મગજ માં બેસી જાય તેવું વર્ઝન તો બસ વાગોયા જ કરીએ.... મોજલાલ, મોજલાલના દીકરાએ હસાયા અને રડાયા... ક્યાં છૂપાણા હતા, ૦૦૭?

સૂચિ

શું?	કોણે?	ક્યાં?
ચાંદાપોળી	રવિશંકર રાવળ	૧
અજાયબ વીસમી સદી	કોકિલા રાવળ	૧
નેણાલે મ્હોરી પ્રીત	કાન્તિ મેપાણી	૧
માળો	ચન્દ્રેશ દાકોર	૨
મતભેદ	હિતેન આનંદપારા	૨
બંધ પોથી	તિમિર	૨
સુપરબોલ	કિશોર રાવળ	૩
નશીલી ધૂન!	આશિક	૩
હલકો સો અણસાર	આશિક	૩
ચહેરાઓ	રણધીર નાયક (મગન)	૩
નજરુંનાં મારણ	ગૌતમ દોશી	૪
વસમી વિદાય, વસમાં	કિશોર રાવળ	૪
લાલ		
હાઈકુ? કાય કુ?	કિશોર રાવળ	૪
આપણા મલકનાં માયાળુ	કિશોર રાવળ	૭
માનવી		
ચાર્લી બ્રાઉન અને કાનુંડો	કિશોર રાવળ	૭
કાળો		
પૂજારિણી	અવેરયંદ મેધાણી	૮
જન્માક્ષર...	હરિવદન કાપડિયા	૯
વાદળી	કિશોર રાવળ	૧૨
પ્રેદ્રિક્ટલ માણસ	કિશોર રાવળ	૧૫
વિચિત્ર વીણા	કિશોર રાવળ	૧૭
રબડી જલ્દી	ભારતી અને કન્ક રાવળ	૧૮
રમત	કિશોર રાવળ	૨૦
દૃષ્ટિ દૃષ્ટિનો ફેર	લિંડા મહેતા	૨૦
પ્રકુલ મારો પી.એ. છે	કીરીટ રાવળ	૨૧
નામરૂપ જૂજવાં	તરભો તરવાડી	૨૨
વેરની વસુલાત	વાસુ રાવળ	૨૩
થોડી પ્રશ્નોરી	અનિલ ભહુ	૨૩
હવાઈ મહેલો	હેન્રી થોરો	૨૩
અપનાવેબલ તકિયા કલામ	અનિલ ભહુ	૨૪

ખાડે ગયેલી અમેરિકાની સંસ્કૃતિ (?)	કિશોર રાવળ	૨૪
ટોપોવાળા	ચન્દ્રવદન ચી. મહેતા	૨૫
ગારવું ગુજરાત -૨	પ્રતિમા ભણ	૨૬
અમારા બુચભાઈ		૨૭